

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY IN NITRA

FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED
FACULTY OF NATURAL SCIENCES

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
GEOGRAPHICAL INFORMATION

Ročník / Volume 16

1/2012

NITRA 2012

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE 16, 1/2012
GEOGRAPHICAL INFORMATION 16, 1/2012

Recenzenti/Reviewers:

doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

Edícia / Edition: Prírodovedec č. 524

Vydavateľ / Editor: Fakulta prírodných vied UKF v Nitre

Vydané s finančnou podporou Akademického klubu Fakulty prírodných vied UKF v Nitre.

Published with financial support of the Academic Club of the Faculty of Natural Sciences in Nitra.

Vydané s finančnou podporou SAV na základe Zmluvy o spolupráci na projekte spoločných akcií v roku 2012 medzi Geografickým ústavom SAV a Slovenskou geografickou spoločnosťou pri SAV.

Published with the financial support of SAS based on the Cooperation Agreement on the Project of Common Events in 2012 between the Institute of Geography SAS and Slovak Geographical Society of the SAS.

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

The authors are responsible for the content and linguistic side of their submissions.

© UKF v Nitre 2012

Evidenčné číslo: EV 2802/08

ISSN: 1337-9453

OBSAH**Miloš Bačík**

Religiózná štruktúra obyvateľstva Horehronia Religious Structure of the Population in Upper – Hron Region	5
--	---

Peter Barto, Tibor Madleňák

Európske hodnoty vo vyučovaní geografie European Values in the Teaching of Georaphy	26
--	----

Ján Buček, Zuzana Fedorová, Andrea Ondreičková

Súčasný trendy v medzinárodnej spolupráci slovenských miest Current Trends in International Co-operation of Slovak Cities	33
--	----

Marek Civián, Alfred Krogmann

Nákupný turizmus medzi Slovenskom a Rakúskom Shopping Tourism Between Slovakia and Austria	42
---	----

Melánia Feszterová, Lýdia Jedlovská

Dôležitosť sledovania vybraných frakcií síry v pôde The Relevance of Monitoring in the Selected Sulphur Fractions of Soil	51
--	----

Alfonz Gajdoš

Humánno-geografická a environmentálna charakteristika územia Valaská – Hronec v Mikroregióne Čierny Hron Human-geographical and Environmental Characterstics of the Area of Valaska – Hronec Municipalities in the Čierny Hron Microregion	60
---	----

Zoltán Glaser – Opitz, Marián Kulla, Peter Spišiak

Vodné mlyny na Slovensku ako fenomén kultúrneho dedičstva Water Mills in Slovakia as a Cultural Heritage Phenomenon	67
--	----

Bohuslava Gregorová

Klastre cestovného ruchu ako faktor regionálneho rozvoja v území Nízkyh Tatier Tourism Clusters as a Factor of Regional Development in Low Tatras Region	77
---	----

Eduard Hofmann, Hana Svobodová

Využití panoramatického náčrtu ve výuce geografie Use of Panoramic Sketch in Geography Teaching	86
--	----

Blažena Hógelová, Marián Kulla, Peter Spišiak

Zmeny využitia zeme vo vidieckych periférnych mestských častiach Bratislavy Land Use Changes in Peripheral Rural Areas of the City Parts Bratislava	96
--	----

Petr Chalupa, Dana Hübelová

Globální recese – lidské zdroje a regionální rozvoj České republiky Global Recession – Human Resources and Regional Development of the Czech Republic	106
---	-----

Tomáš Charvát

Analýza využitia prostriedkov z Programu obnovy dediny na rozvoj mikroregiónov Analysis of Financial Support Using from the Willage Renewall Programme in Slovakia	116
---	-----

Marcela Chreneková

Socio-ekonomické trendy vývoja Žilinského kraja Socioeconomic Trends of Development in the Žilina Region	124
---	-----

Eva Janoušková

Rozvoj cestovního ruchu v Mikroregionu Telčsko The Development of Tourism in the Telčsko Microregion	142
---	-----

Jana Jarábková, Margaréta Čičová

Implementácia destinačného manažmentu v podmienkach Nitrianskeho samosprávneho kraja Implementation of Destination Management in the Nitra Region	152
---	-----

Marcela Káčerová, Jana Ondačková

Sociálne služby pre seniorov – príkladová štúdia v obciach Nitrianskeho kraja Social Services for Seniors – A Case Study in the Communes of Nitra Region	171
---	-----

Jaromír Kolečka, Lucie Zejdová

Geoinformační analýza Komenského mapy Moravy Geoinformational Analysis of Comenius Map of Moravia	183
--	-----

Monika Kopecká, Konstantín Rosina

Hodnotenie nepriepustného prekrytia pôdy (soil – sealing) na území mesta Trnava Soil Sealing Assessment in the Town Trnava	192
--	-----

RELIGIÓZNA ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽSTVA HOREHRONIA

Miloš Bačík

Abstract

This article outlines a brief survey of the religious structure of the population in the Upper-Hron region. Its current status has to be assessed in the context of the religious situation in Slovakia which has gradually been created under the influence of various factors, particularly political and economic ones.

Keywords: religious structure, Upper – Hron region, religion: Roman Catholic, Grec Catholic, Evangelical Augsburg confession, not identified, population without religion

Úvod

Pojem štruktúra označuje podstatnú vlastnosť javov, ktoré sa skladajú z prvkov alebo častí a ktoré sa nachádzajú v relatívne stálych vzťahoch a väzbách, vytvárajúcich určitý vnútorný poriadok.

Skúmanie štruktúr obyvateľstva patrí k tradičným úlohám demogeografie. Vo svojom príspevku sme sa zamerali na náboženskú štruktúru a jej analýzu z regionálneho pohľadu.

Súčasný obraz religióznej štruktúry ako významnej charakteristiky obyvateľstva Horehronia (región Horehronia stotožňujeme s okresom Brezno. Správne kritérium sme si zvolili najmä z dôvodov štatistických. Skúmané územie bolo vymedzené administratívnou delimitáciou štátu, ktorú schválil parlament Slovenskej republiky v r. 1996) je potrebné posudzovať v kontexte cirkevných pomerov existujúcich na území Slovenska, ktoré sa postupne formovali pod vplyvom rôznych činiteľov, najmä politicko-mocenských a hospodárskych.

V duchu ideológie socializmu bola na Slovensku prerušená kontinuita zisťovania údajov o náboženskom vyznaní obyvateľstva, ktorá siahala až do druhej polovice 19. storočia. Cenzus v r. 1950 sa stal posledným oficiálnym prameňom údajov o konfesionálnom zložení. Podľa neho až 99,6 % prítomného obyvateľstva sa prihlásilo k niektorej z existujúcich religii. I keď sa v období 1950 - 1991 počty veriacich oficiálne nevykazovali, do r. 1990 boli správcovia farností povinní každoročne hlásiť štátnym orgánom okrem iného úhrnné počty krstov, cirkevných sobášov a tiež počty detí prihlásených na vyučovanie náboženstva (Pastor, 1994). Až v sčítaní r. 1991 sa znovu evidovali údaje, ktoré sa dotýkajú religiozity. Bývajúc obyvateľstvo s trvalým pobytom sa mohlo slobodne prihlásiť k vierovyznaniu bez ohľadu na to, v akom vzťahu je cirkev resp. náboženské spoločenstvo k štátu. Na Slovensku, podobne ako uvádza napr. Srb (1997) pre

Českú republiku, medzi rokmi 1950 – 1991 všetky významnejšie cirkvi stratili časť veriacich osôb k nim sa hlásiacich, len okrajové cirkvi a spoločnosti vykazovali malý zisk.

Vybrané znaky a činitele, ovplyvňujúce religiozitu

Od nežnej revolúcie sú náboženské pomery na Slovensku evidované rôznymi znakmi, ktoré odrážajú základné rysy religiozity (napr. priemerný počet veriacich pripadajúcich na jedného kňaza; podiel cirkevných krstov z počtu narodených detí; percento cirkevných sobášov z uzavretých manželstiev; podiel cirkevných pohrebov z počtu zomretých a i.). Ich výpovedná hodnota nie je však rovnaká a to aj napriek tomu, že sú založené na seriózných údajoch štátnych a cirkevných inštitúcií. Za spoľahlivé môžeme považovať štatistické údaje o počte duchovných, cirkevne krstených detí, cirkevných sobášov, cirkevných pohrebov a počte bohoslužieb (tab. 1). Účasť na bohoslužbách je evidovaná na základe primárnych pozorovaní a exaktnosť výsledkov je značne nižšia. To vlastne ovplyvňuje spoľahlivosť jednotlivých ukazovateľov, ktoré sú viazané na tento údaj. Ako problematická sa javí tá skutočnosť, že sledované ukazovatele vyjadrujú vonkajšie, v jednaniach veriacich objektivizované, verejne konané prejavy religiozity. Každý vonkajší prejav však môže byť ovplyvňovaný inými vonkajšími skutočnosťami. Tak napr. niektorí ľudia, ktorí sú nábožensky založení sa nezúčastňujú cirkevného života z dôvodov, ktoré ležia mimo oblasť náboženstva a iní, ktorí sa s náboženstvom vnútorne rozišli sa môžu zvonku prispôsobovať náboženských zvyklostiam svojich blízkych.

Charakteristickými znakmi stavu religiozity sú jej veľkosť a príslušnosť k jednotlivým denomináciám. Pod veľkosťou religiozity rozumieme zistenie podielu veriacich z celkového počtu obyvateľov. Na Slovensku sa v r. 1991 prihlásilo 72,8% obyvateľov ku konkrétnej konfesii, u 17,4 % nebola konfesia zistená. Podľa údajov cirkví bolo až 81,4 % obyvateľov veriacich. Nesúlad údajov štátnych s údajmi cirkevnými nesúvisí len s vysokým počtom osôb, u ktorých nebola zistená konfesia (takmer 918 tis.), ale aj s vymedzením samotného pojmu „veriaci človek“. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na existenciu prípadov, ktoré britská sociologička G. Davie (1990) označuje ako „believing without belonging“ „keď sa osoba k cirkvi nehlási, pritom však verí v Boha ako aj prípadov opačných. Cirkev ako zástupkyňa veriacich je autoritou, ktorá môže určiť koho za veriaceho pokladá a koho nie. Požiadavky kladené cirkvami na veriacich sú však vysoko nadsadenými normami a keby sme stroho vylučovali z „veriacich“ každého, kto ich nedodržiava v reálnom živote, mohli by sme vyhlásiť našu spoločnosť za vyslovene ateistickú. Ďalej sa jednotlivé cirkvi odlišujú dôrazom, ktorý kladú na rôzne stránky náboženského života. To čo je pre jednu základnou podmienkou príslušnosti k cirkevnému spoločenstvu, nemusí byť bezpodmienečným znakom pre druhú cirkev.

Tab. 1: Niektoré charakteristiky religiozity obyvateľstva Slovenska v roku 2009 – vybrané cirkvi ¹⁾Table 1: The some characteristics of religiousness of Slovakia's population in the year 2009 – the selected churches ¹⁾

Cirkev/ charakteristika	cirkevne pokrstené deti ²⁾	cirkevné sobáše ³⁾	cirkevné pohreby ⁴⁾
Rímskokatolícka	62,3	47,6	68,7
Gréckokatolícka	4,2	3,2	4,5
Evanjelická a. v.	4,3	3,4	8,4

¹⁾ v %

²⁾ z počtu živonarodených detí na Slovensku

³⁾ z uzavretých manželstiev

⁴⁾ z počtu zomretých

Prameň vstupných údajov: Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2010. Bratislava: Štatistický úrad SR.

Podľa výsledkov cenzu v r. 2011 sa na Slovensku prihlásilo ku konkrétnej religii 76 % populácie, u 10,6 % nebolo vierovyznanie zistené a zostávajúcich 13,4% obyvateľov bolo bez vyznania. Údaje za okres Brezno nevybočovali výraznejšie z celoslovenského priemeru (tab. 2). Podiel veriacich bol na jeho úrovni (75,6 %), obyvateľov s nezistenou religiou bolo percentuálne viac a ateistov menej. V rámci Banskobystrického kraja sa okres Brezno zaradil do skupiny malých okresov (Detva, Krupina, Veľký Krtíš) s vyšším podielom veriacich z celkového počtu obyvateľov. U obyvateľstva bez vyznania mal podobné relatívne hodnoty len okres Lučenec. Údaje za základné administratívne jednotky sú prirodzene variabilnejšie. Väčšia pestrosť bola zrejmä pre obce s vyšším počtom obyvateľov, ktoré nepodliehajú výraznejším štatistickým výkyvom. Religióznější bol východ Horehronia, naopak menej religiózne okolie Brezna. V uvedenom území bola v období socializmu narušená kontinuita cirkevných pomerov s tradičnou náboženskou štruktúrou. Rozhodujúce priemyselné aktivity Horehronia sa koncentrovali práve v tomto priestore, pričom sústreďovali značný počet príslušníkov robotníckej triedy, predvoja komunistickej strany. Marxistická ideológia popiera existenciu Boha. V jej podaní je Boh prezentovaný ako ilúzia a v náboženstve vidí prejav utláčaného ľudu. Pri cenzu v r. 1991 z celkového počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov okresu Brezno bolo 46,3 % robotníkov práve z Brezna, Hronca, Podbrezovej a Valaskej. Ešte vyšším podielom (66,6 %) disponovali tieto obce pri zastúpení obyvateľstva bez vyznania.

Tab. 2: Religiózna štruktúra obyvateľstva Slovenska podľa cenzov v období 1991 – 2011¹⁾Table 2: Religious structure of the population Slovak republic, census 1991 – 2011¹⁾

Územie	Slovensko			Horehronie		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Vierovyznanie / rok						
Rímskokatolícke	60,4	68,9	62,0	65,8	75,4	66,3
Evanjelické a. v.	6,2	6,9	5,9	3,8	4,6	3,7
Gréckokatolícke	3,4	4,1	3,9	3,4	4,3	4,1
Pravoslávne	0,7	0,9	0,9	0,2	0,3	0,3
iné	2,1	3,1	3,3	0,2	0,9	1,2
nezistené	17,4	3,0	10,6	17,8	2,7	12,3
bez vyznania	9,8	13,0	13,4	8,8	11,8	12,1
Celkový počet obyvateľov	5 274 335	5 379 455	5 397 036	66 410	65 909	64 196

¹ v %

Prameň vstupných údajov:

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 (sčítacie listy OB 2; okres 5301 Banská Bystrica). 1992. Bratislava: ŠÚ SR.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava: Štatistický úrad SR.

[http:// portal.statistics.sk](http://portal.statistics.sk) (výsledky SODB 2011); 28. 9. 2012

Náboženské pomery Horehronia určujú tri relígie s rozhodujúcim podielom (cez 98 %) z celkového počtu 48,5 tis. veriacich (cenzus 2011). Dominantné postavenie má Rímskokatolícka cirkev (87,8 %), štatistiky významné sú ešte cirkvi Gréckokatolícka (5,4 %) a Evanjelická augsburského vyznania (4,9 %). Štatistiky málo významné sú Pravoslávna cirkev, Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia, Evanjelická cirkev metodistická a Kresťanské zbory. Podiely ostatných denominácií a spoločenstiev (napr. Reformovaná kresťanská cirkev, Apoštolská cirkev, Bratská jednota baptistov, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Starokatolícka cirkev, Cirkev československá husitská) možno považovať za štatistiky nevýznamné.

Teoreticky sa mohla v skupine nonkonformných cirkví skrývať aj viera zviazaná s určitou sústavou a s určitou formou náboženskej organizácie, pokiaľ by to bolo náboženstvo mimokresťanské. V cirkevných pomeroch Horehronia prichádzalo do úvahy židovské náboženstvo cez Ústredný zväz židovských náboženských obcí, prípadne aj ľudia zasiahnutí módnou vlnou Zen-budhizmu a Bahájske spoločenstvo. Nekresťanskou spoločnosťou boli aj Jehovovi svedkovia, ktorí tu pôsobili už v dobe, kedy táto bývalá sekta stála mimo zákon. Po r.1990 vystúpila na verejnosť s novou silou a v nasledujúcom období dosiahla legitímne

uznanie ako spoločenstvo veriacich, ku ktorému sa hlásili malé minority v Brezne, Čiernom Balogu, Hronci, Pohorelej, Polomke, Valaskej a Závadke nad Hronom.

Náboženské pomery by boli neúplné, ak by sme neuviedli kategóriu „bez vyznania“. Od cenzu v r. 1991 predstavuje druhú najpočetnejšiu skupinu obyvateľov, ktorá kontinuálne rástla a v r. 2011 prekročila 12 % hranicu. Z pohľadu vývojových tendencií nie je dôvodom tohto stavu len ideologické pozadie predchádzajúceho politického systému v podobe ateizmu, ale aj pokračujúca sekularizácia spoločnosti ovplyvnená modernizačnými procesmi v podobe urbanizácie, postindustrializmu a technologizácie. Sekularizmus a zmena životného štýlu najmä u mladých ľudí viedli k postupnému uvoľňovaniu náboženských tradícií.

Religiozitu ovplyvňuje celý rad činiteľov a procesov (napr. pohlavie, vzdelanie, urbanizácia, a i.). Ženy tvoria činný aktív farností a zborov. V cirkevnom spoločenstve žena nachádza často spoločenské a osobné zázemie (Kadlecová, 1967). Religiozitu ženskej populácie zvyšuje aj tá časť žien, ktorá zostáva uzavretá v domácnosti a ich väzba na spoločnosť je len sprostredkovaná (napr. cez manžela). Z hľadiska rozšírenia religiozity medzi pohlavím sledujeme na Horehroní vyššie percento veriacich u žien. Prevaha je daná najmä vekovou skladbou (výraznejšie zastúpenie žien v dôchodkovom veku) a nerovnakou strednou dĺžkou života. U vidieckej populácii, ktorá je staršia ako mestská sa rozdiely ešte prehľbujú (napr. index feminity tohto obyvateľstva na Horehroní vo vekovej skupine 60 a viac ročných bol v r. 2011 na úrovni 1 525 ‰). Navyše starí ľudia ešte patria k predvojnovkej a vojnovkej generácii minulého storočia, ktorá od narodenia bola vychovávaná v duchu kresťanstva a náboženskej slobody zaručenej ústavou. Ženy podobne ako muži Evanjelickej cirkvi a. v. sú na Horehroní výrazne starší. Dokumentuje to medián veku, ktorý bol v r. 2001 o 10 rokov vyšší v porovnaní s príslušníkmi Rímskokatolíckej cirkvi (tab. 3). V prípade vzdelania bolo príznačného, že s jeho vyšším stupňom rástol pred r. 1989 podiel ateistov a klesal podiel veriacich a nevyhraných obyvateľov. Pomerne nízke bolo percento veriacich medzi vysokoškolsky vzdelanými ľuďmi (Bačík, 2007).

Zrejmý vplyv na religiozitu má aj urbanizácia, čo dokumentujú nasledovné štatistické údaje: 53,4 %, 54,4 % a 51,4 % obyvateľstva bez vyznania sa koncentrovalo v ostatných troch cenzoch práve v Brezne. Na rozdiel od spôsobu a podmienok života v mestskom prostredí má človek na vidieku menej voľného času, ale aj iný výber príležitostí ako voľný čas využije pre seba. Obyvatelia najmä menších a odľahlejších obcí tvoria v porovnaní s obyvateľmi mesta reálne neformálnu spoločenskú skupinu, ktorá sa grupuje aj v rámci farnosti. Jej význam a funkcia po r. 1989 opäť vzrástla. Stala sa miestom pravidelných stretnutí ľudí, regulátorom lokálnych spoločenských pomerov a tvorcom verejnej mienky. Svoju pôvodnú spoločenskú funkciu postupne nadobudol aj kostol a kňaz.

Tab. 3: Štruktúra obyvateľstva Horehronia podľa pohlavia a veku – vybrané cirkvi; cenzus 2001¹⁾

Table 3: Age and sex structure of the population in Upper – Hron region – the selected churches; census 2001¹⁾

Veková skupina	Ženy			Muži		
	Rk ²⁾	Gk ³⁾	E a. v. ⁴⁾	Rk	Gk	E a. v.
0 - 14	17,4	20,0	10,5	20,2	22,7	10,5
15 - 59	61,3	54,5	59,1	65,6	59,6	65,7
60 a viac	21,3	25,5	30,4	14,2	17,7	23,8
medián veku	37,9	36,8	47,5	34,1	34,7	44,8

1) v %

2) Rímskokatolícka

3) Gréckokatolícka

4) Evanjelická augsburského vyznania

Prameň vstupných údajov: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava: Štatistický úrad SR.

Formovanie sa religióznych pomerov

Formovanie sa religióznych pomerov v študovanom území vychádza z historického vývinu náboženskej a etnickej štruktúry na území Slovenska. Jej počiatky siahajú do obdobia Veľkej Moravy. So vznikom ranofeudálneho Uhorského štátu dynastia Arpádovcov nadviazala styky s Východofranskou ríšou a otvorila svoju krajinu christianizácii západného rítu s latinským liturgickým jazykom. Začiatkom 11. stor. pápež Silvester II. zriadil uhorskú cirkevnú provinciu s centrom v Ostrihome, ku ktorej patrila prevažná časť územia Slovenska od rieky Moravy a Bielych Karpát na západe až po Rožňavu a Spiš na východe.

Významnými christianizačnými centrami boli kresťanské rády. Benediktínske opátstvo v Svätom Beňadiku sa stalo koncom 11. stor. miestom počiatkov kulturizácie Pohronia. Dôležitými christianizačnými centrami boli aj mestá, ktoré zohrávali vedúcu úlohu v rozvoji gotickej a neskorogotickej sakrálnej architektúry (Šášky, 1981). V druhej polovici 13. stor. sa začal budovať románsky rímskokatolícky kostol Panny Márie na miernom návrší na terase Hrona, tvoriaceho jadro neskoršieho mestského hradu, v blízkosti ktorého sa postupne sformovalo mestské osídlenie. Začiatkom 14. stor. vznikla pri sútoku Hrona a Bystrice prvá gotická sakrálna stavba - rímskokatolícky špitálsky kostol sv. Alžbety. V druhej polovici 14. stor. sa posunulo banské podnikanie z oblasti Slovenského stredohoria ďalej na východ na úpätie Veporských vrchov a Nízkyh Tatier, kde s banskou ťažbou začali banskobystrickí a liptovskí ťažiarci v chotári

Lubietovej a Brezna. Obyvatelia Brezna, žijúci pôvodne v staršej osade, rozprestierajúcej sa v širšom ohybe Hrona na jeho nive a pravobrežných terasách sa zaoberali poľnohospodárstvom (najmä chovom dobytka), ale ryžovali aj zlato a z povrchových jám ťažili rudu. Najstaršou sakrálnou stavbou bol drevený farský kostol Panny Márie v priestore námestia, kde dnes stojí mariánsky stĺp, ktorého patrocínium je doložené už v r. 1405. Prvou neskorogotickou murovanou stavbou bol rímskokatolícky farský kostol Povýšenia sv. Kríža, situovaný pri severnom okraji urbánnej zástavby na návrší pod vrchom Dúbravka, ktorý bol postavený začiatkom 16. stor. po vypálení mesta majiteľmi Ľupčianskeho panstva Dóczyovcami.

Banské mestá na strednom Slovensku, ležiace v ohniskách ťažby drahých a farebných kovov, silne ovplyvnila kolonizácia na nemeckom práve. Kolonisti, prichádzajúci najmä zo stredovekého Nemecka boli nositeľmi rímskokatolíckeho vyznania. Brezno získalo obmedzené výsady slobodného banského mesta privilegiálnou listinou z r. 1380, v čase kedy bezprostredne končí vznik prvých, najstarších miest z tzv. zakladateľského obdobia na Slovensku. Podľa miestnej povesti prví osídlenci, baníci prichádzali z Tirolska, aby tu pokračovali vo svojom remesle (Hreblay, 1954).

Ďalšou fázou osídľovania, ktorá zasiahla nielen do sídelnej štruktúry Slovenska, jeho poľnohospodárstva (horské salašníctvo), charakteru ľudovej kultúry (špecifické prejavy, vyplývajúce z organizácie chovu oviec vo veľkých stádach s osobitnou terminológiou), ale aj do náboženstva bola kolonizácia na valašskom práve. Podstatným znakom tejto kolonizácie bolo, že pastierske obyvateľstvo, doosídľujúce horské oblasti sa vo vnútornom živote, vo vzťahu k vrchnosti, riadilo špeciálnym valašským právom, ktoré sa sformovalo v Transylvánii. Západná hranica priameho dosahu rumunských pastierov sa tiahla len po riekou Uh (Sokolovský, 2002). Ďalej už pokračovali Valasi rusínskeho a poľského pôvodu. Inonárodné etniká boli nositeľmi východného rítu, vyznávajúci pravoslávie, ktoré postupne prijalo aj autochtónne obyvateľstvo. Na Horehronie migrovali zo Spiša. Už pred rokom 1426 založili v lesoch Gemerskej stolice, patriacich Muránskemu panstvu Telgárt a Šumiac. Uplatnili sa aj vo Zvolenskej stolici, predovšetkým na majetkoch zámku Ľupča, kde sa už pred rokom 1470 spomína nimi založená dedina Valaská (Beňko, 1991). Valašského pôvodu boli pravdepodobne aj Dolná a Horná Lehota. Potvrdzujú to nielen názvy obcí, ale aj priezvisko Škultéty, patriace viacerým obyvateľom, potomkom dávnych zakladateľov a richtárov obcí (Binder, 1962).

Na území Slovenska sa až do novoveku neujala nijaká heréza (novátorstvo, rozkolníctvo resp. kacírstvo), či už pochádzala zo západu alebo z východu (Kohútová, 1997). Rímskokatolícké náboženstvo bolo rozšírené takmer po celom území Horehronia. Jeho príslušníkmi boli okrem Slovákov aj Nemci. Len na krajnom východe bolo domáce obyvateľstvo späté s pravoslávím. Táto jednoduchá štruktúra sa počas nasledujúceho historického vývoja čiastočne zmenila. Na jej

premeny vplývala reformácia a na ňu nadväzujúca protireformácia, konvertovanie valašského obyvateľstva ku Gréckokatolíckej cirkvi unionistickým úsilím Ríma v 17. stor. (tzv. Užhorodská únia) a migračné presuny obyvateľstva. Samotná reformácia na Pohroní vyšla zo stredoslovenských banských miest, ktoré stáli na čele hospodárskeho rozvoja, a ktoré mali v tomto období ešte dosť veľký podiel nemeckého obyvateľstva, vedomé si svojho etnického pôvodu. Reformácia si postupne našla veľa prívržencov aj v radoch šľachty, ktorú lákala hlavne možnosť získať majetky katolíckej cirkvi a kláštorov. Uhorský snem v r. 1608 prijal uznesenia, ktorými protestanti, šľachta a mešťania získali náboženskú slobodu. Stav sa súčasne vymohli záruky úplnej náboženskej slobody aj pre poddanské obyvateľstvo (Škvarna a i. ,1997). Cirkevnou synodou, ktorú zvolal do Žiliny palatín J. Thurzo začiatkom 17. stor., bola konštituovaná protestantská cirkevná organizácia. Jedným z troch správnych obvodov (superintendencií) bol aj brezniansky pre evanjelikov a. v. z Turčianskej, Novohradskej, Zvolenskej a Hontianskej stolice. I napriek uvedeným skutočnostiam začala katolícka cirkev s protireformačným úsilím. Keď sa majiteľka Muránskeho hradu M. Széchy vydala za palatína F. Vesselényiho a prijala katolícku vieru začala sa od polovice 17. stor. šíriť silná protireformácia aj na východe Horehronia (napr. v Bacúchu, Polomke a Heľpe). Do boja proti reformácii prichádzala na Horehronie najmä rehoľa piaristov. Ich rekatolizačnou činnosťou došlo k opätovnému nadobudaniu prevahy rímskych katolíkov. I napriek dlhotrvajúcemu úsiliu sa im ale nepodarilo prinavrátiť k stavu pred r. 1522. Na začiatku 18. stor. protestanti tvorili približne tretinu populácie. Dôležitým aktom z hľadiska organizačného posilnenia katolíkov bolo vytvorenie Banskobystrického biskupstva v r. 1776 (napr. breznianska farnosť bola začlenená ako sídlo obvodu do Hornozvolenského dištriktuálneho archidiakonátu). Vydaním Tolerančného patentu Jozefom II. obnovili svoju činnosť v okolí Brezna viaceré miestne evanjelické fary.

Výsledkom starého zápasu reformácie s rekatolizáciou bolo sformovanie sa pomerne pestrej religióznej štruktúry obyvateľstva na prelome 19. a 20. storočia. Najpočetnejší boli príslušníci rímskokatolíckeho vierovyznania, ktorých počet a podiel mierne rástol. Jedným z dôvodov bol pomerne malý úbytok príslušníkov tejto cirkvi v nábožensky zmiešaných manželstvách uplatňovaním obmedzení cirkevného práva. Zastúpenie príslušníkov ostatných vierovyznaní mierne kleslo. V medzivojnovom období sa zastúpenie hlavných religii menilo len málo (tab. 4). Trend rastu rímskych katolíkov sa zachoval, mierne vzrástol aj podiel gréckokatolíkov, pokles zaznamenali evanjelici a izraeliti. Ani sťahovanie sa osôb z českých krajín na Slovensko, ktorí sa hlásili k cirkvám českobratskej a československej neprinieslo na Horehronie výraznejšiu zmenu. V štatistikách sa začali objavovať už aj osoby bez vyznania.

Tab. 4: Religiózná štruktúra obyvateľstva politického okresu Brezno v prvej polovici 20. storočia – vybrané roky

Table 4: Religious structure of the population in the district of Brezno in the first half of 20th century – the selected years

Religiózná štruktúra (religía)	Počet osôb veriacich a bez vyznania			Podiel osôb veriacich a bez vyznania (%)		
	1919 ¹⁾	1930 ²⁾	1938	1919	1930	1938
Rímskokatolícka	35 908	41 007	46 203	82,5	83,0	83,6
Gréckokatolícka	3 070	3 454	4 061	7,1	7,0	7,4
Pravoslávna	-	-	23	-	-	-
Evanjelická augsburská	4 097	4 310	4 332	9,4	8,7	7,8
Evanjelická reformovaná	62	59	-	0,1	0,1	-
Židovská	369	281	243	0,9	0,6	0,4
iná a neudaná ³⁾	12	199	307	-	0,4	0,6
Osoby bez vyznania	-	77	84	-	0,2	0,2
Celkový počet obyvateľov	43 518	49 387	55 253	100	100	100

¹⁾ údaje za slúžnovské okresy Brezno a Horehronský (vrátane obcí Lom nad Rimavicou a Drábsko, ktoré nepatrili do týchto okresov)

²⁾ v rokoch 1930 a 1938 bez údajov za obce Drábsko, Lom nad Rimavicou a Sihla

³⁾ v rokoch 1919 a 1930 len iná religia

Prameň vstupných údajov:

Soznam miest na Slovensku podľa popisu ľudu z roku 1919. 1920. Bratislava: Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska.

Kvietok, L. 1943. Zemepis Horehronia - vlastivedná štúdia Banskobystrického a Breznianskeho okresu. Zvolen (upravené autorom)

Pri sčítaní ľudu v rokoch 1921 a 1930 sa zisťovalo náboženské vyznanie v súvislosti s príslušnosťou obyvateľstva k jednotlivým religiám. To umožnilo podrobnejšie rozčleniť najmä protestantov podľa existujúcich denominácií. Vo výsledkoch z uvedených cenzov bolo obyvateľstvo rozčlenené na 22 konfesijných skupín (Očovský, 1993), z ktorých sa však v politickom okrese Brezno vyskytovala len časť a k niektorým konfesiám sa hlásilo len niekoľko osôb (tab. 5). Priestorový obraz religií ovplyvnilo postavenie rímskych katolíkov. Boli v prevahe na celom území s výnimkou niekoľkých izolovaných ostrovov s početnejším resp. dominujúcim zastúpením evanjelikov v Brezne, Hornej Lehote, Jarabej, Mýte pod

Ďumbierom a gréckokatolíkov na Šumiaci a v Telgárte. Keď 1. mája 1930 zaujal brezniansku faru Martin Rázus, čelný predstaviteľ Slovenskej národnej strany, spisovateľ, básnik, publicista, vo veľkej miere sa zaslúžil o zviditeľnenie Brezna v súdobom slovenskom evanjelictve (Bovan, 2005). Najzápadnejšia hranica stúpencov gréckokatolíckej viery na území Slovenska z pohľadu majoritného zastúpenia medzi obyvateľstvom obce prechádzala práve Šumiacom. Miestni obyvatelia boli hlboko veriaci katolíci (v r. 1930 vyše 97 %), ktorí pravidelne chodievali do kostola, na spoveď a sväté prijímanie, svätili nedele a cirkevné sviatky. Snažili sa dodržiavať ostatné, cirkvou stanovené kresťanské zásady pri uzatváraní manželstiev, narodení dieťaťa, pohreboch, výchove v rodine a ctili si aj ostatné zvyky a tradície (Rybár a i., 2008). Ich bohoslužobné obrady boli pôvodne pravoslávne so staroslovienskym liturgickým jazykom.

Osoby židovského vierovyznania v r. 1930 tvorili 0,6 % a v r. 1938 0,4 % obyvateľstva politického okresu Brezno, zatiaľ čo k židovskej národnosti sa hlásilo pri oboch sčítaniach zhodne 0,1 % obyvateľov. Nízky podiel izraelitov mal svoje korene v minulosti. Ich postavenie sa čiastočne zlepšilo po vydaní Tolerančného patentu, kedy nadobudli občiansku a náboženskú slobodu. Židia podobne ako ostatné národnosti v Uhorsku boli po vzniku prvej Československej republiky poznačení bremenom generálnej maďarizácie. V r. 1919 najmä Židia na východnom Slovensku sa pridávali na stranu Maďarskej republiky rád a odmietavo pristupovali k československým légiám, čo sa vo formujúcom štáte stalo „trňom v oku“ miestnych obyvateľov. Izraeliti sú rasovo značne odlišní od ostatného obyvateľstva. Preto bolo iste významné, že sa im umožnilo hlásiť sa pri sčítaní v r. 1921 k národnosti židovskej (Koláček, 1934). Obyvateľstvo židovskej konfesie na Horehroní sa koncentrovalo najmä v Brezne, ktoré bolo sídlom židovskej náboženskej obce v rámci politického okresu. Židia boli integrálnou súčasťou občianskej komunity mesta. Pracovali najmä v slobodných povolaniach, vlastnili obchody a poskytovali rôzne služby. Spoločné modlitby odbavovali v synagóge na dnešnej Štúrovej ulici. Obyvatelia Brezna vídali slávnostne oblečených Židov počas viacdenných sviatkov Roš Hašana a Pesach, keď sa v breznianskych rodinách usadili aj veriaci Židia z okolitých obcí (Krištofová, 2005). Spoločenské udalosti v prvej polovici minulého storočia spôsobili výrazný pokles osôb príslušnej denominácie (napr. v r. 1930 sa k židovskej konfesii hlásilo len 159 obyvateľov Brezna). Ešte tragickejšie dopadli v rokoch vojnového slovenského štátu, keď odsunmi do pracovných a neskôr koncentračných táborov bola breznianska komunita prakticky zlikvidovaná. Na vidieku bolo židovské obyvateľstvo málopočetné. Za zmienku stojí ich prítomnosť na východe Horehronia, kde mali vedúce postavenie v obchode a finančníctve. Po zrušení železniarní v rámci Pohorelského železiarskeho komplexu pod Coburgovskou správou sa však odsťahovali.

Tab. 5: Religiózna štruktúra obyvateľstva obcí politického okresu Brezno v roku 1930 ¹⁾Table 5: Religious structure of the population living in villages in the district of Brezno in 1930 ¹⁾

Obec	R e l i g i a (v%)			
	Rímskokatolícka	Gréckokatolícka	Evanjelická a. v. ²⁾	iná a bez vyznania
Bacúch	98,7	-	0,9	0,4
Beňuš ³⁾	99,0	0,2	0,7	0,1
Brezno	62,0	0,6	36,7	0,7
Bystrá	98,2	1,8	-	-
Čierny Balog	98,5	0,1	0,7	0,7
Dolná Lehota	82,6	-	17,4	-
Heľpa	98,1	0,2	1,1	0,6
Horná Lehota	51,2	-	48,2	0,6
Hronec	92,3	0,2	5,1	2,4
Jarabá	47,5	-	52,5	-
Jasenie	98,1	-	1,2	0,7
Michalová	97,8	0,5	1,4	0,3
Mýto p. Ďumbierom	38,2	-	61,2	0,6
Nemecká	98,9	-	0,7	0,4
Osrblie	96,6	-	2,9	0,5
Podbrezová	86,0	0,2	12,1	1,7
Pohorelá	97,9	0,2	1,1	0,8
Pohronská Polhora	98,4	0,1	1,1	0,4
Polomka	98,1	0,3	1,0	0,6
Predajná	94,8	0,1	4,5	0,6
Ráztoka	99,8	-	0,2	-
Šumiac ⁴⁾	27,3	69,9	1,8	1,0
Telgárt	8,9	89,1	1,2	0,8
Valaská	91,9	0,2	6,6	1,3
Závadka n. Hronom	99,3	0,2	0,3	0,2

¹⁾ obce Drábsko, Lom nad Rimavicou a Sihla neboli administratívnou súčasťou Horehronia

²⁾ aj s evanjelickou reformovanou cirkvou

³⁾ vrátane Bravčova

⁴⁾ vrátane Valkovne

Prameň vstupných údajov:

Kvietok, L. 1943. Zemepis Horehronia - vlastivedná štúdia Banskobystrického a Breznianskeho okresu. Zvolen.

Z obdobia po 2. svetovej vojne je možné sledovať vývoj religióznej štruktúry len na základe štyroch cenzov. Prvý sa uskutočnil v r.1950 po politickom prevrate, avšak príslušnosť k náboženskému vyznaniu sa pri ňom ešte zisťovala. Výsledky boli spracované podľa obcí, ale publikovali sa len sumárne údaje za celé Slovensko v kombinácii s národnostnou štruktúrou. V nasledujúcich troch sčítaniach sa náboženské vyznanie nezisťovalo. V r. 1949 minister spravodlivosti A. Čepička predniesol na rokovaníach s rímskokatolíckymi biskupmi ultimátum, v ktorom žiadal vyhlásiť jednoznačnú lojalitu vláde, zrušiť suspenzie kňazom spolupracujúcich s režimom a suspendovať tých duchovných, ktorí boli odsúdení za údajnú protištátnu činnosť. V tom istom roku predsedníctvo ústredného výboru komunistickej strany prijalo smernicu o ďalšom boji proti rímskokatolíckej cirkvi (zákaz katolíckych spolkov, zastavenie vydávania cirkevnej tlače atď.). V r. 1950 sa uskutočnil v Prahe vykonštruovaný proces s predstaviteľmi cirkevných rádov a príslušníci bezpečnostných a policajných zložiek začali celoštátnu akciu „K“ – obsadenie mužských kláštorov a internáciu rehoľníkov (Škvarna a i., 1997). Obdobný postoj zaujal štát aj k ostatným náboženstvám. Už v r. 1950 môžeme sledovať prvú otvorenú protizidovskú propagandu. Išlo o politický proces s R. Slánskym a jedenástimi spoluobžalovanými, ktorý verejne vysielal štátny rozhlas. Boli síce obvinení z velezrady, sabotáže a špionáže, no počas procesu sa prokurátor niekoľkokrát ponížujúcim spôsobom zmienil o ich židovskom pôvode (Salner, 2005). Antisemitizmus sa stal neoddeliteľnou súčasťou komunistickej agendy aj v období sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia. V r. 1972 bola zahájená akcia Ministerstva vnútra s názvom Pavúk. Išlo o sledovanie občanov židovského pôvodu s údajným cieľom vytvoriť kartotéku všetkých Židov v Československu. Oficiálnym dôvodom bola nutnosť obozretnosti komunistickej strany voči „zlu“ sionizmu (Heitlingerová, 2007). V sedemdesiatych rokoch žilo na Slovensku približne 3 tis. Židov, počet však neodpovedá skutočnosti, pretože veľká časť sa zriekla nielen identity, ale aj vlastných mien (Poláčik, 2000).

Začiatok päťdesiatych rokov sa niesol v znamení pravoslavizácie gréckokatolíckych veriacich za pomoci štátnych orgánov. Politická moc zlikvidovala Gréckokatolícku cirkev za jej negatívny postoj k novému usporiadaniu geopolitických pomerov v strednej a východnej Európe. Cirkevné zhromaždenie v Prešove (sobor) zrušilo platnosť Užhorodskej únie a schválilo manifest o prestupe gréckokatolíkov na pravoslávie. Aj napriek tomu, že neexistovalo súdne rozhodnutie o zrušení cirkvi, gréckokatolíci boli postavení mimo zákon. Štát všetok ich majetok previedol na pravoslávnu cirkev. Hoci činnosť Gréckokatolíckej cirkvi bola povolená v r. 1968 uznesením vlády ČSSR č. 205/1968, k riešeniu majetkových sporov mohlo dôjsť až po novembri 1989. V r. 2000 po období vzájomnej nevraživosti, ťahaníc a súdnych sporov obe cirkvi

podpísali dohodu s vládou Slovenskej republiky, že nebudú voči sebe navzájom ani voči štátu uplatňovať žiadne majetkové nároky.

Postoj štátu k cirkvám v socializme, nesúci sa v duchu filozofie dialektického a historického materializmu vplýval aj na počet veriacich. I keď nemáme k dispozícii relevantné štatistiky je evidentné, že protináboženská propaganda sa na výsledkoch cenzu 1991 prejavila zmenami v náboženskej štruktúre obyvateľstva a v jeho zosvedštení. Za predchádzajúce obdobie došlo k ohraničeniu výchovného pôsobenia cirkví (zrušenie vyučovania náboženstva na základných školách), prenasledovaniu jej aktívnych členov, konfiškácii cirkevných budov a zariadení a likvidácii rehoľných rádov.

Do istej miery ovplyvnil stupeň religiozity obyvateľstva osobitý spôsob štatistického zisťovania v r. 1991, ktorý sa prejavil v tom, že na otázku o náboženskom vyznaní sa nevyžadovala od respondentov žiadna odpoveď. V otázke č. 14 sa zisťovalo náboženské vyznanie ako deklaratívny znak formou sebazaradenia (Pastor, 1994). Do programu sčítania bola k predmetnej otázke predložená nasledovná definícia: „Náboženské vyznanie - zapíšte náboženské vyznanie, ku ktorému sa hlásite alebo ste bez vyznania“. Vo vysvetlivkách bolo ďalej uvedené: „Náboženské vyznanie - rozumie sa účasť na náboženskom živote niektorej cirkvi (náboženskej spoločnosti) alebo vzťah k nej a je ponechané na každom, aby sa slobodne vyjadril o svojom náboženskom vyznaní, alebo aby uviedol, že je bez vyznania. Náboženské vyznanie, ku ktorému sa hlásite uvedte presne. U detí do 15 rokov uvedú rodičia náboženské vyznanie podľa svojho uváženia“ (Srb - Andrlé, 1994). Aj napriek mnohým diskusiám a pochybnostiam odpovedalo na túto otázku 82,2 % z celkového počtu bývajúcich obyvateľov Horehronia. Podiel veriacich t.j. osôb, ktoré uviedli náboženské vyznanie predstavoval 73,4 %. Osôb s nezisteným vyznaním bolo evidovaných 11,8 tis. a osôb bez vyznania 5,8 tis. Podielom 8,8 % sa okres zaradil v rámci Slovenska medzi okresy s vyšším percentom obyvateľstva bez vyznania (tab. 6).

Interesantný bol počet osôb s nezisteným vyznaním. Ich vyjadrenia sa k otázke č. 14 môžeme považovať za nielen možné ale i logické. Do istej miery boli vnímané ako dôsledok agitácie o vyslovene súkromnej povahe tejto charakteristiky, na zistenie ktorej štát nemá právo. Na otázku kto boli títo ľudia neexistuje jednoznačná odpoveď. Mohli to byť tí, ktorí sa nepovažovali za veriacich, ale z rôznych dôvodov sa nechceli deklarovat' ako ateisti. Inú skupinu mohli tvoriť tí, ktorí boli formálne príslušníkmi niektorej cirkvi, ale v ich živote sa to neprejavilo. Ďalšiu skupinu mohli predstavovať tí, ktorí síce neboli pokrstení, ale vo svojom vnútri pociťovali existenciu niečoho nadzmyslového. Ak by sa pri tejto otázke uvažovalo s variantom nejakej neutrálnej odpovede napr. „nerozhodný“ pravdepodobne by ju uviedla v sčítacích hárkoch väčšia časť z tých 17,8 % obyvateľov okresu Brezno, ktorí nechali otázku č. 14 bez odpovede. Počet osôb bez odpovede na príslušnú otázku nemožno považovať za náhodný, čo názorne dokumentuje obr. 1. Vo všetkých obciach okresu Brezno isté percento

obyvateľov túto otázku nezodpovedalo. Hodnoty sa pohybovali v rozpätí od 3,8 % (Heľpa) do 29,8 % (Podbrezová).

Tab. 6: Religiózna štruktúra obyvateľstva Horehronia v roku 1991

Table 6: Religious structure of the population in the Upper – Hron region in 1991

Vierovyznanie	1991 ¹⁾	religiozita A ²⁾	religiozita B ³⁾	religiozita C ⁴⁾
Rímskokatolícke	65,8	80,2	72,2	89,7
Gréckokatolícke	3,4	4,1	3,7	4,6
Pravoslávne	0,2	0,2	0,2	0,3
Evanjelické a. v.	3,8	4,6	4,1	5,1
iné	0,2	0,3	0,2	0,3
neudané	17,8	-	19,6	-
Osoby bez vyznania	8,8	10,6	-	-
Celkový počet obyvateľov	66 410	54 556	60 596	48 742

¹ v %

²⁾ Príslušníci jednotlivých cirkví po odčítaní osôb „s nezisteným vyznaním“

³⁾ Príslušníci jednotlivých cirkví po odčítaní osôb „bez vyznania“

⁴⁾ Príslušníci jednotlivých cirkví po odčítaní osôb „s nezisteným vyznaním“ a „bez vyznania“

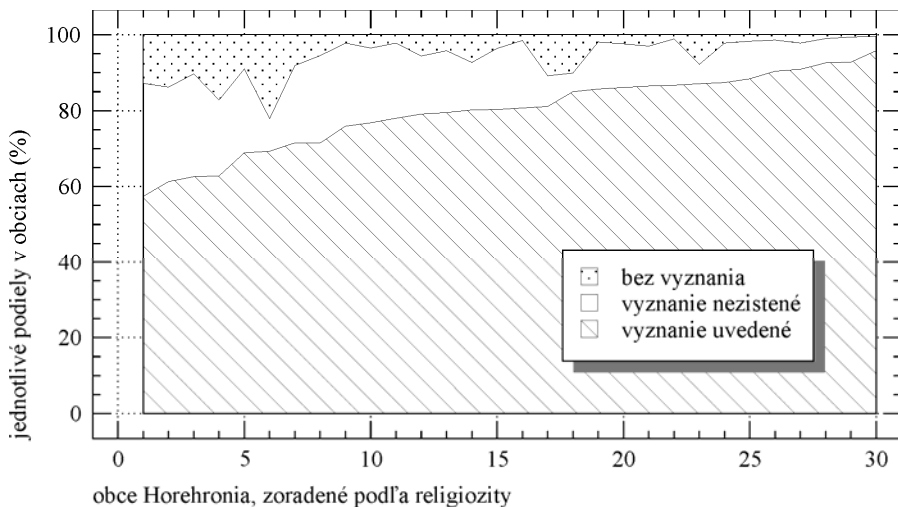
Prameň vstupných údajov:

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 (sčítacie listy OB 2; okres 5301 Banská Bystrica). 1992. Bratislava: Štatistický úrad SR.

Ak údaje v druhom stĺpci tab. 6 vyjadrovali celkové ukazovatele religiozity, v ďalšom prehľade tabuľky sme sa zamerali na tri odvodené ukazovatele. V prvom prípade sme sa pýtali aká je štruktúra náboženského vyznania obyvateľstva, ktoré vyplnilo odpoveď na otázku 14 sčítacieho listu, teda tých, ktorí o svojej náboženskej eventuálne cirkevnej príslušnosti poskytli informáciu. Tento súbor zahŕňoval 54,6 tis. obyvateľov. V takto zúženom súbore sa zvýšil podiel jednotlivých náboženských denominácií ako aj podiel osôb bez vyznania. V druhom prípade bol štatistický súbor zmenšený o obyvateľov „bez vyznania“. Pozostával zo 60,6 tis. obyv., z ktorých bolo 72,2 % rímskych katolíkov a takmer 20 % obyvateľov s nezisteným vyznaním. V treťom prípade bol súbor zmenšený nielen o obyvateľov, ktorí neuviedli odpoveď na otázku 14 sčítacieho listu, ale aj o obyvateľov „bez vyznania“. V takto zúženom súbore 48,7 tis. „veriacich“, bolo rímskych katolíkov takmer 90 % a evanjelikov 5,1 %.

Obr. 1: Odpovede na otázku č. 14 pri sčítaní ľudu v okrese Brezno v roku 1991

Figure 1: The answers for a question 14 at census in the district of Brezno in 1991

1. Podbrezová 2. Brezno 3. Bystrá 4. Valaská 5. Hronec 6. Telgárt 7. Horná Lehota 8. Mýto pod Ďumbierom 9. Valkovňa 10. Dolná Lehota 11. Jasenie 12. Závadka nad Hronom 13. Šumiac 14. Predajná 15. Lom nad Rimavicou 16. Osrblie 17. Jarabá 18. Ráztoka 19. Pohorelá 20. Čierny Balog 21. Beňuš 22. Drábsko 23. Nemecká 24. Polomka 25. Michalová 26. Pohronská Polhora 27. Bravácovo 28. Sihla 29. Bacúch 30. Heľpa

Prameň vstupných údajov:

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. 1992. Banská Bystrica: Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu.

Prehľad o rozmiestnení príslušníkov hlavných denominácií pri cenzu 1991 v jednotlivých obciach Horehronia podáva tab. 7. V nej sú uvedené aj štatistické údaje zo sčítania 2011, dokumentujúce mierny nárast religiozity na úkor tých osôb, u ktorých vierovyznanie nebolo zistené. Nezanedbateľnou skutočnosťou bolo aj relatívne zastúpenie ateistov, ktorí prevyšovali sumár ostatných religii s výnimkou rímskych katolíkov. Podiel osôb bez vyznania v Bystrej a Mýte pod Ďumbierom prekročil 20 % hranicu, vo Valaskej, Podbrezovej a Brezne sa k nej priblížil. Naopak v Heľpe sa k ateistom prihlásilo necelé pol percento obyvateľov.

Tab. 7: Religiózna štruktúra obyvateľstva Horehronia podľa obcí pri cenzoch 1991 a 2011 ¹⁾Table. 7: Religious structure of the population in villages of the Upper-Hron region, census 1991 and 2011 ¹⁾

Obec	R e l i g i a										Obyvateľstvo	
	Rímskokat.		Gréckokat.		Evanjelic. a. v.		iná		nezistená		bez vyznania	
	1991	2011	1991	2011	1991	2011	1991	2011	1991	2011	1991	2011
Bacúch	92,4	83,8	-	-	0,4	1,8	-	1,1	6,6	7,7	0,6	5,6
Beňuš	85,5	84,8	0,3	0,6	0,6	1,1	0,1	1,9	10,5	5,7	3,0	5,9
Braváčovo	90,3	85,2	0,3	0,4	0,1	0,1	0,2	0,8	6,9	9,8	2,2	3,7
Brezno	53,5	55,7	0,7	0,8	6,8	6,8	0,3	1,6	24,9	16,8	16,8	18,3
Bysstrá	55,6	56,2	-	0,5	5,6	4	1,4	4,4	27,1	11,3	10,3	21,2
Čierny Balog	85,6	84,9	0,1	0,1	0,3	0,5	0,1	0,9	11,5	8,0	2,4	5,6
Dolná Lehota	69,6	69,1	-	-	7,2	5,6	-	0,1	19,7	11,9	3,5	13,3
Drábsko	86,4	78,3	-	-	0,3	1,4	-	1,0	12,2	7,7	1,1	11,6
Heľpa	95,3	95,2	0,2	0,5	0,1	0,5	0,2	0,4	3,8	2,9	0,4	0,5
Horná Lehota	48,5	52,9	0,7	-	21,9	17,2	0,4	1,7	20,4	12,2	8,1	16,0
Hronec	64,8	58,2	0,7	0,6	3,0	2,0	0,4	2,4	22,1	19,5	9,0	17,3
Jarabá	59,5	53,2	-	-	21,6	10,6	-	-	8,1	19,2	10,8	17,0
Jasenie	75,9	80,3	-	-	1,8	2,3	0,3	1,0	19,8	6,2	2,2	10,2
Lom n. Rimavicou	79,5	89,8	0,5	0,3	0,3	0,7	-	-	16,1	5,5	3,6	3,7
Míchalová	87,1	82,2	0,1	-	1,2	1,7	-	1,1	9,9	9,9	1,7	5,1
Mýto Dumb. p.	41,6	44,9	0,3	0,2	29,4	22,1	0,2	2,7	23,0	6,7	5,5	23,4
Nemecká	84,5	76,9	0,3	0,2	2,2	2,8	0,1	1,9	5,1	9,3	7,8	8,9
Osrblie	80,3	84,2	-	-	0,4	1,0	-	3,4	17,8	5,2	1,5	6,2
Podbrezová	52,4	53,9	0,4	0,6	4,5	4,6	0,1	1,4	29,8	20,0	12,8	19,5
Pohorelá	84,6	84,2	0,7	1,4	0,3	0,3	0,1	1,3	12,4	8,4	1,9	4,4
Pohronská Polhora	89,5	84,1	0,2	0,3	0,6	0,8	0,1	0,8	8,2	9,1	1,4	4,9
Polomka	86,0	84,8	0,3	0,8	0,4	0,8	0,7	1,2	10,4	6,6	2,2	5,8
Predajná	77,2	72,1	0,2	0,2	2,6	2,2	0,2	1,3	12,5	11,9	7,3	12,3
Ráztoka	83,2	77,7	0,3	-	1,5	0,7	-	1,4	4,9	6,5	10,1	13,7
Sihla	92,6	84,7	-	-	-	-	-	0,5	6,4	11,3	1,0	3,5
Šumiac	18,5	15,8	57,6	68,4	0,5	1,4	2,9	1,8	16,3	9,6	4,2	3,0
Telgárt	6,7	8,5	58,8	78,4	0,5	0,4	3,3	3,4	8,6	7,8	22,1	1,5
Valaská	58,5	65,6	0,4	0,6	3,7	2,9	0,2	1,3	20,0	9,9	17,2	19,7
Valkovňa	64,4	65,9	11,2	14,5	0,3	-	-	1,0	21,9	18,4	2,2	0,2
Závaдка n. Hronom	76,9	76,6	1,0	2,4	0,6	0,7	0,6	2,0	15,3	13,1	5,6	5,2
Horehronie	65,8	66,3	3,4	4,1	3,8	3,7	0,4	1,5	17,8	12,3	8,8	12,1

1) v %

Prameň vstupných údajov:

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. 1992. Banská Bystrica: Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu.

[http:// portal.statistics.sk](http://portal.statistics.sk) (výsledky SODB 2011); 28. 9. 2012

Poradie cirkví podľa počtu členov sa v predchádzajúcich dvoch sčítania výraznejšie nezmenilo. Čelné pozície v rámci okresu Brezno si udržali Rímskokatolícka cirkev a kategória bez vyznania. Evanjelická cirkev a. v. poklesla - vymenila si poradie s Gréckokatolíckou cirkvou, obdobne aj Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia s Pravoslávnu cirkvou. Menšinové cirkvi resp. náboženské spoločnosti nezaznamenali väčšie presuny s výnimkou príslušníkov Cirkvi adventistov siedmeho dňa (posun z 9. na 12. miesto). Bahajské spoločenstvo a Cirkev Ježiša Krista svätých neskorších dní patrili v r. 2001 do kategórie ostatné cirkvi a Novoapoštolská cirkev získala registráciu až po r. 2001. Vypočítaný koeficient poradovej korelácie (Kruegerov - Spearmanov) mal hodnotu - 0,765, čo signalizuje medzi poradiami štatistických jednotiek existenciu stredne silnej nepriamej závislosti.

Jednotlivé religie majú špecifickú územnú organizáciu, ktorá nemusí kopírovať hranice administratívnych jednotiek štátu. Podľa schematizmu Rímskokatolíckej cirkvi veriaci na Horehroní patria do východnej provincie a Rožňavskej diecézy, pod ktorú spadá dekanát Brezno, pozostávajúci z 15 farností a 17 filiálok a dekanát Hron, ktorý sa skladá zo 6 farností a 9 filiálok. Farnosť v Lome nad Rimavicou s filiálkami Drábsko, Sedmák a Sihla je v rámci tohto dekanátu územne samostatne vymedzená. Gréckokatolíci patria do Bratislavskej eparchie a farností v Brezne, na Šumiaci a v Telgárte. Protestanti sa sústreďujú najmä v cirkevnom zbore v Brezne, ktorý prináleží do Zvolenského seniorátu a západného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v.

Diverzifikácia religióznej štruktúry na úrovni obcí

Problematika religióznej priestorovej štruktúry Slovenska mohla byť v odbornej literatúre otvorená až po sčítaní ľudu v r. 1991, ktoré vytvorilo informačnú platformu pre komplexnejšie vedecké analýzy (Poláčik, 1996). Cenzus sa tak stal základom pre bližšie poznanie priestorových vzťahov religióznej štruktúry aj v nižších administratívnych jednotkách Slovenska.

Diverzifikácia religióznej štruktúry obyvateľstva Horehronia vychádzala z metodiky, ktorú použili Gajdarová - Mládek (1993). Za hlavný prvok religióznej štruktúry obyvateľstva sa považovala tá religia, ktorej podiel v danej obci bol rovný alebo vyšší ako 50 % z počtu obyvateľov, ktorí uviedli konkrétnu cirkev alebo boli bez vyznania. Vedľajšiu religiu určoval podiel 25 - 50 %. Ak bol podiel religie v rozpätí intervalu 1 - 25 považovali sme ju za doplnkovú. Na základe relatívneho zastúpenia jednotlivých religii pri poslednom cenze (2011) sme rozlíšili šesť typov religióznej diverzifikácie (tab. 8).

Tab. 8: Typy religióznej diverzifikácie v okrese Brezno v roku 2011

Table 8: The types of religious diversification in the district of Brezno in 2011

Typ religióznej diverzifikácie	Obec
1 hlavná relígia	Heľpa
1 hlavná a 1 doplnková relígia	Braväcovo, Čierny Balog, Lom nad Rimavicou, Pohronská Polhora, Polomka, Ráztoka, Sihla, Valkovňa,
1 hlavná a 2 doplnkové relígie	Beňuš, Dolná Lehota, Horná Lehota, Jarabá *, Jasenie, Michalová, Nemecká, Osrblie, Podbrezová *, Pohorelá, Predajná, Valaská *, Zavadka nad Hronom
1 hlavná a 3 doplnkové relígie	Bacúch, Brezno *, Bystrá *, Drábsko, Hronec *, Telgárt
1 hlavná a 4 doplnkové relígie	Šumiac
2 vedľajšie a 1 doplnková relígia	Mýto pod Ďumbierom *

* s vyšším zastúpením obyvateľstva bez vyznania (nad 20 %)

Poláčik (1996) použil pri hodnotení religióznej rôznorodosti index diverzifikovanosti. Na jeho základe sme si vypočítali príslušné hodnoty pre jednotlivé obce Horehronia, pričom sme použili hranicu minimálne 1 - percentuálneho zastúpenia veriacich konkrétnej cirkvi a obyvateľov bez vyznania. Index nadobúdala hodnoty od 0,2 do 1. S hodnotami, blížiacimi sa k 1 bola náboženská štruktúra pestrejšia, naopak pri nižších hodnotách homogénnejšia. Takmer polovica obcí mala hodnotu 0,6. Hraničné hodnoty dosiahli dve obce. Homogénnu štruktúru na úrovni 0,2 mala Heľpa s dominanciou rímskych katolíkov. Heterogénnou štruktúrou sa vyznačoval Šumiac s hodnotou 1. V tejto obci mali významné zastúpenie najmä gréckokatolíci.

Záver

Genéza konfesionalnej štruktúry Horehronia nadväzuje na historicko-religiózny vývoj na území Slovenska a v centrálnej Európe s vplyvom pôvodného západného kresťanstva pod správou Ríma, príchodom pravoslávneho valašského obyvateľstva, transformovaného neskôr na gréckokatolícku vieru, reformáciou a protireformáciou. Postoj štátu k cirkvám v socializme, nesúci sa v duchu filozofie dialektického a historického materializmu vplýval aj na počet veriacich. I keď nemáme k dispozícii relevantné štatistiky je evidentné, že cirkevné pomery na Horehroní odrážali ateistické smerovanie spoločnosti. Podľa cenzu v r. 2011 bolo v okrese Brezno evidovaných približne 7,9 tis. osôb s nezisteným vyznaním a

takmer 7,8 tis. osôb bez vyznania. Podielom 12,1 % sa okres zaradil v rámci Slovenska medzi okresy, ktorých hodnoty sa približovali k celoslovenskému priemeru obyvateľstva bez vyznania.

Poradie cirkví podľa počtu členov sa v predchádzajúcich dvoch sčítania výraznejšie nezmenilo. Čelné pozície si udržali Rímskokatolícka cirkev a kategória bez vyznania. Evanjelická cirkev a. v. poklesla - vymenila si poradie s Gréckokatolíckou cirkvou. Vypočítaný koeficient poradovej korelácie mal hodnotu - 0,765, čo signalizuje medzi poradiami štatistických jednotiek existenciu stredne silnej nepriamej závislosti.

Na základe zastúpenia jednotlivých religii pri ostatnom cenzu sme rozlíšili 6 typov religioznej diverzifikácie. Medzi obcami výrazne prevažoval typ s 1 hlavnou a 2 doplnkovými religiami. Takmer polovica obcí mala zastúpenie obyvateľstva bez vyznania nad 10 %. Podľa indexu diverzifikovanosti skoro polovica obcí mala hodnotu 0,6. Hraničné hodnoty dosiahli dve obce. Homogénnu štruktúru na úrovni 0,2 mala Heľpa s dominanciou rímskych katolíkov. Heterogénnou štruktúrou sa vyznačoval Šumiac s hodnotou 1. V tejto obci mali významné zastúpenie najmä gréckokatolíci.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu GAPF 2/01/2012.

Literatúra

Bačík, M. 2007. Demogeografická analýza Horehronia. FPV UMB Banská Bystrica (monografia). ISBN 978-80-8083-810-2

Beňko, J. 1991. Valasi, Oláhovia, Rusíni. Historická revue, II/1, s. 7 - 9. ISSN 1335 - 6550

Binder, R. 1962. Osadníci na Horehroní. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo.

Bovan, M. 2005. Krátky prehľad histórie evanjelickej cirkvi. In Štulrajterová, A. - Weiss, J. (eds.). Brezno v premenách času. Banská Bystrica: štúdio Harmony. ISBN 978 - 80 - 89151- 07 - 3

Davie, G. 1990. Believing without Belonging. In: Social Compass, 37, 4.

Gajdarová, A. - Mládek, J. 1993. Vybrané priestorové črty religioznej štruktúry obyvateľstva Slovenska. In Očovský, Š. - Volná, A. (eds.) Zborník referátov zo IV. demografickej konferencie. Bratislava: (SŠDS), s. 17- 25.

Heitlingerová, A. 2007. Ve stínu holocaustu a komunizmu: Čeští a slovenskí židé po roce 1945. Praha: G plus G. ISBN 978 - 80 - 86103 - 97- 6

Hreblay, A. 1954. Brezno a okolie (turistický sprievodca). Bratislava: ŠTN.

[http:// portal.statistics.sk](http://portal.statistics.sk) (výsledky SODB 2011); 28. 9. 2012

Kadlecová, G. 1967. Socioekonomický výskum religiozity Severomoravského kraje. Praha.

- Kohútová, M. 1997.** Národnostná a náboženská štruktúra obyvateľov Záhoria v 17. storočí. Demografie, 39, s. 110 - 113. ISSN 001 - 826
- Koláček, F. 1934.** Zeměpis Československa. Praha. Melantrich a. s.
- Krištofová, I. 2005.** Z histórie židovskej náboženskej obce. In Štulrajterová, A. - Weiss, J. (eds.). Brezno v premenách času. Banská Bystrica: štúdio Harmony. ISBN 978 - 80 - 89151- 07 - 3
- Kvietok, L. 1943.** Zemepis Horehronia - vlastivedná štúdia Banskobystrického a Breznianskeho okresu. Zvolen.
- Očovský, Š. 1993.** Vývoj religióznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. Geografický časopis, 45, s. 163 - 181. ISSN 0016 - 7193
- Pastor, K. 1994.** Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite. Demografie 36, s. 173 - 179. ISSN 001 - 826
- Poláčik, Š. 1996.** Diverzifikovanosť religióznej štruktúry Slovenska (rok 1991). Acta Facultatis Rerum Naturalium Univerzitatís Comenianae, Geographica, 39, s. 183 - 193. ISBN 80 - 223 - 1131 - 6
- Poláčik, Š. 2000.** Atlas cirkví, náboženských spoločností a religiozity Slovenska. Bratislava: Chronos. ISBN 80 - 967860 - 8 - 3
- Rybár, M. a i. 2008.** Šumiac, dedinôčka naša ... Šumiac: Raviso, s. r. o. ISBN 978 - 80969976 - 5 - 7
- Salner, P. 2005.** Židovská komunita a štátna politika po novembri 1989. In Šutaj, Š. Národnostná politika na Slovensku po roku 1989. Prešov: Universum.
- Sokolovský, L. 2002.** Dedina na valašskom práve. História, 2/2, s. 4 - 6. ISSN 1335 - 8316
- Soznam miest na Slovensku podľa popisu ľudu z roku 1919. 1920.** Bratislava: Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska.
- Srb, V. - Andrie, A. 1994.** Náboženské vyznání obyvateľstva České republiky k 3. březnu 1991. Demografie 36, s. 181 - 188. ISSN 001 - 826
- Srb, V. 1997.** Náboženské vyznání a demografické, sociálně ekonomické a kulturní charakteristiky obyvateľstva České republiky. Demografie 39, s. 191 - 202. ISSN 001 - 826
- Šášky, L. 1981.** Kamenná krása našich miest. Martin: Neografia.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991** (sčítacie listy OB 2; okres 5301 Banská Bystrica). 1992. Bratislava: Štatistický úrad SR.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. 1992.** Banská Bystrica: Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001.** Bratislava: Štatistický úrad SR.
- Škvarna, D. a i. 1997.** Lexikón slovenských dejín. Bratislava: SPN. ISBN 80 - 10 - 00872 - 9
- Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2010.** Bratislava: Štatistický úrad SR

RELIGIOUS STRUCTURE OF THE POPULATION IN UPPER – HRON REGION

Summary

The article is focused on the religious structure of the population in the Upper-Hron region. Its current status has to be assessed in the context of the religious situation in Slovakia which has gradually been created under the influence of various factors, particularly political and economic ones.

In compliance with the ideology of socialism, until the end of the second half of the 19th century, the continuity of taking data regarding religious structure of the population had been interrupted.

Characteristic features of the religious structure are size, type and allegiance to particular denominations. Religious status can be influenced by several factors, for example sex, education, urbanization etc.).

Formation of the religious situation in the observed region is based on the historical development of religious and ethnic structure in Slovakia. Christian alliances used to be important Christian centers. Other important Christian centers were medieval towns which played a leading role in the development of gothic and late-gothic sacral architecture.

In the first half of the 20th century, spatial distribution of religions was influenced by the position of Roman Catholics. They prevailed all over Slovakia, with the exception of a few isolated “islands” with numerous representation of protestants - Brezno, Horná Lehota, Jarabá, Mýto pod Ďumbierom and Greek Catholics - Šumiac, Telgárt.

Table 7 outlines the religious structure in particular villages of the Upper-Hron region in the years 1991 and 2011. Data from the year 2011 report an increase of religiosity, however denomination of some inhabitants was not taken into account. An interesting is the fact that the number of atheists is higher than the summary number of other religions, except for Roman Catholics.

Mgr. Miloš Bačík, PhD.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
E – mail: milos.bacik@ku.sk

EURÓPSKE HODNOTY VO VYUČOVANÍ GEOGRAFIE

Peter Barto, Tibor Madleňák

Abstract

The topic of cultural values is still not very common in geography teaching in Slovakia. The aim of this article is to introduce the topic of cultural values resulting in European Values Education project as an appropriate tool for making geography education more attractive. The article presents four basic principles which should be used to create pedagogical and didactical framework for lesson planning. There are also few examples of teaching materials suitable for values education in georgraphy.

Keywords: teaching of geography, values in geography, European values, teaching materials

Úvod

Výzvou pre geografiu je skúmať nielen výsledky činnosti človeka v krajine, ale aj procesy, ktoré ovplyvňujú jeho konanie. Správanie človeka je výsledkom zložitého procesu vnímania reality a následného spracovávanía, hodnotenia a posudzovania informácií, ktoré vedú ku konečnému rozhodovaniu. Dôležitou súčasťou týchto subjektívnych procesov sú hodnoty. Jedným z vonkajších prejavov vnútorných hodnôt človeka sú popri správaní aj jeho názory a postoje. Výskum hodnôt sa preto najčastejšie realizuje prostredníctvom zisťovania názorov ľudí na rôzne otázky. V Európe už viac ako 30 rokov prebieha výskum hodnôt Európanov (*EVS – European Values Study*). Výsledkom jednotlivých vln výskumu, ktoré sa realizujú od konca 70. rokov približne každých 10 rokov, sú štatistické a mapové výstupy poskytujúce obrovské množstvo údajov o názoroch a hodnotách obyvateľov jednotlivých európskych štátov. Mapové výstupy sú prístupné v tlačenej (Zundert a i., 2005; Halman a i., 2011) a elektronickej podobe (www.atlasofeuropeanvalues.eu). Z hľadiska dĺžky a rozsahu výskumu je možné realizovať komparatívne analýzy zohľadňujúce časový a priestorový aspekt. Európa rozdelená do národných štátov sa vyznačuje výraznou diverzitou v názoroch a hodnotách obyvateľov.

Z pohľadu základných konceptov súčasnej geografie (*place, space, diversity, change*) sú hodnoty obyvateľov vhodným predmetom výskumu nielen pre sociológov ale aj pre geografov (Taylor, 2008). Výskum hodnôt predstavuje jeden zo základných trendov výskumu kultúrnej geografie. Geografia v západnej Európe načrtnuté trendy významne reflektuje.

Témy súvisiace s hodnotami, postojmi a názormi obyvateľov postupne prenikajú aj do učebných osnov predmetu geografia na základných a stredných školách. V krajinách západnej Európy je tento trend viditeľnejší vzhľadom na potreby reflektovať aktuálne spoločenské problémy ako napr. prisťahovalectvo, náboženská znášanlivosť, chudoba, marginalizované spoločenské skupiny. Hodnotové vyučovanie v geografii prispieva nielen k rozširovaniu vedomostí ale aj k formovaniu osobnosti žiaka a jeho postojov k javom, ktoré ho dennodenne obklopujú. Vyučovanie sa stáva pre žiaka zaujímavejším a zmyslupnejším.

Vyučovanie hodnôt v geografii na základných a stredných školách na Slovensku absentuje. V súčasných učebných osnovách sa téma hodnôt nevyskytuje. Cieľom článku je na základe výstupov z projektu *European Values Education* (EVE) predstaviť hodnoty vo vyučovaní geografie ako vhodné témy na doplnenie súčasných učebných osnov na stredných školách.

Hodnotové vyučovanie v geografii

Projekt EVE bol riešený didaktikmi geografie z piatich európskych univerzít (Univerzita Fontys v Tilburgu, Bosporská univerzita v Istanbule, Univerzita v Postupime, Inštitút vzdelávania v Londýne, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici). Cieľom projektu bolo sprístupniť údaje a výsledky z EVS pre edukačné účely v geografii. Úlohou riešiteľov bolo vytvoriť rôzne učebné materiály, overiť ich priamo na hodinách geografie, upraviť ich na základe spätnej väzby a sprístupniť ich pre praktické využitie.

V rámci riešenia projektu boli vytvorené učebné materiály: vzory vyučovacích hodín (prípravy na hodiny), vyučovacie metódy, videá, dopĺňajúce informácie k témam práca, náboženstvo, rodina a spoločnosť. Všetky tieto materiály vrátane celého súboru interaktívnych máp Európy zachytávajúcích výsledky EVS sú prístupné na internetovej stránke www.atlasofeuropeanvalues.eu.

Pri tvorbe učebných materiálov boli zohľadnené štyri základné princípy, ktoré by mali vytvárať základný pedagogický a didaktický rámec vyučovacej hodiny:

- a) *Relating the attitudes represented in the maps of the Atlas of European Values (AoEV) to their own.* Podľa tohto princípu majú žiaci vnímať tému hodiny ako niečo, čo sa ich osobne týka. Mali by si uvedomiť, že sami môžu v menšej či väčšej miere zdieľať hodnoty a názory zobrazené na mapách.
- b) *Describing differences and recognising similarities.* Pri práci by mali byť žiaci schopní rozpoznávať rozdiely a podobnosti zobrazené na mapách (AoEV).
- c) *Deepening understanding.* Žiaci by mali pochopiť, prečo existujú rozdiely a podobnosti v názoroch a hodnotách. Pomôcť by im mala vhodne

zvolená teória, s ktorou by žiaci aktívne pracovali. Kladením otázok a hľadaním odpovedí sami verifikujú danú teóriu, čím získavajú nielen vedomosti ale aj schopnosti argumentácie.

- d) *Developing critical thinking.* Téma hodnôt je vhodná pre rozvíjanie kritického myslenia u žiakov. Mali by pochopiť, že údaje s ktorými pracujú, majú subjektívny charakter a preto ich nie je možné nekriticky prijímať.

Príkladom hodnotového vzdelávania v geografii môže byť téma vzťahu spoločnosti k životnému prostrediu. Tento subjektívny vzťah je možné zisťovať napríklad prostredníctvom otázky „*Ste ochotný venovať časť svojho príjmu na účely znižovania znečistenia životného prostredia?*“. Otázka zisťujúca konkrétny postoj respondentov je nasmerovaná na hodnotu pozitívneho vzťahu k životnému prostrediu. Údaje vyjadrujúce tento postoj sú zobrazené na nasledujúcej mape (mapa 1). Mapa môže byť využitá ako vhodná učebná pomôcka napríklad pri porovnávaní postojov v rôznych európskych krajinách. Môže poslúžiť aj ako podklad pre rozvíjanie diskusie. Týmto spôsobom je možné použiť rozsiahlu databázu máp z EVS, ktoré majú potenciál zatriktívniť proces vyučovania viacerých tém.

K zefektívneniu vyučovania prispieva aj vhodne zvolená vyučovacia stratégia resp. vyučovacia metóda. V projekte EVE boli didaktikmi geografie vybrané vyučovacie stratégie, ktoré majú potenciál vhodným spôsobom rozvíjať hodnotové vzdelávanie. Vyučovacie stratégie podporujú aktívny a tvorivý prístup žiakov vo vyučovacom procese, sú zamerané predovšetkým na vzájomnú interakciu (učiteľ – žiak, žiak – žiak), rozvíjanie diskusie a argumentačných schopností žiakov. Príkladom môže byť vyučovacia stratégia s názvom „*diamant*“ (obr. 1). Ako téma môže opäť poslúžiť otázka „*Čo sú ľudia v Európe ochotní urobiť pre podporu životného prostredia?*“. Žiaci dostanú deväť alebo dvanásť tvrdení reprezentujúcich rozličné názory (tab. 1). Ich úlohou je zoradiť tvrdenia do tvaru diamantu. Najviac relevantné tvrdenia resp. tvrdenia, s ktorými žiaci najviac súhlasia, sú umiestnené vo vrchnej časti diamantu. Ďalšie dve tvrdenia sa umiestnia do nasledujúcich dvoch políčok atď. Tvrdenie umiestnené do najspodnejšieho políčka je najmenej dôležité resp. s ním súhlasia najmenej. V ďalšom kroku by mali žiaci vysvetliť svoje hodnotenia a obhájiť ich pomocou argumentov.

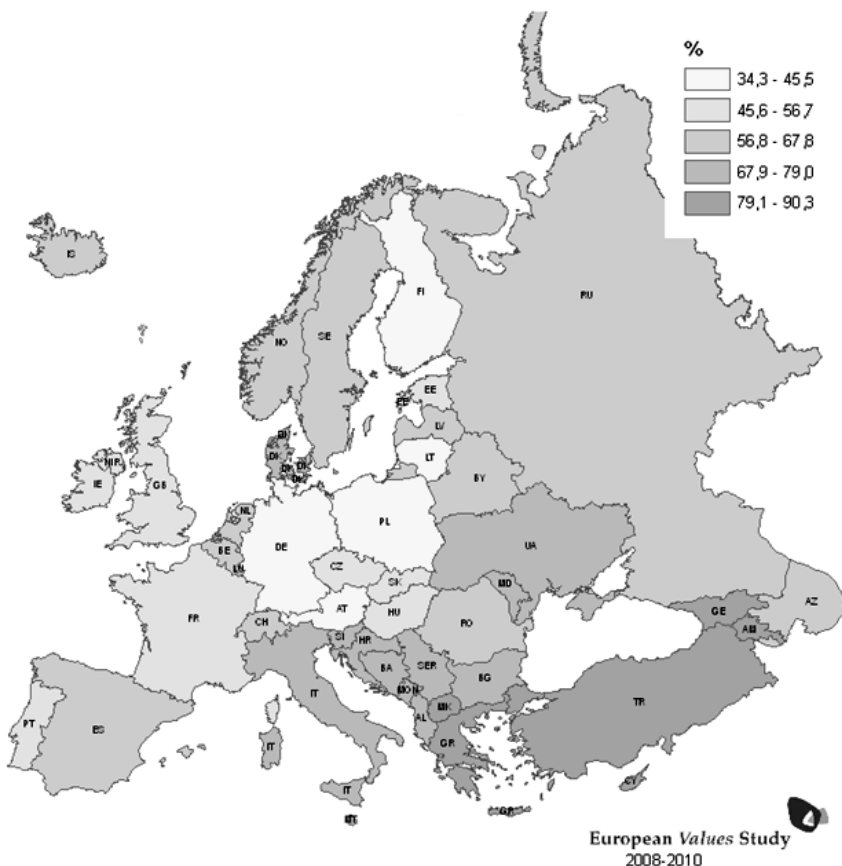
Potom ako žiaci vyplnia svoj vlastný diamant, mali by svoje rozhodnutia prediskutovať v štvorčlenných skupinách. Variáciou tejto stratégie je nechať žiakov vytvoriť spoločný diamant. To im umožní diskutovať o rôznych pohľadoch a dosiahnuť tak konsenzus. Táto stratégia pomáha žiakom skúmať a ujasniť si svoj vlastný hodnotový rebríček, čo je veľmi dôležité. Nabáda k diskusii a poukazuje na rozličnosť postojov a názorov. Je pravdepodobné, že každá skupina bude mať

úplne iný výsledok. Vysvetľovaním svojho vlastného diamantu si žiaci súčasne rozvíjajú schopnosť argumentácie.

K zatraktívneniu hodnotového vyučovania geografie môžu prispieť aj videá. V rámci projektu EVE boli vytvorené krátke filmy s odpoveďami žiakov z rôznych krajín Európy, ktorí boli dopytovaní na rovnaké otázky ako respondenti EVS. Žiaci si pri práci s videami môžu uvedomiť, že za mapami z AoEV stoja konkrétni ľudia so svojimi názormi a hodnotami. Majú tak možnosť identifikovať sa so svojimi rovesníkmi v iných krajinách Európy.

Mapa 1: Ochota Európanov poskytnúť časť svojho príjmu na ochranu životného prostredia

Map 1: The ability of Europeans to voluntarily contribute part of their salary towards the environmental protection

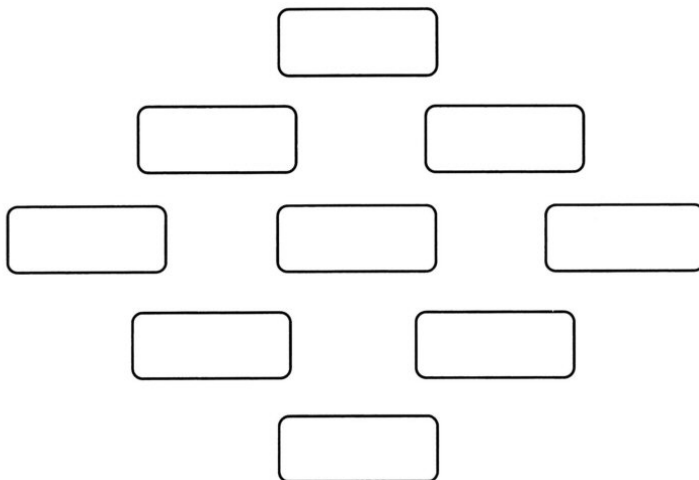

Cieľom projektu nebolo len vytvorenie rôznych učebných materiálov ale aj overenie možnosti ich praktického uplatnenia. Vytvorené učebné materiály boli počas výmenných pobytov študentov učiteľstva geografie prakticky aplikované na hodinách geografie na stredných školách. Pre budúcich učiteľov geografie to bola možnosť vyskúšať si vyučovať v zmiešaných dvojiciach (s kolegami z Holandska resp. Nemecka) na školách na Slovensku aj v zahraničí (Uhlenwinkel a i., 2010, 2012). Učebné materiály vytvorené na pozadí špecifických didaktických tradícií jednotlivých krajín boli na základe spätnej väzby od študentov, žiakov stredných škôl a ich učiteľov upravené tak, aby boli univerzálne aplikovateľné v rámci rôznych krajín Európy. Žiaci veľmi pozitívne hodnotili spôsob výučby, učebné materiály ako aj témy hodín, ktoré sa bežne na hodinách geografie nevyskytujú.

Tematickými oblasťami, ktoré sú úzko prepojené s hodnotami ľudí a zároveň by mohli mať uplatnenie v rámci vyučovania geografie sú napríklad témy ako migrácia (dôvody pre imigráciu, vzťah k imigrantom, ochota vystáť sa za prácou), nezamestnanosť, náboženstvo (miera religiozity resp. sekularizácie, náboženská diverzita a tolerancia), životné prostredie (vzťah k životnému prostrediu a jeho ochrane, k využívaniu prírodných zdrojov), Európa (vymedzenie Európy na základe hodnôt, vzťah k európskej integrácii, národná vs. európska identita).

Obr. 1: Schéma pre vyučovaciu stratégiu „diamant“

Figure 1: The „Diamond“ teaching strategy

Tab. 1: Tvrdenia pre vyučovaciu stratégiu „diamant“

Table 1: The statements for „Diamond“ teaching strategy

Používať hromadnú dopravu namiesto vlastného auta	Nič, pretože o životné prostredie by sa mala starať vláda	Triediť domáci odpad (plasty, papier, organický odpad...)
Volit' stranu, ktorá má program zameraný na životné prostredie	Dávať, čas svojho príjmu "zeleným" organizáciám	Investovať do alternatívnej energie, napr. solárnej
Kupovať iba tovar najvyššej kvality	Používať čo najviac prírodných produktov	Nič, problémy životného prostredia neexistujú

Záver

Jedným zo základných cieľov vyučovacieho procesu má byť aktívna tvorba a formovanie životných hodnôt, názorov a postojov (Shaw, 2005). Vhodným spôsobom ako u žiakov rozvíjať ich vlastné hodnoty je iniciovať diskusie o hodnotách iných ľudí, napríklad v rámci jednotlivých krajín Európy. Predstavený projekt ponúka širokú škálu možností ako obohatiť vyučovanie geografie o hodnotový rozmer a zároveň je výzvou ako zatriktívniť vyučovanie geografie.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu 503068-LLP-1-2009-1-NL-COMENIUS-CMP „European Value Education“.

Literatúra

- Halman, L., Sieben, I., Zundert, M. van. 2011.** Atlas of European Values. Trends and Traditions at the turn of the Century. Brill/Tilburg University, 2011, 141 s. ISBN 978 90 04 20705 9
- Shaw, G. 2005.** Mapping terrain – values education and geography. In: Journal of Geography Teachers Association of Victoria, vol. 33, nr. 3. [cit. 2012.10.8.] Dostupné na internete: <http://www.valueseducation.edu.au/verve/_resources/Shaw_Mapping_the_terrain.pdf> .
- Taylor, L. 2008.** Key concepts and medium term planning. In: Teaching Geography, vol. 33, nr. 2. London : Geographical Association, 2008. s. 50-54. ISSN 0305-8018
- Uhlenwinkel, A. a i. 2010.** Teaching about the work values of Europeans. Critical reflections from the first student Exchange of the EVE-project. Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2010. 189 s. ISBN 978-3-86956-099-1

Uhlenwinkel, A. a i. 2012. Teaching about the religious values of Europeans. Critical reflections from the second student Exchange of the EVE-project. Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2012. 109 s. ISBN 978-3-86956-175-2

Zundert, M. van, Halman, L., Luijkx, R. 2005. Atlas of European Values, Brill/Tilburg University, 2005. ISBN 9004144609
www.atlasofeuropeanvalues.eu

EUROPEAN VALUES IN THE TEACHING OF GEORAPHY

Summary

The education system should develop not only the knowledge of pupils but also their attitudes, opinions and the system of values. The results of the EVE project show how is it possible to use the topic of cultural values during the lessons of geography. The teaching of values would help to develop the abilities of critical thinking, negotiating and expressing their opinions and attitudes. The teaching strategies should be orientated to the active participation of pupils in education.

Mgr. Peter Barto, RNDr. Tibor Madleňák, PhD.

Katedra geografie, geológie a krajinej ekológie FPV UMB

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

E – mail: peter.barto@umb.sk; tibor.madlenak@umb.sk

SÚČASNÉ TRENDY V MEDZINÁRODNEJ SPOLUPRÁCI SLOVENSKÝCH MIEST

Ján Buček, Zuzana Fedorová, Andrea Ondreičková

Abstract

This paper focuses on the international co-operation of Slovak cities. As decentralised form of international relations it developed into typical and important part of local self-government activities. After the period of regulated „friendship cities“ co-operation, during the communist period, it expanded as a sign of freedom, sharing of experiences, peace building and integration after 1989. However, the most significant growth we can observe within the last decade, thanks to its strong ties to cross-border co-operation with cities in neighbouring countries.

Keywords: cities, international co-operation, twinning, sister cities, partnership, local self-government, cross-border co-operation

Úvod

Medzinárodná spolupráca sa stala za viac ako polstoročie jednou z veľmi typických aktivít miestnych samospráv. Najmä počas posledných desaťročí môžeme pozorovať jej búrlivý nárast v globálnej dimenzii. Aktivity označované termínmi ako sesterské mestá, partnerské mestá, družobné mestá, twinning, städtpartnerschaft, či skratka ako „C2C“ (city-to-city), sa stali bežnou súčasťou komunálnej politiky. Patria zo širších hľadísk medzi formy decentralizovanej medzinárodnej spolupráce (Haftcek, 2001). Často sa pritom zdôrazňuje potreba formálneho vyjadrenia spolupráce zmluvou medzi samosprávami partnerských miest. Takáto spolupráca sa považuje za veľmi významnú súčasť medzinárodných vzťahov vo všeobecnosti, s významom napr. v šírení porozumenia, mieru, spolupráce, či podpore rozvoja (napr. Hobbs, 1994; Alger, 1999; Cremer a i. 2001). Patrí ku kľúčovým agendám viacerých medzinárodných organizácií miestnych samospráv (napr. CEMR 2007), ako aj národných združení samospráv, nehovoriac o špecializovaných združeníach (napr. Sister Cities International, World Federation of United Cities). Medzinárodná spolupráca miest, ale i vidieckych obcí, býva podporovaná ako štátnymi, tak aj nadnárodnými inštitúciami (napr. program EÚ „Europe for citizens“). Tejto problematike, nachádzajúcej sa na prieniku politickej geografie, medzinárodných vzťahov, komunálnej politiky, sa venuje pozornosť aj na Slovensku. Je to však vďaľeko menšej miere, ako iným formám decentralizovanej medzinárodnej spolupráce (napr. cezhraničnej spolupráci, euroregiónom). Aj v tomto rámci však odkazy na medzinárodné aktivity miestnych

samospráv nachádzame, keďže napr. práve euroregióny sú iniciatívou opierajúcou sa o angažovanosť miest a vidieckych obcí.

Cieľom tohto príspevku je zhodnotiť súčasné trendy v medzinárodných vzťahoch a spolupráci slovenských miest na príklade miest dvoch samosprávnych krajov. V jeho úvode stručne sumarizujeme orientáciu výskumu v tejto oblasti. Pri hodnotení bilaterálnej spolupráce slovenských miest sa najprv sústreďujeme na jej vybrané vývojové tendencie. V ďalších častiach charakterizujeme dôvody spolupráce, priestorové rozmiestnenie partnerských miest podľa štátov, oblasti spolupráce, či faktory, ktoré ovplyvňujú jej rozmach. Empirickou bázou samotnej analýzy je anketa realizovaná v r. 2011-2012 vo všetkých mestách Trnavského (16 miest) a Žilinského kraja (18 miest). Pre potreby porovnania, boli použité aj otázky formulované pri podobne zameranom staršom výskume (Buček 1995).

Náčrt súčasných trendov v skúmaní medzinárodnej spolupráce miest

Medzinárodná spolupráca miest je v súčasnosti globálnym fenoménom, ktorý je predmetom dlhodobého záujmu viacerých disciplín, geografiu nevynímajúc. V geografii patrí ku klasickým prácam najmä štúdia Zelinskeho (1991). Už v tomto období sledoval expanziu spolupráce z jadrového regiónu západnej Európy, najprv do ostatných krajín vyspelého sveta a následne do ďalších krajín. Nachádzal v tomto procese už menej náhodnosti a viac cieľavedomosti, napr. pri hľadaní a výbere partnerov. Faktormi úspešnej spolupráce sa zaoberal de Villiers (2009) s využitím poznatkov týkajúcich sa miest v USA a Juhoafrickej republike. Upozorňuje na potrebu koncepčného prístupu k tejto problematike, od stratégie „zahraničnej politiky“ mesta, cez prepracovaný proces výberu a hodnotenia potenciálnych partnerov, až po implementáciu a adekvátne financovanie. Naznačil existenciu dielčích fáz a životného cyklu spolupráce (nie všetky musia trvať nekonečne a spolupráca nie je stále rovnako intenzívna). Buis (2009) sa zamerával na úlohu združení miest a obcí pri podpore rozvoja a zvyšovaní efektívnosti spolupráce. Partnerstvami miest vo Veľkej Británii od druhej svetovej vojny sa intenzívne zaoberal Clarke (2009, 2011). Poukázal na hlavné motívy spolupráce, ktorými boli podpora mierového spolunažívania a rekonštrukcie v západnej Európe, politické a administratívne zjednotenie Európy, miestny ekonomický rozvoj, prechod k liberálnej demokracii a ekonomike v post-socialistickej Európe a Ázii, alebo rozvoj menej rozvinutých krajín globálneho „juhu“. Cremer a i. (2001) študovali medzinárodné vzťahy miest z Nového Zélandu, najmä špecifiká spolupráce s mestami z Číny. Ewen a Hebbert (2007) zasadili nárast medzinárodnej spolupráce a rozmach sietí medzi mestami do kontextu nárastu „municipalizmu“ – posilňovania vplyvu miest v súčasnom globalizovanom svete, s rastúcou úlohou nadnárodných inštitúcií.

Rozširovanie spolupráce sa prejavilo aj vo vyššom záujme o túto problematiku v strednej a východnej Európe. Furmankiewicz (2005) sa zaoberal

partnerstvami miest v Poľsku. Na základe rozsiahleho výskumu potvrdil vzostup spolupráce predovšetkým s mestami v západnej Európe (najmä v Nemecku) a v Škandinávii. Jeho výsledky potvrdili významnú úlohu osobných kontaktov. Tie zohrávali závažnú úlohu pri zakladaní partnerstiev, ale boli aj problémom, keď dochádzalo k personálnym zmenám v partnerských mestách. Medzi problémami uvádzal aj veľkú vzdialenosť miest, jazykovú bariéru, či nedostatočnú aktivitu niektorých partnerov. Medzi oblasťami spolupráce dominovali vzdelávanie, šport, kultúra a cestovný ruch. Baldersheim et al. (2002) tiež poukázali na veľkú zaangažovanosť starostov v medzinárodných vzťahoch miest v Poľsku, Česku a na Slovensku. Zo skorších slovenských výskumov sa tejto téme venoval Buček na väčšom súbore 82 slovenských miest (1995) a neskoršie na menšej vzorke veľkých miest (1999). Poukázal najmä na oživenie a reorientáciu týchto vzťahov po r. 1989. Zo slovenských výskumov nemôžeme obísť prieskum organizovaný v r. 2012 pod gesciou ZMOS (Špačeková a i., 2012). Ten pracoval s informáciami až z 1377 slovenských obcí, pričom v ňom dominovali informácie za vidiecke obce a konštatoval významný nárast partnerstiev po r. 2000.

Vybrané trendy v medzinárodných vzťahoch slovenských miest

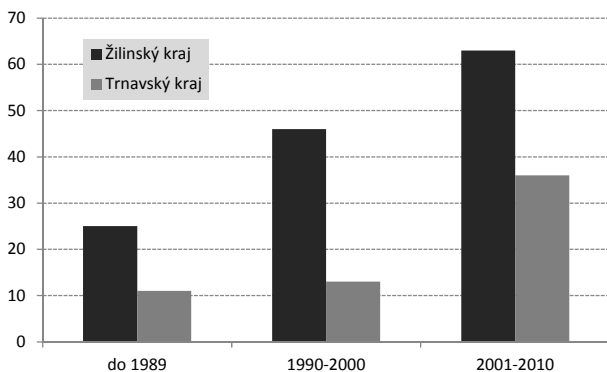
Skúmanie partnerských vzťahov slovenských miest sa zameralo na otázky priestorovej distribúcie partnerských miest, dôvody vzniku, hlavné oblasti spolupráce a bariéry spolupráce, ako aj plánované zámery miest v tejto oblasti. K najzaujímavejším poznatkom patrí vývoj počtu partnerských miest (obr. 1). Ich počet bol do r. 1989 menší v oboch krajoch, oproti novším obdobiam. Odrážalo to ideologický - „družobný“ charakter spolupráce a súvisiacu reguláciu. Po r. 1989 pozorujeme nárast počtu partnerstiev, pričom väčší rast odrážal silnejšia tradícia takejto spolupráce v Žilinskom kraji. Do určitej miery to ovplyvnil väčší počet partnerstiev s mestami v Česku, ktoré sa po r. 1993 stali medzinárodnými. Partnerstvá uzavreté v rokoch 1990-2000 boli menej stabilné. Viaceré po určitom období prestali fungovať, čo sa týkalo najmä tých so vzdialenejšími mestami západnej Európy. Stagnáciu počtu v deväťdesiatich rokoch môžeme pozorovať v Trnavskom kraji, nasledovanú prudkým rozvojom po r. 2000. V roku 2011 bolo zistených 107 partnerstiev v Žilinskom kraji a 61 partnerstiev v Trnavskom kraji. V prípade vyššieho počtu u miest Žilinského kraja zohráva významnú úlohu aj členstvo v rámci aktívnych euroregionálnych združení (euroregióny Tatry a Beskydy). Časť partnerstiev sa v nimi prekrýva. U niekoľkých miest môžeme v dlhodobejšom pohľade pozorovať značné výkyvy v počte partnerstiev. Najvyšší počet partnerských miest vykazovalo mesto Žilina (14). Mesto Šaštín-Stráže nevykazovalo medzinárodnú spoluprácu v žiadnom období.

Pozoruhodný obraz nám ponúka detailnejší pohľad na vývoj počtu partnerstiev od r. 2000 (obr. 2). Kým v Trnavskom kraji pozorujeme najväčší nárast v r. 2002-2004, v Žilinskom kraji je najväčší nárast evidentný

v r. 2007 – 2010. Podstatný vplyv na nárast počtu partnerstiev po r. 2000 a jeho odlišnú medziročnú dynamiku má vplyv podporného rámca EÚ. Nárast sa viaže na možnosti čerpania fondov na podporu spoločných projektov a nie na samotný fakt vstupu Slovenska do EÚ v r. 2004. Určitý vplyv na výraznejší rast partnerstiev v tomto období malo aj zväčšenie kompetencií miestnych samospráv, vrátane tých, v ktorých sú spoločné medzinárodné aktivity časté, ako napr. školstvo. Opakujúci sa pokles vzniku nových partnerstiev v niektorých rokoch môžeme dať do súvisu s vplyvom volebného cyklu miestnych samospráv – vo volebnom roku (prípadne rok pred voľbami), sa hľadanie nových partnerov dostáva do úzadia záujmu hlavných aktérov spolupráce (volebné roky 2006 a 2010).

Obr. 1: Počet nových partnerstiev uzavretých mestami vo vybraných obdobiach (podľa krajov)

Figure 1: Number of new partnerships signed in selected periods (according to regions)

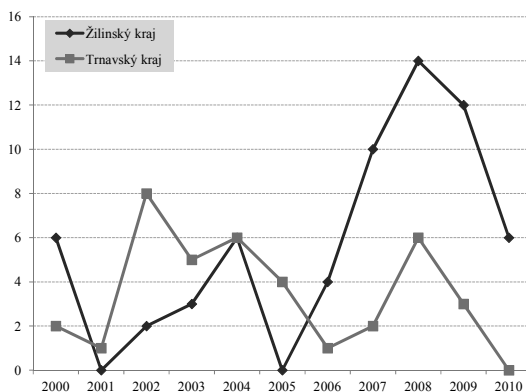
Zdroj: vlastný výskum

Priestorová distribúcia partnerstiev naznačuje dôležitosť prijateľnej vzdialenosti medzi mestami a cezhraničného podporného rámca. U miest oboch krajov dominujú susedné štáty, hoci v inom poradí (obr. 3). Kým v prípade Žilinského kraja je najviac partnerských miest z Poľska a Česka, v prípade Trnavského kraja ich je najviac z Česka a Maďarska. Sú to krajiny geograficky blízke a ľahšie dostupné. Z ďalších sú významnejšie partnerstvá v nie príliš vzdialených nemecky hovoriacich krajinách (Rakúsko a Nemecko) a slovanských štátoch (Srbsko, Chorvátsko, i Slovinsko). Menej početné sú partnerstvá s ostatnými východoeurópskymi krajinami (menší počet partnerstiev s mestami na Ukrajine, ale slabozastúpené sú napr. aj mestá z Rumunska, Ruska, či Bulharska). Zo západoeurópskych krajín nachádzame menší počet spoluprác s mestami vo

Francúzsku, Holandsku a Belgicku. Zo severských krajín je potrebné uviesť tradičné partnerstvá s finskými mestami. Výnimočnejšie sú partnerstvá s mestami zo štátov južnej Európy (viac z Talianska, menej z Grécka a Španielska). Z mimoeurópskych partnerstiev sa jednotlivito objavujú mestá v Číne, Izraeli a USA. Ukončené spolupráce sa týkajú partnerstiev vzniknutých v rámci niekdajšej družobnej spolupráce (ZSSR, NDR), či redukcie často väčšieho počtu partnerských miest z Česka (niektoré mestá mali viacero partnerských miest z ČR), ako aj spoluprác so vzdialenejšími mestami (vzdialenejšie mestá v západnej Európe).

Obr. 2: Počet nových partnerstiev uzavretých mestami v r. 2000-2010 (podľa krajov)

Figure 2: Number of new partnerships signed by cities in 2000-2010 (according to regions)

Zdroj: vlastný výskum

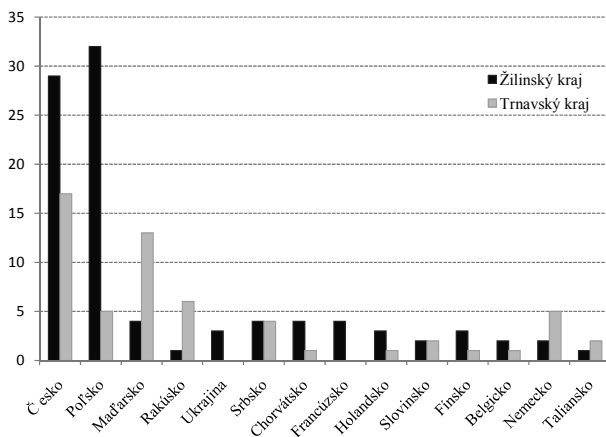
Značný vplyv podporného rámca integračného procesu EÚ a súvisiacich programov potvrdzujú získané výsledky o hlavných príčinách vzniku spoluprác. V oboch krajoch nachádzame medzi hlavnými dôvodmi spolupráce – cezhraničnú spoluprácu, podobné kultúrne záujmy, realizáciu spoločných projektov a rozvoj cestovného ruchu. Za nimi nasledovali osobné kontakty a spoločné problémy. Len priemerne významná bola jazyková blízkosť. Geografická blízkosť, či podobná ekonomická štruktúra boli uvádzané veľmi zriedkavo. Za pravidelnú považujú predstavitelia miest spoluprácu v takmer 60 % v oboch krajoch. V prípade miest Žilinského kraja sme však našli vyšší podiel spoluprác, ktoré sa aktuálne nerozvíjali (takmer 10 %), čo sa týka najmä vzdialenejších partnerských miest.

Pri prieskume hlavných oblastí spolupráce, v mestách oboch krajov prevažuje jednoznačne spolupráca v oblasti kultúry. Z ďalších možností sa najviac vyskytovali spolupráca v športe, regionálnom rozvoji a školstve (v rôznom poradí). Len v menšej časti miest považovali svoju spoluprácu za komplexnú. To sa týkalo najmä miest bezprostredne pri štátnej hranici a viacerých miest v Žilinskom kraji.

V časti prieskumu venovanom bariéram a problémom partnerskej spolupráce sa takmer u všetkých dotazovaných miest objavoval problém financovania spoločných aktivít. Menej často sa uvádzala jazyková bariéra (ale z významnejších krajín sa týkala aj Rakúska a Maďarska). S výnimkou niektorých väčších miest sa neplánovalo rozširovanie počtu partnerských miest, skôr skvalitnenie a udržanie existujúcich partnerstiev. Možeme dedukovať určitý stav nasýtenia v početnosti spoluprác, pričom však existuje potenciál nárastu u časti miest, či reorganizácie existujúcich partnerstiev (ukončenie časti starších menej funkujúcich spoluprác v prospech nových).

Obr. 3: Štáty v ktorých sa nachádza najvyšší počet partnerských miest v r. 2010 (podľa krajov)

Figure 3: States with the highest number of partnership cities in 2010 (according to regions)

Zdroj: vlastný výskum

Pozn. Uvedené sú len štáty s počtom partnerských miest vyšším ako jedno.

Záver

Medzinárodná spolupráca slovenských miest sa v dekáde po r. 2000 značne rozšírila. Výrazne tomu napomohla podpora zo strany EU, najmä programov

zameraných na cezhraničnú spoluprácu. Súčasne môžeme pozorovať stagnáciu a útlm spolupráce so vzdialenejšími mestami, vrátane partnerstiev s mestami zo štátov západnej Európe. Tradičnejšie ponímanie partnerstiev zo skoršieho obdobia ako vzájomné poznávanie, know-how transfer, získavanie skúseností, podpora rozvoja sa vytráca. Idea európskej integrácie sa takto v prípade slovenských miest naplňa už viac prostredníctvom podpory cezhraničnej spolupráce.

Rešpektujúc výskumom potvrdenú pragmatickosť spolupráce a zdôraznenie finančných limitov, asi nemôžeme očakávať výraznejší nárast partnerstiev slovenských miest v nadchádzajúcich rokoch. Aj v prípade pretrvávajúcej podpory cezhraničných väzieb z eurofondov v nasledujúcom programovacom období, budú sa skôr využívať už existujúce partnerské vzťahy. Stále sa budeme stretávať s väčším počtom spoluprác u väčších miest (napriek niekoľkým výnimkám), ktorých kapacity (ľudské, finančné) sú väčšie. Práve u nich najčastejšie pozorujeme aj širší rámec spolupráce presahujúcej cezhraničné väzby medzi mestami (napr. Žilina, Trnava). Vyšší počet spoluprác u niektorých menších miest (napr. Tvrdošín) potvrdzuje vplyv ďalších faktorov, najmä intenzívnejší záujem miestnej samosprávy a jej predstaviteľov o partnerskú spoluprácu.

Vychádzajúc z naznačených trendov, je vhodné zvážiť posilnenie rámca partnerskej spolupráce miest v Európe zameraného na strategicky a účelovo formované siete miest (podobný sociálno-ekonomický profil, funkcie, podobné problémy a pod.), ktoré vyvážia silný cezhraničný charakter spoluprác. Mohla by sa tým posilniť doteraz prevažne absentujúca prepracovanosť prístupov miest (vrátane výberu partnerov) v oblasti medzinárodnej spolupráce. Napríklad jeden z trendov tzv. multitwinning, alebo multilaterálne partnerstvá (napr. Kaczmarek 2005), sú pri slovenských mestách ešte stále zriedkavé.

Výskum nás súčasne upozornil na menej známe aspekty partnerských vzťahov slovenských miest, ktoré si vyžadujú budúci hlbší výskum. Týka sa to najmä otázok „životného cyklu“ partnerstiev, napr. ako sa vyvíjajú po fáze externej podpory, aká je ich dĺžka trvania, intenzita spolupráce v „čase“, či aké sú faktory a okolnosti podporujúce dlhodobú udržateľnosť partnerstva.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č.1/0709/11 „Adaptabilita priestorových systémov v post-transformačnom období“.

Literatúra

Alger, C.F., 1999. The future of democracy and global governance depends on widespread public knowledge about local links to the world. *Cities*, 16, 3, pp. 195–206,

Baldersheim, H., Buček, J., Swianiewicz, P., 2002. Mayors Learning across Borders: The International Networks of Municipalities in East-Central Europe". *Regional & Federal Studies*, vol. 12, no. 1, pp.126-137.

- Buček, J., 1995.** Medzinárodné vzťahy slovenských miest. *Obecné noviny*, č. 39, 40, pp. 16-18, 14-15.
- Buček, J., 1999.** Význam a priestorové súvislosti medzinárodných vzťahov miest. In: Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae, Universitatis Prešoviensis - *Folia Geographica*, 3, pp.13-18.
- CEMR, 2007.** Twinning for tomorrow's world – Practical Handbook. Brussels.
- Clarke, N., 2009.** In what sense „spaces of neoliberalism“? The new localism, the new politics of scale, and town twinning. *Political Geography*, vol. 28, pp.496-507.
- Clarke, N., 2011.** Globalising care? Town twinning in Britain since 1945. *Geoforum*, 42, 1, pp. 115-118.
- Cremer, R. D., Bruin, A., Dupuis, A. 2001.** International Sister-Cities Bridging the Global-Local Divide. *American Journal of Economics and Sociology*, 60, 1, pp.377-401.
- De Villiers, J. C., 2009.** Success factors and the city-to-city partnership management process – from strategy to alliance capability. *Habitat International*, 33, 2, pp. 149–156.
- Ewen, S., Hebbert, M., 2007.** European cities in a networked world during the long 20th century. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25, 3, p. 327-340.
- Furmankiewicz, M. 2005.** Town-twinning as a factor generating international flows of goods and people. *Belgeo*, 1-2, pp.145-162.
- Haftec, P., 2003.** An introduction to decentralised co-operation: definitions, origins and conceptual mapping. *Public Administration and Development*, 23, 4, pp. 333–345.
- Hobbs, H. H., 1994.** City halls goes abroad - The foreign policy of local politics. Thousand Oaks: SAGE.
- Kaczmarek, T. 2005.** *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Špačeková, Z., Labátová, A., Ďurechová, S. 2012.** *Medzinárodné partnerstvá miest a obcí - Príklady dobrej praxe – inšpirácie na úspešnú spoluprácu*. Bratislava: ZMOS.
- Zelinski, W. 1991.** The Twinning of the World: Sister Cities in Geographic and Historical Perspective. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, 1, pp. 1-31.

CURRENT TRENDS IN INTERNATIONAL CO-OPERATION OF SLOVAK CITIES

Summary

The international co-operation of cities (known for example as sister cities, partnership cities, city twinning) has become one the most typical sign of its activities. Usually considered as a case of decentralised international relations, expressed in certain kind of formal agreement, it attracted many scholars, including geographers. This contribution summarises current trends in international co-operation of Slovak cities. Main source of information for this analysis had been questionnaires completed in all cities located in two regions – Trnavský and Žilinský region.

The information collected confirmed increase in number of partnerships after 1989, with culmination after year 2000. The conditions for co-operation improved significantly especially thanks to much wider EU support for cross border co-operation in this period. It is not surprising that among main reasons for co-operation we found cross border cooperation, similar culture, implementation of joint projects, and development of tourism. In practice, co-operation in the field of culture dominates in both regions, followed by activities in sport, regional development and education. As a key limits, there had been mentioned financial obstacles, and in less extent language barriers.

Within the time, we can observe stagnation and even decline in cooperation with more distant cities, including western European cities. Traditional perception of partnership focusing on mutual understanding, transfer of experiences and assistance is changing. The idea of European integration is now more realised by means of cross border cooperation that includes cities, and less to more specific and freely formed inter urban international partnerships. Our research confirmed quite pragmatic approach of cities to their international co-operation. From this reason we cannot expect any large increase in number of partnership in forthcoming years.

Doc. RNDr. Ján Buček, CSc., Mgr. Zuzana Fedorová,

Mgr. Andrea Ondreičková

Katedra humánnej geografie a demogeografie

Prírodovedecká fakulta UK

Mlynská dolina, 84215 Bratislava

E – mail: bucek@uniba.sk

NÁKUPNÝ TURIZMUS MEDZI SLOVENSKOM A RAKÚSKOM

Marek Civiň, Alfred Krogmann

Abstract

The article brings a comprehensive view of the shopping tourism in Austrian-Slovak direction. Firstly, the various definitions of surveyed matter are presented. In the next section is the area of interest picked up. A price monitoring brings an effective way for theoretical base and prediction of customers' shopping behaviour. A major part of the article lies in the results of realised questionnaire research that reflects Austrian customers' perception to the mentioned phenomenon in Slovakia. The last part is focused on connection between shopping tourism and regional development.

Keywords: shopping tourism, Slovakia, Austria

Úvod

Cestovný ruch možno charakterizovať ako súbor vzťahov a javov vyplývajúcich z cestovania a pobytu osôb na miesto mimo trvalého pobytu (Frösch, 1993 in Krogmann, 2005). Vzťah cestovného ruchu a nakupovania sa v priestore postsocialistických štátov Strednej Európy vyvíjal v závislosti od politicko-spoločenských pomerov. Nákupný turizmus v tichosti prebiehal už za éry socializmu, kedy bol jeho primárny motívom nedostatok tovaru(ov) na území jedného štátu v porovnaní so susednou krajinou, resp. kvalita ponúkaného tovaru. Takto sa atraktívnymi stali napr. býv. NDR (obuv, bytový textil), Maďarsko (značkové oblečenie, drogéria, hudobné nosiče). Pre susedné štáty bolo atraktívne aj býv. Československo (napr. obuv, sklo). Je treba dodať, že samotné nakupovanie bolo obmedzované a bolo často až na hranici zákonnosti. Odstránením železnej opony a transformáciou politickej a socioekonomickej sféry sa zmenilo i nákupné správanie obyvateľstva.

V súčasnej dobe, poznačenej konzumným spôsobom života sa stalo nakupovanie jednou z možností trávenia voľného času a rekreácie obyvateľstva. Tieto skutočnosti zmenili nielen obraz krajiny, ale aj nákupné zvyklosti i život populácie (Trembošová, 2010). Z toho dôvodu možno konštatovať, že nákupný turizmus kulminuje.

Cieľom príspevku je zhodnotiť skutkový stav nákupného turizmu v rakúsko-slovenskom smere na základe uskutočneného výskumu a taktiež poukázať na vzájomné prepojenie sledovaného javu s regionálnym rozvojom záujmového územia.

Definície nákupného turizmu

Skutočnosť, že **nákupný turizmus** predstavuje dynamický jav dokumentujú aj rôzne prístupy a pohľady autorov na definície daného pojmu. Kompasová (2010) tvrdí, že nákupný cestovný ruch sa uskutočňuje doma i v zahraničí a to jednak v lokalitách so širokou koncentráciou permanentnej ponuky, ale taktiež i v miestach príležitostnej ponuky (trhy, výstavy). Indrová a i. (2007) pod daným výrazom uvádzajú, že sa jedná o cestovný ruch, ktorý je predstavovaný cestami za výhodnými nákupmi spravidla do zahraničia. Vystoupil a Šauer (2006) tvrdia, že ide o formu zážitkového cestovného ruchu, ktorý je realizovaný na základe motivácie zážitku a úžitku z nakupovania (špecifických) predmetov v danej destinácii. Pásková a Zelenka (2002) definujú, že sa jedná o formu **pseudo-cestovného ruchu** (neštandardná forma cestovného ruchu, ktorej cieľom nie sú tradičné funkcie, ako napr. obnova fyzických či psychických síl účastníka, rekreácia alebo poznávanie), ktorého účastníci sú motivovaní možnosťou lacnejších nákupov či nákupov tovarov, ktoré sú v danej krajine obtiažne dostupné. Kurek (2007) pod pojmom nákupný turizmus označuje zájazdy, ktorých hlavným cieľom je nadobúdanie určitých výrobkov a služieb, ktoré nie sú službami turistickými.

Butler (1991 in Timothy, 2005) na základe vzťahu nakupovania a turizmu vyčleňuje dve kategórie. Prvú kategóriu (ak je hlavným motívom cesty účastníka nakupovanie) nazýva **nákupný turizmus**. V prípade, keď je nakupovanie až sekundárnou aktivitou turistu, ide podľa autora o **turistické nakupovanie**.

Vymedzenie územia

Územie, ktoré bolo ťažiskovým bodom pre realizáciu percepčného výskumu možno vymedziť z viacerých hľadísk. Z pohľadu záujmu rakúskej klientely o nákupy na Slovensku sa jedná o hlavné mesto krajiny, Bratislavu, ktorá je pre zákazníkov žijúcich v pohraničí v priaznivej časovej i dopravnej dostupnosti. Z Rakúska sa možno do metropoly Slovenska dostať po diaľničných ťahoch A4 a A6, ale taktiež i po nespoplatnených cestách nižšej triedy.

Na druhej strane, pri pohľade na miesto realizácie, bolo oslovených so žiadosťou o spoluprácu 15 obcí nachádzajúcich sa v pohraničnom území. Pozitívne na prosbu o distribúciu dotazníkov zareagovalo päť z nich – Wolfsthal, Prellenkirchen, Hainburg an der Donau, Petronell-Carnuntum a Engelhartstetten. Prvé štyri administratívne spadali do okresu Bruck an der Leitha, pričom posledná uvedená sa radila do okresu Gänserndorf. Oba uvádzané okresy spadajú do vyššej územno-správnej jednotky, ktorou je spolková krajina Dolné Rakúsko (Niederösterreich).

Cenový monitoring

Účastníka nákupného turizmu ovplyvňuje pri rozhodovaní viacero činiteľov. Timothy (2005) tvrdí, že tromi primárnymi faktormi, ktoré pôsobia ako hybné sily na účastníka, aby cestoval za nakupovaním sú požadovaný tovar, vybraná destinácia a cenová výhodnosť. Keown (1989 in Timothy, 2005) uvádza, že práve primerané ceny sú najovplyvniteľnejším faktorom generujúcim nákupný turizmus. Možno teda tvrdiť, že základným motívom pre realizáciu cesty do zahraničia je výhodnejšia cena tovaru alebo služby ponúkanej v susednej krajine. Medzi ďalšie faktory pôsobiace na zákazníkov prúdiacich za hranice vlastnej krajiny za účelom nakupovania patrí časová a dopravná vzdialenosť k miestu výkonu nákupnej činnosti, taktiež i predchádzajúca skúsenosť s nakupovaním v susedstve či referencie od priateľov a známych. Efektívnou metódou pre komparáciu cenových hladín rôznych produktov vo vybraných krajinách je cenový monitoring. Aj keď na Slovensku neexistuje žiadna verejná ani súkromná organizácia, ktorá by sa cielene zaoberala monitorovaním cien produktov, dňa 6.5.2009 bol vykonaný Zväzom obchodu a cestovného ruchu (ZOČR) SR cenový monitoring potravín vo viacerých reťazcoch v Česku, Rakúsku, Maďarsku a na Slovensku. Spomínaný monitoring predstavoval východiskový krok k realizácii doplnkových porovnaní, ktoré boli zamerané na rôzne skupiny tovarov. Celkový prehľad (tab. 1) zistených výsledkov **udával predpoklad** pre nákupné správanie sa rakúskej zákaznickej klientely v predajných jednotkách na Slovensku.

Tab. 1: Porovnanie cien (€) spotrebných košov sledovaných skupín tovarov

Table 1: Consumer baskets' price comparison (in €) of the monitored groups of goods

Skupina produktov	Spotrebný koš		%
	Cena SK	Cena AT	
Potravinové výrobky (6.5.2009)	26,69	49,65	+86,02
Potravinové výrobky (24.2.2012)	31,49	52,45	+66,56
Elektronika	1 061,70	1 080,68	+1,79
Drogistické výrobky	104,97	103,56	-1,34
Obuv	347,70	319,75	-8,04
Záhradné výrky a produkty do domácnosti	177,98	220,12	+23,68
Tabakové výrobky	20,70	29,35	+41,79

% – percentuálne zdraženie (+) alebo zlacnenie (-) spotrebného koša v Rakúsku v porovnaní so Slovenskom

Zdroj: ZOČR SR (2009); vlastný výskum (2012)

Do realizovaných porovnaní nebola zahrnutá kategória oblečenia a odevov, nakoľko ponuka značiek a konkrétnych produktov sa medzi krajinami líšila a konečné výsledky porovnaných tovarov by neboli kompatibilné.

Percepcia nákupného turizmu

Vnímanie nákupného cestovného ruchu rakúskymi respondentmi bolo realizované pomocou dotazníka, ktorý pozostával z 18 otázok. Anketovanie sa vykonávalo buď priamo, oslovením účastníka, alebo nepriamo prostredníctvom obecných úradov či Internetu ako moderného komunikačného nástroja. Celkový počet získaných dotazníkov predstavoval 84 kusov, pričom 54 (64,29%) bolo nadobudnutých v printovej forme a ostatných 30 (35,71%) bolo získaných internetovou formou, kde boli respondenti vyhľadávaní na základe miesta trvalého bydliska. Otázky v dotazníku je možné tematicky rozdeliť do dvoch skupín. Prvá skupina otázok bola orientovaná na získanie základných štatistických informácií o respondentovi, druhá skupina otázok sledovala nákupné správanie respondentov.

Úvodná otázka dotazníka sledovala **pohlavie** respondentov. Z oslovených 84 účastníkov bolo 49 (58,33%) žien a 35 (41,67%) mužov. Druhá otázka sa zaoberala **vekovou štruktúrou** anketovaných, pričom bolo v ponuke šesť vekových skupín. Najvyššie relatívne zastúpenie dosiahli vekové skupiny od 41 do 50 rokov (27,38%) a 31 až 40 rokov (20,24%). Na druhej strane, najnižší podiel vykazovali najmladšia (do 20 r.) a najstaršia (od 61 r.) veková skupina a to 13,10%, resp. 5,95%. Z hľadiska **rodinného stavu** dominovali respondenti žijúci v manželskom zväzku, keďže danú alternatívu vyznačilo 40 z 84 (47,62%) oslovených. Zisťovanie **vzdelanostnej úrovne** v nasledujúcej otázke preukázalo, že viac ako tretinu (35,71%) opýtaných Rakúšanov dosiahlo stredoškolské vzdelanie s maturitou. Zvyšné vzdelanostné triedy (vzdelanie základné, stredoškolské bez maturity, vysokoškolské) oscilovali v intervale od 18% do 26%. **Ekonomická aktivita** bola predmetom skúmania piatej otázky. Na prieskume sa zúčastnilo najviac zamestnancov, ktorí tvorili 63,10% zo všetkých respondentov. S výrazným odstupom nasledovali študenti, ktorých bolo 14 (16,67%). Zastúpenie ostatných ekonomických kategórií (podnikatelia, nezamestnaní, dôchodcovia, rodičia na materskej dovolenke) neprekročilo hranicu 10%. Ďalšia otázka sledovala čistý mesačný **príjem** účastníka, pričom boli vytvorené tri platové kategórie. Takmer polovica (48,81%) zúčastnených uviedla príjem v rozpätí 1 250 € až 2 500 €, 31 (36,90%) respondentov sa zaradilo do kategórie s príjmom do 1 250 € a 12 (14,29%) oslovených označilo, že ich príjem presahuje hodnotu 2 500 €. Posledná spomedzi otázok zisťujúcich základné údaje o účastníkovi sa týkala trvalého **bydliska**. Výrazná väčšina, až 65 z 84 (77,38%) opýtaných pochádzala zo spolkovej krajiny Dolné Rakúsko, v Burgenlande žilo 15 (17,86%) respondentov a Viedeň ako spolkovú krajinu označili za svoje bydlisko štyria anketovaní.

Od ôsmej otázky boli zisťované nákupné zvyklosti respondentov. U respondentov sme zisťovali **cieľové krajiny** nákupného turizmu, pričom účastníci ankety mohli označiť viacero možností. Najväčšiu obľubu získalo Slovensko (73,04%), za ktorým nasledovali Maďarsko (21,74%) a Nemecko (5,22%), čo je ovplyvnené miestom bydliska rakúskych respondentov. Následná otázka zisťovala prípadnú **tradíciu** využívania možnosti nakupovať na Slovensku. Potešiteľným faktom je, že až 36 z 84 opýtaných (42,86%) jazdí na Slovensko za nákupmi už viac ako 4 roky. Ostatné dve kategórie (menej ako 2 roky, 2 až 4 roky) dosiahli veľmi podobné relatívne zastúpenie na úrovni 27 – 30%. Orientácia desiatej otázky bola zameraná na **frekvenciu nákupov** respondenta počas jedného roka. Najväčšia skupina (38,10%) nakupuje na Slovensku nepravidelne v roku, pričom mesačne alebo štvrťročne jazdí za nákupmi viac ako 20% oslovených. Predmetom ďalšej otázky bolo zistiť **vplyv začlenenia** Slovenska do Eurozóny na frekvenciu nákupnej činnosti u anketovaných. U väčšiny (55,95%) zmena pravidelnosti nenastala, na 26 z 84 (30,95%) Rakúšanov zapôsobilo zavedenia eura pozitívne a svoju nákupnú frekvenciu zvýšili. Iba 11 (13,10%) opýtaných sa uviedlo, že po zjednotení menovej politiky nakupujú menej často ako predtým.

Účelom ďalšej otázky dotazníka bolo zistiť prípadnú **spoločnosť**, s ktorou chodí účastník nakupovať. Presne polovica oslovených sa vyjadрила, že na Slovensko jazdí na nákupy s rodinou, 27,38% respondentov cestuje s priateľmi a osamote nakupuje iba 22,62% opýtaných. V poradí trinásť otázka sledovala **dôvody nakupovania** respondenta na Slovensku, pričom bolo možné označiť až dve alternatívy. Najvyšší podiel (40,71%) odpovedí bol evidovaný pri výhodnejších cenách, na opačnej strane sa umiestnila lepšia kultúra nakupovania (2,65%) či vyššia kvalita výrobkov (3,54%). Nasledujúca otázka sa zameriavala na **druhy tovarov**, nakupovaných rakúskymi zákazníkmi. Vytvorili sme 10 tovarových skupín, pričom respondenti mohli označiť až tri alternatívy. Najvyššie zastúpenie vykazovali potraviny (31,17%), oblečenie a obuv (16,23%) a tradičné domáce výrobky (12,99%). Ostatné skupiny tovarov nepresiahli podiel 10%. V rámci kategórie Iné (5,84%) dominoval záujem o cigarety a tabakové výrobky.

V súčasnej dobe je jednou z hlavných požiadaviek v cestovnom ruchu vyvolanie zážitku, program. Nákupný cestovný ruch nie je výnimkou. Preto sme zisťovali **ďalší program** rakúskeho respondenta po nakupovaní. Až 29 z 84 (34,52%) účastníkov potvrdilo, že po nakupovaní využijú služby lokálneho stravovacieho zariadenia, 20 (23,81%) oslovených vyhľadáva návštevu kultúrnych pamiatok v okolí. Na druhej strane, 24 (28,57%) respondentov vykonáva iba nákupnú činnosť. Predposledná otázka skúmala preferované **miesto realizovania nákupov**. Do protikladu boli postavené veľké nákupné centrá ako rýchlo rastúci segment nákupného priemyslu a menšie kamenné špecializované obchody. Väčšiu obľubu získala prvá kategória, ktorú označilo až 67 z 84 (79,76%) opýtaných. Zvyšná časť (20,24%) uprednostňuje nákupy v spomínaných menších prevádzkach, ktoré sú na rozdiel od nákupných centier, lokalizované spravidla

v mestských centrách. Cieľom záverečnej otázky bolo zistiť **výdavky** na nakupovanie počas jedného dňa a. Najväčšie zastúpenie (53,57%) dosiahla kategória do 100 €, ktorú nasledovala alternatíva 101 € až 400 € (41,67%).

Na základe nadobudnutých vyjadrení v dotazníkoch bolo možné vyhľadať nadväzujúce vzťahy a korelácie. Anketovaní účastníci boli triedení na základe veku, pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Respondenti vo vekovej skupine 41 – 50 rokov sa vyznačujú najvyššou aktivitou cestovania za nákupmi, nakoľko až 12 z 23 (52,17%) sa vyjadrilo, že okrem Slovenska radi nakupujú aj v iných susedných krajinách. Z hľadiska zmeny nákupnej frekvencie na Slovensku po prijatí eura boli badané rozdiely na základe vzdelania účastníkov prieskumu. Pri respondentoch so základným vzdelaním nebol u 19 z 22 (86,36%) oslovených evidovaný nárast nákupných ciest, pričom u vysokoškolsky vzdelaných respondentov sa za zvýšenie zasadila nadpolovičná väčšina (53,33%). Anketovaní do 40 rokov radšej nakupujú vo veľkých nákupných centrách, keďže túto odpoveď zvolilo až 92,86% opýtaných v rámci uvedeného veku. Na druhej strane, oslovení účastníci vo veku nad 40 rokov výraznejšie preferujú nákupy v menších a špecializovaných obchodoch v centre mesta, nakoľko danú alternatívu vyznačila presne tretina respondentov danej kategórie. Mierne prekvapujúcim zistením bolo, že ženy na nákupy obetujú menej financií ako muži. Dokladuje to fakt, že medzi odpovedajúcimi, ktorí obetujú počas jedného dňa na nákupy financie do 100 € tvorili dve tretiny ženy, pričom v rámci kategórie od 401 € do 700 € bolo evidované výlučne mužské zastúpenie.

Na druhej strane, syntetizujúcimi krokmi bolo možné určiť model rakúskeho účastníka nákupného cestovného ruchu na Slovensku. Spravidla ide o zákazníka vo veku 21 až 50 rokov, ktorý žije v manželstve. Vzdelanie nie je limitujúcim faktorom, nakoľko za nákupmi na Slovensko jazdia rôzne vzdelanostné kategórie rakúskej populácie. Typický Rakúšan dosahuje čistý mesačný príjem v rozmedzí 1 250 € až 2 500 €, pričom pochádza zo spolkovej krajiny Dolné Rakúsko. Účastník nakupuje na Slovensku viac ako 4 roky, pričom zavedenie eura v našej krajine zapôsobilo mierne pozitívne. Hlavným dôvodom pre uskutočnenie cesty sú nižšie ceny výrobkov, pričom z hľadiska tovarov dosahujú obľubu najmä potraviny. Rakúski zákazníci po skončení nakupovania využívajú aj stravovacie zariadenia v regióne, čo dokazuje ich vyššiu mieru kúpyschopnosti. Z hľadiska miesta výkonu nákupu preferujú najmä veľké nákupné centrá, kde utratia zvyčajne do 100 €, v menšom počte prípadov i väčšiu sumu.

Nákupný turizmus v kontexte regionálneho rozvoja

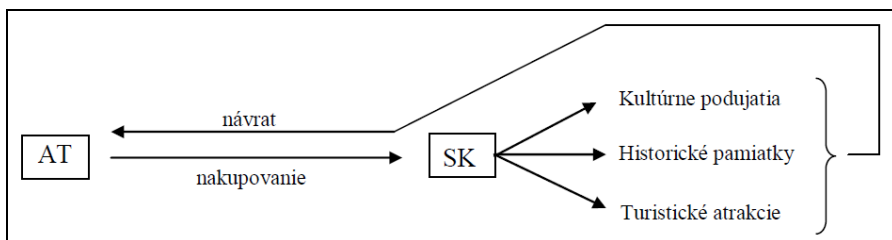
Územie, v ktorom nákupný cestovný ruch prebieha nie je ovplyvňované iba výstavbou konkrétnych nákupných centier, ale aj súvisiacimi javmi ako je napr. tvorba pracovných miest, nárast turizmu, imigrácia obyvateľstva a v neposlednom rade i tok finančných prostriedkov. Problematika nákupného turizmu bola

v dokumentoch regionálneho rozvoja mesta Bratislava či Bratislavského samosprávneho kraja rozoberaná iba okrajovo. V Rakúsku boli uskutočnené čiastkové štúdie zaoberajúce sa skúmaným javom a jednu z nich prezentoval Gumpinger (2010). Autor sa venoval vyjadreniu tokov kúpnej sily zo spolkovkej krajiny Burgenland do okolitých krajín. V roku 2009 podľa štúdie smerovala na Slovensko nákupná sila vyjadrená hodnotou 4,6 mil. €, pričom opačným smerom prúdili financie z nákupov v objeme 41,4 mil. € a to najmä z okresov Bratislava a Trnava. Burgenland dosiahol takto pozitívnu bilanciu v hodnote 36,8 mil. €.

Marketingové pôsobenie územia bolo hodnotené na základe prezentácie krajiny pre turistu prichádzajúceho zo susednej krajiny, v našom prípade sa jedná o Rakúšana smerujúceho na Slovensko. Negatívnou skutočnosťou je, že územie na hraničnom styku neoslovuje potenciálneho rakúskeho nákupného turistu v jeho rodnom jazyku žiadnymi tabuľami, výveskami či inými reklamnými prvkami a to ani v prospech nakupovania ani v záujme trávenia voľného času. Vzhľadom na zistené údaje, že z Rakúska prúdia na Slovensku zákazníci s vyššou mierou kúpyschopnosti sa naskytá možnosť vhodnej navigácie rakúskych účastníkov nákupov, aby v predmetnom slovenskom území pobudli viac času a navštívili lokality i v širšom okolí (obr. 1). Veľmi vhodnou alternatívou by bola napr. prezentácia atraktivít a podujatí Bratislavy a okolia práve v obchodných centrách mesta. Touto formou by sa mohlo v pozitívnom svetle prezentovať nielen hlavné mesto Bratislava, ale taktiež aj jeho širšie okolie, čím by sa zvýšil nielen cestovný ruch, ale taktiež aj prílev obetovaných finančných prostriedkov.

Obr. 1: Príklad využitia vyššej kúpyschopnosti rakúskych turistov na Slovensku

Figure 1: Example application of the higher purchasing power of Austrian tourists in Slovakia

Zdroj: Civáň – Krogmann, 2012

Záver

Uvedené javy by mohli byť jednými zo stimulačných faktorov ďalšieho rozvoja regiónov. V tomto smere vzniká dostatočný priestor pre komunikáciu nielen verejného ale i súkromného sektoru pre zlepšenie súčasného stavu.

Slovensko-rakúske pohraničie predstavuje územie, kde nákupný turizmus prebieha a rozvíja sa najmä vďaka kultúrno-spoločenským zmenám v posledných dvadsiatich rokoch. Hlavným dôvodom pre existenciu cestovného ruchu motivovaného nákupmi sú výhodnejšie ceny, rozdielne výrobky či obchodné reťazce. Získaný a následný rozširujúci cenový monitoring priniesli teoretické východisko pre správanie sa rakúskej nákupnej populácie na Slovensku. Dané predpoklady sa v skutočnosti overili, nakoľko hlavným dôvodom pre nakupovanie sú pre Rakúšanov výhodnejšie ceny produktov na Slovensku, pričom sa jedná najmä o potraviny. Kúpyschopnosť rakúskej klientely sa odrazila aj na dodatočnom trávení voľného času po vykonaní nákupov. Nákupný turizmus predstavuje najmä v podmienkach Slovenska relatívne nový fenomén, čo potvrdzuje skutočnosť, že daná problematika sa nedostala do rozvojových dokumentov samospráv. Vykonaná štúdia v Rakúsku potvrdzuje existenciu finančných tokov a prúdenia v oboch smeroch, pričom regióny Slovenska dosiahli pasívnu bilanciu v porovnaní so spolkovou krajinou Burgenland. Marketingová prezentácia regiónu a schopnosť oslovenia turistov pre využitie ďalšieho voľného času v území a jeho okolí vykazujú značné nedostatky, čo môže potenciálnych návštevníkov od strávenia voľných chvíľ na území Slovenska mierne odrádzať.

Literatúra

Gumpinger, G. 2010. Auszug „Einzelhandelsstruktur- und Kaufkraftstromuntersuchung Land Burgenland“ unter besonderer Betrachtung der Verflechtungen mit dem Nachbarländern. Ried : CIMA Austria, 2010.

Indrová J. a i. 2007. Cestovní ruch (základy). 1. vyd. Praha : Oeconomica, 2007. 119 s. ISBN 978-80-245-1252-5

Kompasová, K. 2010. Základy cestovného ruchu. 1. vyd. Nitra : [b.v.], 2010. 18 s.

Krogmann, A. 2005. Aktuálne možnosti využitia územia Nitrianskeho kraja z hľadiska cestovného ruchu. 1. vyd. Nitra : Fakulta prírodných vied, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2005, 218 s. ISBN 80-8050-888-7

Kurek, W. 2007. Turystyka. 1. vyd. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 542 s. ISBN 978-83-01-15294-9

Pásková, M. – Zelenka, J. 2002. Výkladový slovník cestovního ruchu. 1. vyd. Praha : Ministerstvo pro místní rozvoj, 2002, 448 s. ISBN 80-239-0152-4

Trembošová, M. 2010. Vybrané aspekty transformácie maloobchodu v meste Nitra v rokoch 1992 – 2008. In Geografický časopis. Bratislava : Geografický ústav SAV, 2010, s. 49-73. ISSN 0016-7193

Timothy, J. D. 2005. Shopping tourism, Retailing and Leisure. 2. vyd. Bristol : Multilingual Matters, 2005. 222 s. ISBN 1-873150-59-8

Vystoupil, J. – Šauer, M. 2006. Základy cestovního ruchu. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2006. 163 s. ISBN 80-210-4205-2

Zväz obchodu a cestovného ruchu SR. 2009. Interné materiály – cenový monitoring

SHOPPING TOURISM BETWEEN SLOVAKIA AND AUSTRIA

Summary

Slovak-Austrian borderland means an area, where the shopping tourism is in progress and has developed especially due to cultural and social changes during the last twenty years. The main reason for the existence of the tourism motivated by shopping is the favourable price, different products or chain stores. The gained and further widening price monitoring brought a theoretical base for behaviour of the Austrian shopping population in Slovakia. Those predictions were verified in fact, because the essential cause for Austrians' shopping is more advantageous price, particularly in foodstuffs. A purchasing power of Austrian clientele was shown on subsequent leisure time utilization after shopping activity. Shopping tourism presents, mostly in Slovak conditions, relatively a new phenomenon that reflects the fact that this topic was not found in the self-governments' documents of regional development. The realized study in Austria confirms the existence of financial flows in both directions, however, Slovak regions achieved just the passive balance in comparison with Land of Burgenland. A marketing presentation of the region shows substantial demerits, what can discourage potential tourists from having free time in Slovak territory.

Mgr. Marek Civaň, doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF

Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E – mail: marek.civan@ukf.sk; akrogmann@ukf.sk

DÔLEŽITOSŤ SLEDOVANIA VYBRANÝCH FRAKCIÍ SÍRY V PÔDE

Melánia Feszterová, Lýdia Jedlovská

Abstract

Sulphur is one of the essential, irrecoverable nutrients in cultivating agricultural plants. It is a mobile element in environment and it occurs in variety of its chemical forms. The sulphur content in soil is reduced by decrease of application of organic and synthetic fertilizers in the last decades, as well as by the reduction the of sulphur emissions. Therefore, it is important to monitor the content of selected sulphur fractions in soil, which have positive effect on agricultural production. The aim of our work is to determine selected fractions of sulphur in soil samples. We compared particular indicators in samples from different types of soil, which were taken from county of Nitra, Trenčín and Trnava in different depths. We studied contents of selected fractions of sulphur in Slovakia soils during 1999-2010: sulphate sulphur (SS), chloride soluble sulphur (CISS) and heat soluble sulphur (HSS).

Keywords: environment, monitoring, fractions of sulphur, soil type, haplic luvisols, haplic chernozems

Úvod

Zhoršený stav životného prostredia s rozličným stupňom devastácie v jednotlivých regiónoch sa podieľa na strednej dĺžke života, zdravotnom stave obyvateľstva i voľne žijúcich druhov rastlín a živočíchov (Hrnčiarová, 2011; Trebichalský a i., 2010). Zložitost' vzťahov medzi poľnohospodárstvom a životným prostredím vzrastá priamo úmerne so zvyšujúcim sa stupňom premeny krajiny a jej ekosystémov (Harris, 2004; Valach, Dubcová, 2009). Faktory ako napr. poľnohospodárske a priemyselné revolúcie, rastúca populácia ovplyvnili zvýšenie využívania prírodných zdrojov, čo sa prejavilo v degradácii životného prostredia. Kvalitu pôd a tým plnenie jej funkcií v prírode ohrozuje úbytok poľnohospodárskej pôdy, ale aj zhoršovanie fyzikálnych, chemických a biologických vlastností pôd (Dubcová a i., 2008). Ako uvádza Zrubec (1990) nepriaznivé dôsledky priemyselných technológií obhospodarovania pôd sa najčastejšie prejavujú poškodením fyzikálneho stavu pôdy, zhoršením pôdneho chemizmu a biologického stavu pôdy. Z tohto dôvodu je potrebné venovať stále väčšiu pozornosť ochrane prírodných zdrojov – najmä ovzdušiu, vode a pôde a tým si zabezpečiť rozvoj zdravého životného prostredia (Izakovičová a i., 2008; Kontrišová a i., 1997; Rózová a i., 2010). Slovenská republika sa nachádza v oblasti s najväčším regionálnym znečistením ovzdušia a kyslosťou zrážkových

vôd v Európe (Klinda a i., 1993) čo má svoj dopad na pôdu. Ekologické opatrenia, súvisiace so snahou o ochranu životného prostredia, zamerané na znižovanie vypúšťaných sírných zlúčenín viedli k poklesu prísunu síry do pôdy a aj k celkovému poklesu organických a priemyselných hnojív, najmä hnojív s obsahom síry (Zaujec, Jedlovská, Feszterová, 2007).

Síra – nepostrádateľná živina pri pestovaní plodín

Znečistená pôda sa stáva zdrojom znečistenia ďalších zložiek životného prostredia a predstavuje riziko preniku cudzorodých látok do potravinového reťazca i k živým tvorom (Nádašský, Chlpík, Noskovič, 2002). *Poškodenie fyzikálneho stavu pôdy* (Ohu, Folorusno, Ekwue, 1993; Soane, van Ouwerkerk, 1995; Watts, Dexter, 1994), *zhoršenie pôdneho chemizmu* (Lintnerová a i., 2006) a *biologického stavu pôdy* (Frye, Blevins, 1989; Lindstrom a i., 1994; Mercík a i., 1996; Zrubeč, 1990) sa najčastejšie prejavujú ako nepriaznivé dôsledky priemyselných technológií obhospodarovania pôd. Predovšetkým v oblastiach zasiahnutých antropickými vplyvmi je dôležité monitorovať a pravidelne vyhodnocovať stav pôdy. Dominantným činiteľom je energetika, teplárstvo, chemický a petrochemický priemysel, hutníctvo, ťažba nerastných surovín, doprava (Håkansson, Reeder, 1994) a poľnohospodárstvo (Kontišová a i., 1997; Čukan a i., 2011).

Stanovenie anorganických aniónov (napr. síranov), nachádzajúcich sa v pôde, je súčasťou sledovania stavu životného prostredia. Zlúčeniny síry môžu ovplyvniť fyzikálne, chemické a biologické vlastnosti pôdy, úrody pestovaných plodín a ich nutričné hodnoty (Sorensen, 1981; Wander, Traina, 1996). Síra patrí do skupiny makrobiogénnych prvkov a jej význam je nepopierateľný. Vyskytuje sa v niektorých nukleových kyselinách a bielkovinách (tioly a disulfidy proteínov, glutatiónu, metionínu, cysteínu, cystínu). Má dôležitú úlohu vo fyziologických a metabolických procesoch rastlín, zúčastňuje sa na chemickej stavbe buniek a bunkových organel. Pretože síra je mobilným prvkom podlieha v prostredí veľmi významným zmenám, z dôvodu rôznorodosti jej chemických foriem. Anorganické a organické zlúčeniny v pôde tvoria 0,01 – 0,05 % pôdnej hmoty. Organické zlúčeniny síry, ktoré sú dominantné predstavujú často až 90 % z celkového množstva síry v pôde. Sú súčasťou humínových kyselín a fulvokyselín (Jedlovská, Feszterová, 2004). Elementárna síra a anorganické zlúčeniny síry (síraný, sulfidy) tvoria 25 %. Z anorganických zlúčenín síraný predstavujú okolo 5 %, avšak elementárna síra a sulfidy nepresahujú 3 % (Schung, 2001). Obsah síry sa v pôde mení, pohybuje sa od 0,01 % až po 1 %. Podiel síranov na celkovom obsahu síry v pôde je však relatívne nízky (do 10 – 15 %). Pomer medzi obsahom organickej a anorganickej síry sa mení a závisí najmä od pôdneho typu, pôdneho druhu a od hĺbky odberov vzoriek. Pre rastliny je prijateľná síra len vo forme síranov. Síraný vstupujú do metabolizmu už v koreňoch alebo sú transportované do listov,

kde sa spolu s dusíkom zúčastňujú syntézy bielkovín (Fecenko, Ložek, 2000). Najvýznamnejším zdrojom síry pre rastliny sú sírany prijímané koreňovým systémom rastlín (Hlušek, Richter, Rigerová, 2003). Zdrojom síry vo výžive rastlín sú soli kyseliny sírovej. Listy rastlín môžu čiastočne pohlcovať aj SO_2 zo vzduchu. Cieľom práce bolo zistiť vplyv podmienok prostredia na dynamiku zmien vybraných frakcií síry a ich porovnanie v pôdnych typoch (černoze, hnedozem).

Materiál a metodika

Obr. 1: Sledované územie – kraj Nitriansky (1), Trenčiansky (2), Trnavský (3)

Figure 1: Monitored area – county Nitra (1), Trenčín (2), Trnava (3)

Vo pôdnych vzorkách sme stanovili frakcie síry: síranovú síru (SS), chloridovo - rozpustnú síru (CVS), teplom – rozpustnú síru (TRS) podľa Williams - Steinbergsa. Analytické metódy stanovenia boli popísané v práci Jedlovská, Feszterová (2004). Sledovali sme vybrané frakcie síry v dvoch pôdnych typoch: černoze (16 lokalít) a hnedozem (18 lokalít). Pôdne vzorky boli odobraté počas rokov 1999 – 2010 z rôznych hĺbok z pôdnych profilov. Pôdne vzorky boli odobraté z Nitrianskeho, Trenčianskeho a Trnavského kraj (z katastrálnych území: Báb, Borovce, Cabaj, Drážovce, Golianovo, Kalná nad Hronom Malá Maňa, Mlyňany, Nové Sady, Rišňovce, Sládkovičovo, Svätoplukovo, Šoporňa, Štefanovičová, Voderady, Vozokany), spolu z 35 miest (obr. 1). Získané výsledky boli štatisticky spracované.

Výsledky a diskusia

Pôdny typ, obsah humusu, mechanické zloženie a hĺbky odberov to sú faktory, od ktorých závisí obsah síry v pôdach. V pôde prebiehajú na seba naväzujúce procesy mineralizácie a resyntézy organických frakcií síry. Mineralizáciu síry z organických zlúčenín ovplyvňuje nielen zloženie substrátu, ale aj jeho pH, teplota a vlhkosť. Resyntéza organických frakcií síry v pôde si vyžaduje prítomnosť organických akceptorov a pri ich nedostatku prevláda mineralizácia nad resyntézou organických frakcií, zvyšuje sa obsah síranovej frakcie síry v pôde. Síranová frakcia síry sa hromadí v podorničnej vrstve, alebo sa z pôdy vyplavuje.

Síranová síra

Obsah síranovej síry sa mení v závislosti na pôdnom type a hĺbke odberu. Z výsledkov vyplýva, že obsah síranovej síry v pôde bol ovplyvnený hĺbkou odberu pôdnych vzoriek, resorpciou rastlinami, pH pôdy i poveternostnými podmienkami. Najvyšší obsah síranovej síry bol pôdnom type černoze v hĺbke 0,00-0,24 m (1192 mg.kg^{-1}) v k. ú. Golianovo. V hnedozemi bola nameraná najvyššia hodnota v k. ú. Nové Sady ($856,1 \text{ mg.kg}^{-1}$, hĺbka 0,20-0,40 m). Najmenšie hodnoty síranovej síry boli namerané pre černoze v k. ú. Štefanovičová ($1,2 \text{ mg.kg}^{-1}$, hĺbka 0,00-0,07m) a pre hnedozem v k. ú. Rišňovce ($3,7 \text{ mg.kg}^{-1}$, hĺbka 0,00-0,30 m). Podľa výsledkov získaných pri analýzach pôd možno konštatovať, že sú to pôdy chudobné na síranovú síru (tab. 1). V súčasnosti prevládajú pôdy s nízkym obsahom síry, čo mohlo ovplyvniť zníženie emisií vypúšťaných sírných zlúčenín ako aj množstvo používaných hnojív.

Tab. 1: Obsah síranovej síry vo zvolených pôdnych typoch

Table 1: The content of sulphate sulphur in selected soil types

Pôdne typy	Hĺbka [m]	Priemerné hodnoty [mg.kg^{-1}]	Aritmetický priemer [mg.kg^{-1}]
Černoze	0,00-0,20	235,5	175,1
	0,20-0,40	195,0	
	0,40-0,60	126,6	
	0,60-0,80	179,2	
	0,90-1,35	139,4	
Hnedozem	0,00-0,20	173,6	201,7
	0,20-0,40	281,9	
	0,40-0,60	180,9	
	0,60-0,80	164,0	
	0,80-1,00	163,7	
	1,00-1,20	245,8	

Chloridovo – rozpustná síra

Tab. 2: Obsah chloridovo – rozpustnej síry vo zvolených pôdnych typoch

Table 2: The content of chloride soluble sulphur in selected soil types

Pôdne typy (Počet)	Hĺbka [m]	Priemerné hodnoty [mg.kg ⁻¹]	Aritmetický priemer [mg.kg ⁻¹]
Černoziem	0,00-0,20	195,0	121,0
	0,20-0,40	94,0	
	0,40-0,60	151,1	
	0,60-0,80	98,7	
	0,90-1,35	70,1	
Hnedozem	0,00-0,20	305,3	329,1
	0,20-0,40	299,9	
	0,40-0,60	299,1	
	0,60-0,80	375,3	
	0,80-1,00	384,4	
	1,00-1,20	395,5	
	1,20-1,40	244,3	

Pri analýzach frakcie chloridovo – rozpustnej síry boli zistené vyššie priemerné hodnoty v pôdnom type hnedozem (CVS=329,1 mg.kg⁻¹) než v pôdnom type černoziem (CVS=121,01 mg.kg⁻¹).

Z k. ú. Golianovo maximálne hodnoty chloridovo – rozpustnej síry boli 1066,5 mg.kg⁻¹ (hĺbka: 0,60-0,80 m, pôdny typ černoziem) a minimálne hodnoty v tom istom pôdnom type v k. ú. Rišňovce (4,4 mg.kg⁻¹, hĺbka 0,50-0,60 m). Na obsah chloridovo – rozpustnej síry vplývali poveternostné podmienky, resorpcia síry rastlinami a vyplavovanie. Vo väčšine lokalít sa obsah chloridovo – rozpustnej síry s hĺbkou postupne znižoval (tab. 2).

Teplom rozpustná síra

Najvyššia hodnota teplom rozpustnej síry bola v k. ú. Sládkovičovo (433,8 mg.kg⁻¹; hĺbka 0,50-0,70 m, pôdny typ černoziem) a najnižšia hodnota v k. ú. Tesárske Mlyňany (0,71 mg.kg⁻¹; hĺbka do 0,25 m, pôdny typ hnedozem) (tab. 3). Obsah teplom – rozpustnej síry môže byť ovplyvnený hnojením minerálnymi hnojivami, ale aj prísunom síry z atmosféry.

Tab. 3: Obsah teplom – rozpustnej síry vo zvolených pôdnych typoch

Table 3: The content of heat soluble sulphur in selected soil types

Pôdne typy	Hĺbka [m]	Priemerné hodnoty [mg.kg ⁻¹]	Aritmetický priemer [mg.kg ⁻¹]
Černozem	0,00-0,20	116,5	240,2
	0,20-0,40	126,7	
	0,40-0,60	138,4	
	0,60-0,80	159,0	
	0,90-1,35	377,8	
Hnedozem	0,00-0,20	170,0	113,4
	0,20-0,40	196,1	
	0,40-0,60	197,3	
	0,60-0,80	162,1	
	0,80-1,00	168,6	
	1,00-1,20	189,3	

Záver

Špecifickú filozofiu a ucelený systém vytvorený generáciami na základe symbiôzy človeka s prírodou, ktorá nadobudla obojstranný charakter predstavujú tradičné agroekosystémy. Krajinnokoekologické vzťahy, biodiverzita, prírodné prostredia sú aspekty, ktoré ovplyvňujú produkčné a ekologické parametre pestovaných plodín.

V celom pôdnom profile dochádza k zmene obsahu síry (síranovej, chloridovo rozpustnej, teplom rozpustnej). Pri sledovaní zmien dynamiky obsahov vybraných frakcií síry sme nezistili jednoznačné trendy, ktoré by boli všeobecne platné. Obsah prijateľnej síry sa rozdielne menil v závislosti od hĺbky pôdy vo vzorkách vybraných pôdnych typov. Dostupnosť síry pre rastliny ovplyvňujú procesy imobilizácie a mineralizácie.

Po štatistickom zhodnotení sa pri obsahu sledovaných frakcií síry v pôdnom type černozem jednotlivé hodnoty výrazne nemenili s výnimkou nárastu obsahu teplom – rozpustnej síry (hĺbka 0,90-1,35 m, 377,8 mg.kg⁻¹). V pôdnom type hnedozem, v povrchovej vrstve sú vysoké hodnoty chloridovo – rozpustnej síry, ktoré postupne klesajú (tab. 2). V pôdnom type hnedozem boli namerané priemerné hodnoty vybraných frakcií síry v intervale od 160 – 400 mg.kg⁻¹ pôdy a v pôdnom type černozem v intervale 90 – 380 mg.kg⁻¹ pôdy.

Prevažná časť síry sa v pôde nachádza v organických zlúčeninách. Od obsahu organických zlúčenín v pôde závisí aj jej celkový obsah. Hnojenie priemyselným hnojivami zvyšuje intenzitu mineralizácie organických frakcií síry v pôde, a preto treba zohľadniť hnojenie s organickými hnojivami v tom prípade, ak sa intenzívne využívajú priemyselné hnojivá.

Negatívna bilancia síry a skutočnosť, že jej úbytok nemožno nahradiť z vlastných zdrojov v rámci kolobehu živín, ukazujú na nutnosť pravidelnej suplementácie minerálnymi hnojivami. V antropizácii pôd sa prejavujú intenzívne zásahy do pôdy, ovplyvnené najmä priemyselnou činnosťou, ale aj vývojom poľnohospodárstva (agrochemikálie, mechanizácia). Dôležité je preto sledovať obsah síry v pôde nielen z pohľadu kvality produkcie, ale aj z pohľadu ochrany životného prostredia.

Táto práca bola pripravená s pomocou projektu KEGA č. 041UKF-4/2011.

Literatúra

Dubcová, A. – Lauko, V. – Tolmáči, L. – Cimra, J. – Kramáreková, H. – Krogmann, A. – Nemčíková, M. – Némethová, J. – Oremusová, D. – Gurnák, D. – Križan, F. 2008. Geografia Slovenska. Nitra: UKF, 2008. 351 p. ISBN 978-80-8094-422-3.

Čukan, J. - Dubcová, A. - Kramáreková, H. - Ruttkay, A. - Števkó, A. 2011. Šťastný kraj / A HAPPY REGION. 2. vydanie. Topoľčany : TRISTAMPRESS, 2011. 155 s. ISBN 978-80-89173-29-7.

Fecenko, J. - Ložek, O. 2000. Výživa a hnojenie poľných plodín. Nitra : SPU, 2000, 452 s., ISBN 80-7137-777-5.

Frye, W. W. – Blevins, R. L. 1989. Economically sustainable crop production with legume cover crops and conservation tillage. In Journal of Soil and Water Conservation. 1989, vol 44, pp. 57-60.

Håkansson, I. – Reederb, R. C. 1994. Subsoil compaction by vehicles with high axle load—extent, persistence and crop response. In Soil and Tillage Research. 1994, vol. 29, issues 2-3, p. 277-304.

Harris, F. (ed.) 2004. Global environmental issues. John Wiley&Sns Inc., Hoboken, 2004, 324 s., ISBN 0-470-84561-9.

Hlušek, J. - Richter, R. - Rigerová, L. 2003. Síra ve výživě zelenin. In Agrochémia, roč. 7, 2003, č. 1, s. 9 - 13, ISSN 1335-2415

Hrnčiarová, T. 2011. Hodnotenie diverzity krajiny vybranými účelovými vlastnosťami. In Životné prostredie. ISSN 0044-4863, 2011, roč. 45, č. 4, s. 206-211.

Izakovičová, Z. - Moyzesová, M. - Bezák, P. - Dobrovodská, M. - Grotkovská, L. - Hrnčiarová, T. - Kenderessy, P. - Krnáčová, Z. - Majerčák, J. - Miklošovičová, Z. - Moyses, M. - Pavlíčková, K. - Petrovič, F. - Špulerová, J. - Štefunková, D. - Váľkovicová, Z. 2008. Hodnotenie poľnohospodárskej krajiny v tranzitívnej ekonomike. Bratislava : SAV, 2008. 298 s. ISBN 978-80-89325-01-6.

Jedlovská, L. - Feszterová, M. 2004. Dynamika zmien vybraných frakcií síry v rôznych pôdnych typoch In Zborník z X. ročníka medzinárodného vedeckého

seminára pod názvom „Aktuálne problémy riešené v agrokomplexe“. Nitra : SPU, 2004. s. 16-19, ISBN 80-8069-488-6.

Klinda, J. a i. 1993. Stratégia, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky. 2. vydanie. Bratislava: MŽP SR, 1993. 136 s. ISBN 80-88833-00-0.

Kontrišová, O. a i. 1997. Globálne problémy životného prostredia. Zvolen: Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 1997, 100 s. ISBN 80-228-0709-5.

Lindstrom M. J. - Schumacher, T. E. – Blecha, M. L. 1994. Management considerations for returning CRP grass lands to crop production. In Journal of Soil and Water Conservation. 1994, vol 49, pp. 420-425.

Lintnerová, O. – Šottník, P. – Šoltés, S. 2006. Dissolved mater and suspended solids in the Smolnik Creek polluted by acid mine drainage (Slovakia). In Geologica Carpathica. ISSN 1335-0552, 2006, vol. 57, no 4.

Mercik, S - Stepien, W. - Gebski, M. 1996. Yields of plants and some chemical properties of soil in 75-years field experiments in Skierniewice. In Zeszyty Problemowe Postepow Nauk Rolniczych. 1999, num. 465, p. 39-49.

Nádašský, J. - Chlpík, J. - Noskovič, J. 2002. Obsah vybraných ťažkých kovov v pôdnych typoch Hornej Nitry. In Agriculture. ISSN 0551-3677, 2002, roč. 48, č. 6.

Ohu, J. O. - Folorunso, O. A. - Ekwue, E. I. 1993. Vehicular traffic effect on physical properties of sandy loam soil profiles in a semi-arid region of Nigeria. In Soil and Tillage Research. 1993, vol. 28, issue 1, 1993, p. 27-35.

Rózová, Z. - Petluš, P. - Mikulová, E. - Vanková, V. - Korčušková, L. 2010. Vizuálna kvalita krajiny. Nitra : FPV UKF v Nitre, 2010. s. 109. ISBN 978-80-8094-707-1.

Schung, E. 2001. Sulphur nutritional status of european crops and consequences for agriculture. In Sulphur in agriculture, roč. 15, 2001, s.7-12.

Soane, B. D. - van Ouwerkerk, C. 1995. Implications of soil compaction in crop production for the quality of the environment. In Soil and Tillage Research, Volume 35, Issues 1-2, August 1995, pp. 5-22.

Sorensen, L. H. 1981. Carbon–nitrogen relationships during the humification of cellulose in soils containing different amounts of clay. In Soil Biology and Biochemistry. 1981, 13, pp. 312–321.

Trebichalský, P. - Molnárová, J. - Musilová, J. - Bystrická, J. - Bajčan, D. 2010. Obsah kadmia a olova v zrne jačmeňa siateho s ohľadom na dodržanie ekologickej rovnováhy pestovateľského prostredia. In Potravinárstvo (mimoriadne číslo), ISSN 1337-0960, 2010. roč. 4, s. 358-363.

Valach, M. - Dubcová, A. 2009. Vplyv priemyslu na životné prostredia na príklade okresu Prievidza. In Geografické štúdie 13, 2/2009. ISSN 1337-9445, 2009, s. 110-121.

Wander, M. M. - Traina, S. J. 1996. Organic matter fraction from organically and, conventionally managed soils. I. Carbon and nitrogen distribution. In Soil Science Society of America Journal. 1996, 60, p.1081–1087.

- Watts, C. W. – Dexter, A. R. 1994.** Traffic and seasonal influences on the energy requirement for tillage and subsequent tith. *Soil and Tillage Research*, 31, 303-322
- Zaujec, A – Jedlovská, L. – Feszterová, M. 2007.** Dynamika zmien vybraných frakcií síry v pôde In: *Sborník referátu z 11. pedologických dnu*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2007, s. 257-261, ISBN 80-244-1448-1
- Zrubec, F. 1990.** Všestranná starostlivosť o úrodnosť pôdy, alebo „zúrodňovanie“ pôdy? In: *Pôda najcennejší zdroj*. Bratislava : VÚPOP, 1990, s. 39 – 45

THE RELEVANCE OF MONITORING IN THE SELECTED SULPHUR FRACTIONS OF SOIL

Summary

The results were obtained of 35 soil's profiles: Haplic Chernozems (CH) and Haplic Luvisols (LV). We determined sulphur content of these sulphur fractions in different layers of soils profiles. The highest content sulphate sulphur and chloride soluble sulphur was in Chernozems ($SS=1192 \text{ m.kg}^{-1}$ in depth 0,00-0,20 m; $CISS=1066,5 \text{ mg.kg}^{-1}$ in depth 0,60-0,80 m) in cadastre Golianovo. The highest content of heat soluble sulphur was in Chernozems as well ($HSS=433,8 \text{ m.kg}^{-1}$ in depth 0,50-0,70 m) in cadastre Sládkovičovo. The minimum content was in Luvisols ($HSS = 0,71 \text{ mg.kg}^{-1}$ in depth 0,00-0,25 m) in cadastre Tesárske Mlyňany. Lower content of sulphate sulphur and chloride soluble sulphur was in Haplic Chernozems (CH) monitored soils types, lower content of heat soluble sulphur was Haplic Luvisols (LV).

In soil samples of selected soil types changes the content of sulphur acceptable depending on the depth of the soil. The sulphur content (sulphate, chloride soluble, heat-soluble) is changing in the whole soil profile. The availability of sulphur for plants affects the processes of immobilization and mineralization. When viewing content changes the dynamics of selected sulphur fractions, we did not find clear trends that are generally applicable.

doc. Ing. Melánia Feszterová, PhD.

Katedra chémie

FPV UKF v Nitre

Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E – mail: mfeszterova@ukf.sk

Ing. Lýdia Jedlovská, PhD.

Katedra environmentalistiky a zoológie

FAPZ SPU v Nitre

Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra

HUMÁNNOGEOGRAFICKÁ A ENVIRONMENTÁLNA CHARAKTERISTIKA ÚZEMIA VALASKÁ – HRONEC V MIKROREGIÓNE ČIERNY HRON

Alfonz Gajdoš

Abstract

The aim of the article is to characterize the basic socioeconomical and environmental features of the two neighbour municipalities - Valaska and Hronec in the context of their historical development within the region Horehronie, Slovakia and the Central Europe. There is an evident influence of the European policy. The article characterizes specifics and individuality of the area using the historical method, contextual analysis and synthesis.

Keywords: region, environmental development, Valley of Hron River

Územie leží v centrálnej časti stredného Slovenska v doline rieky Hron. Na sútoku Čierneho Hrona a Hrona vznikli dve malé obce Valaská (3 860 obyvateľov) a Hronec (1 162 obyvateľov). Tieto sídla tvoria súčasť mikroregiónu Čierny Hron. Rozkladá sa na ploche 318 km² a v roku 2011 v siedmich obciach žilo 11 560 obyvateľov.

Na Horehroní vznikla dolina Hrona pospájaním synklinálneho koryta jednotlivých horských kotlín prostredníctvom užších prielomových úsekov antecedentného a epigenetického pôvodu. Kryštalinikum Nízkych Tatier a Slovenského rudohoria je lemované druhohornými vápencami a zlepcami. Severne od Valaskej je krasové územie s dobre vyvinutými jaskyňami, priepasťami, vyvieraczkami a ponormi. Stred územia tvorí riečna niva s terasami Hrona. Celkovo je územie súčasťou vysoko položenej Breznianskej kotliny. Typické sú veľké inverzie teplôt. Ročné obdobia sú veľmi výrazné. Letá sú horúce s častými búrkami, zimy sú vlhké a studené. Snehová pokrývka prevláda od polovice decembra do polovice marca, vo vyšších polohách Nízkych Tatier od októbra do mája. Pôdy sú chudobné, na riečnej nive sú prevažne fluvizeme, vo vyšších polohách kyslé kambizeme. V dolinách boli pôvodné dubovo-hrabové lesy vyrúbané, na ich mieste sú väčšinou lúky a pasienky, menej orná pôda. Jedľovo-bukové a smrekové lesy zaberajú horské svahy, chrbtý a hrebene (Gajdoš, 2002).

Územia so zvyškami pôvodnej vegetácie sú chránené. Národná prírodná rezervácia je Hrončeký grúň (komplex pralesovitých porastov s prirodzeným zložením jedľobučín), prírodná rezervácia sú Horné lazy (teplomilná vegetácia lesostepného charakteru), prírodné pamiatky sú Spády (geomorfologická lokalita) a Kamenistý potok (fragmenty horských jelšových lesov).

Horehronie patrilo v predhistorickej dobe medzi riedko osídlené územia Karpát. V strednej dobe bronzovej (1500 – 1200 pred n.l.) sa rozvinula bronzová industria. Súviselo to s ťažbou medených rúd. V uzavretej horskej kotline sa vytváral svojrázny vývoj jednej z lokálnych skupín tejto kultúry. Územie sútoku Hrona a Čierneho Hrona ležalo na hranici dvoch bronzových kultúr. V Slovenskom Rudohorí to bola gemerská oblasť a v Poľsku lužicko-sliezska oblasť. Tranzitná poloha územia determinovala obchodnú výmenu medzi terajším Maďarskom a Poľskom. Bronzový inventár bol významný exportný artikel, ktorý sa zo slovenských Karpát vyvážal do celej Európy. V druhej polovici 4. storočia pred n.l. sa uskutočnila hlavná kolonizačná vlna Keltov do karpatskej oblasti. Ovládali prospektorstvo a ťažbu rúd (Kvietok, 1943).

Prvá historicky známa keltská etnická skupina žijúca na území boli Kotíni. Zaviedli bansko-hutnícku výrobu v okolí Hronca a Valaskej. Ich osídlenie však bolo riedke a často sa menilo. Hustejšie a trvalejšie osídlenie sa začalo až s príchodom Slovanov, ktorí skúsenosti získané od Keltov zdokonaľovali. Počas obdobia Veľkomoravskej ríše (9. – 10. storočie) pravdepodobne pokračovala hutnícka výroba bez prerušenia. Miestni obyvatelia si vytvorili svojráznu technológiu spracúvania železa. Vyrábalo sa redukčným spôsobom vo veľkých železiarskych peciach zapustených do zeme. Veľká spotreba drevného uhlia však spôsobila rozsiahlejší výrub pôvodného lesa (Binder, 1962).

V začiatkoch Uhorského štátu (11. – 12. storočie) nemali jeho panovníci záujem o hospodársky rozvoj Horehronia. Bohatstvo lesov a jeho živočíšstva sa stali základom loveckého revíru a štát nepodporoval osídlenie. V polovici 13. storočia sa začalo opätovné osídľovanie územia, keď vzrástol dopyt po drahých a farebných kovoch. Prírodné podmienky Horehronia neboli vhodné na roľnícku kolonizáciu, preto sa tu rozvíjali šoltýska, banská a valaská kolonizácia. Takto vznikla šoltýskou kolonizáciou na vyrúbanom a vyklčovanom mieste v roku 1357 obec Hronec a valaskou kolonizáciou v roku 1528 obec Valaská (Gajdoš, 2000a).

Hronec už bol v druhej polovici 14. storočia baníckou, hutníckou a uhliarskou osadou, ktorá podliehala štátnej správe (Pisoň, 1968). Sídlo ležalo v severnej expozícii a jeho štruktúru tvorili malé hospodárske a obytné budovy roztrúsené v širšom okolí. Ornej pôdy bolo málo. Obyvatelia pracovali v miestnych baniach, hutách a pri výrobe drevného uhlia. Do Hronca prišli aj nemeckí osadníci zo Salzburgu a Štajerska. Podmienky osídľovania boli rôzne, ich základom však bolo osadnícke právo (právo postaviť si dom a byť jeho vlastníkom, právo používať záhradu, právo držať a pásť dobytok, právo používať a vlastniť ornú pôdu a lúky, možnosť klčovať les, nárok na palivové a stavebné drevo a i.) spojené s povinnosťou slúžiť. Hronec však nebol osadou urbárneho charakteru. Obyvatelia pracovali za mzdu a výhody vyplývajúce z osadníckeho práva boli prídavkom ku mzde na udržanie pracovnej sily (Alberty, 1968).

Valaská bola v prvej polovici 16. storočia najmä poľnohospodárskou poddanskou dedinou a podliehala feudálnemu hradu Slovenská Ľupča (Pisoň,

1968). Sídlo bolo vybudované na náplavovom kuželi a pravobrežnej terase Hrona v južnej expozícii. V okolí na naplavenej hline bola úrodná pôda s dostatkom vody a dobrým prístupom. Úrodnej pôdy však bolo veľmi málo, najlepšia pôda bola na riečnej terase medzi sútokom Hrona a potoka Bystrá. Zastavaná plocha bola tak zahustená, že neskoršia výstavba kostola sa realizovala v extraviláne obce na ľavej strane Hrona (Gajdoš, 2002). Železné rudy (hnedel', ocieľok) sa ťažili v južnej časti územia až do konca 19. storočia (Paulíny, 1966).

Vedľa seba začali existovať dve obce, rozdielne svojim vznikom a ďalším socioekonomickým a environmentálnym vývojom. Okolie Hronca začalo byť koncom 14. storočia osídľované aj banskou kolonizáciou. Miestne lesy a dostatok železných rúd poskytli surovinovú základňu pre banské a hutné podnikanie. Ekonomické zameranie a prosperita dvoch susedných obcí začali však byť od 16. storočia rozdielne (Gajdoš, 2000b).

Obyvatelia Valaskej využívali okolitú krajinu na poľnohospodárske účely, najmä na chov oviec a dobytky. Níva Hrona bola zaplavovaná počas jesenných a jarných mesiacov. Napriek tomu jej pravá časť bola rozparcelovaná na záhrady, kde obyvatelia pestovali kapustu, fazuľu, jačmeň, ovos, kýmnu repu, neskôr zemiaky. Na ľavom brehu boli väčšinou kosienky a pasienky. Spásali sa aj hôľne oblasti na južných svahoch Chopka a Derešov v Nízkych Tatrách. Výrazný environmentálny problém v miestnej krajine nastal s vyrubovaním lesov v nižších polohách a následne spásaním hospodárskymi zvieratami. Krasové územie v okolí Valaskej poskytovalo dostatok nezamŕzajúcej vody. Jedna vyvieracia bola podchytená nádržou, ktorú využíval mlyn na mletie obilia.

V zime niektorí obyvatelia pracovali v hutách ako nekvalifikovaní robotníci. Vlastníci ťažných zvierat v sezóne zmluvne pracovali pri preprave drevného uhlia, dreva a rudy. Napriek relatívnej prosperite hroneckých železiarní sa obec Valaská postupne dostávala do hospodárskych problémov. Príčiny tohto stavu treba hľadať vo feudálnej závislosti obce od feudálneho panstva Slovenská Ľupča, od zvyšujúcich sa daňových poplatkov, odvedených hospodárskych zvierat, dreva, obilia a súkna.

Po zrušení poddanstva (rok 1848) si štát pre seba vyčlenil najúrodnejšiu pôdu. Zostávajúca pôda bola rozparcelovaná a jednu parcelu obhospodarovalo aj niekoľko rodín. Delením majetku medzi deti vznikla mozaika drobných plôch, väčšinou v tvare úzkych pásov. Malé terasové polia boli typickou krajinou scenériou tejto časti Horehronia až do kolektivizácie.

Hronec nebol poddanskou obcou, ale podliehal štátnym záujmom uhorskej banskej komory. V 18. storočí sa v hospodárstve začalo čoraz viac uplatňovať železo. Rozšírila a zdokonalila sa železiarska výroba v Hronci. Počet obyvateľov Hronca sa postupne zvyšoval imigráciou kvalifikovaných pracovných síl zo zaniknutých hutníckych závodov z celého okolia. V polovici 19. storočia sa v regióne vytvoril akýsi výrobnospoločenský mechanizmus, fungujúci na báze poľnohospodárskej výroby, expandujúceho priemyslu, podomového obchodu a

dochádzky za prácou. Technický pokrok a zvyšovanie objemu železiarskej výroby však regiónu neprinášali prosperitu. Uhorský priemysel nemal širokú základňu a dostatok podnikateľského kapitálu. Nezoohľadňovali sa špecifiká miestneho regiónu, kde ešte v rurálnej krajine prežívali polofeudálne vzťahy, pôdno-pasienkárske poľnohospodárstvo, vysoká negramotnosť, a najmä veľká vzdialenosť od miest spotreby. Veľkým nešťastím boli časté epidémie cholery, povodne na Hrone a opakujúce sa nízke úrody zemiakov, hlavnej zložky stravy.

Priestor môžeme po celé 19. storočie charakterizovať ako klasický príklad rozvoja socioekonomických vzťahov v zaostalom regióne, i ako príklad zotrvačnosti feudálnych vzťahov v rozvíjajúcom sa kapitalizme dvoch malých obcí v špecifických socioekonomických a environmentálnych podmienkach Horehronia v rámci Uhorska. Horehronie bolo hospodársky aj dopravne izolovanou oblasťou so zaostalou dopravnou infraštruktúrou. Železiarska výroba nadväzovala na surovinovú základňu horného Uhorska a ťaženého dreva z Horehronia. Výrobky sa predávali na uhorskom trhu, najväčším odberateľom bolo súčasné Maďarsko. Hutnícka výroba nebola úplne uzavretým cyklom, železné rudy sa väčšinou spracúvali na polotovary. Vôbec sa nevyvíjal strojársky priemysel. Používanie dreveného uhlia ako paliva spôsobilo technologické zaostávanie za vyspelou Európou (Alberty, 1968). Z pôvodných karpatských pralesov sa vytvorili rozsiahle vyrúbané zdevastované plochy, ktoré boli zalesňované smrekovou monokultúrou.

Koks sa začal dovážať zo Sliezska a Ostravy až od roku 1900. Počas prvej svetovej vojny sa železiarska výroba zvýšila nad prirodzené možnosti, čo spôsobilo rýchlu amortizáciu zariadení a vyčerpanie domácich surovinových zdrojov.

Koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa uskutočnili socioekonomické a politické zmeny, ktoré úplne zrušili hegemonitu hutníctva v Hronci a administratívne posilnili postavenie Valaskej. Vznikom nových moderných železiární v neďalekej Podbrezovej hutnícky závod v Hronci upadol. Zostala len zlieváreň a smaltovňa. Vo Valaskej sa vybudovala valcovňa, vznikla miestna tehelňa a mlyn ďalej prosperoval. Vznikom Československej republiky boli hutnícke závody v Hronci a Valaskej zoštatnené. Industriálny charakter Valaskej sa začal čoraz viacej presadzovať. Vzástol počet obyvateľov zamestnaných v priemysle. Poľnohospodárska výroba však v okolí stále prevládala, ako aj postavenie kovorolníka.

Kovorolníctvo na Horehroní bolo pred prvou svetovou vojnou vlastne produktom vzniku Podbrezovských železiární z feudálneho hroneckého komplexu, ktorý mal zabezpečené pracovné sily na základe osadníckeho práva a s ním súvisiacich pracovných povinností, ako aj produktom postupnej likvidácie feudálneho slovenskoľupčianskeho panstva. Nedostatok dostupných úrodných pôd nútil k odchodu do priemyslu.

Vznikom Československej republiky sa socioekonomické problémy regiónu ešte prehĺbili. Najväčší odberateľ železa, Maďarsko, sa stal suverénnym štátom a domáci trh začali obsadzovať české železiarske výrobky. Drahá domáca výroba

nebola schopná konkurovať vyspelým českým železiarňam. Predraženosť výroby spôsobovali excentrická poloha voči surovinovým zdrojom, vysoké dopravné náklady, početný úradnícky stav a nedostatok kvalifikovaného technického personálu. V medzivojnovom období sa uskutočnili aj významné zásahy do kotlinovo-horskej krajiny miestneho regiónu. Vybuďovali sa prírodno-technické systémy pre vodné elektrárne, lesná úzkokoľajná železnica (najdlhšia sieť na Slovensku) a stredoslovenská železničná magistrála spájajúca Bratislavu – Banskú Bystricu – Brezno – Košice. Horehronie sa týmto stalo v rokoch 1936 – 1955 druhým dôležitým tranzitným územím Slovenska v smere východ – západ.

Počas existencie vojnového Slovenského štátu (1939 – 1945) sa stali železiarske závody súčasťou vojenského priemyslu Nemecka. Počet obyvateľov Valaskej sa znížil, počet obyvateľov Hronca zostal rovnaký. Vojnová výroba posilnila priemyselné postavenie Hronca a prehĺbila poľnohospodársku orientáciu Valaskej. Zvýšil sa počet zamestnaných žien v priemysle.

V období rokov 1948 – 1989 prekonal región výrazné zmeny. Potreba nových pracovných miest v priemyselných závodoch v okolí Valaskej vyvolala výstavbu bytov. Prevaha prisťahovaného obyvateľstva narušila kontinuitu tradície a sociálneho života autochtónneho obyvateľstva. Vo Valaskej vzrástla kriminalita. Orientácia výroby v regióne na ťažký priemysel a zbrojenie bola vyvolaná medzinárodnou situáciou. Pri Valaskej na pravobrežnej terase Hrona bol postavený moderný hutnícky závod Podbrezovských železiarní. Výstavba bytov a priemyselných závodov spôsobila rozsiahly zásah do ešte existujúcich zložiek prírodnej krajiny. Prírodný vodný režim Hrona bol zničený výstavbou novej cesty prechádzajúcou hronskou nivou. Najúrodnejšie plochy ornej pôdy boli zastavané. Poľnohospodársky charakter Valaskej sa zmenil na priemyselno-obytňý. Tejtó premene pomohla aj výstavba ďalších nových priemyselných závodov v okolí (strojársky závod v Brezne, spracovanie antimónu vo Vajskovej). Železiarne v Podbrezovej sa špecializovali na výrobu rúr, závod v Hronci na výrobu oceľfoliatiny, závod vo Valaskej (časť Piesok) na lodnú výrobu a obrábacie stroje, závod v Brezne na výrobu konštrukcií, žeriavov a mostov, závod vo Vajskovej na výrobu antimónu (ruda sa ťažila v Nízkych Tatrách) a závod v Dubovej na spracovanie ropy (Mládek, 1990). V poľnohospodárstve prebehla násilná kolektívizácia, ktorá zlikvidovala tradičné vzťahy roľníka alebo kovorovníka k pôde.

Relatívna prosperita regiónu a vhodné prírodné podmienky pre zimné športy boli činiteľmi vzniku strediska zimných športov pri Valaskej.

Po zmene politického režimu po roku 1989 nastal úpadok hutníctva a ťažkého priemyslu. Opäť sa potvrdila závislosť regiónu od vonkajších politických a ekonomických vplyvov. Hospodárska kríza sa naplno prejavila po rozpade Česko-Slovenska a vzniku druhej Slovenskej republiky (rok 1993). Rozpad spoločného trhu bývalých socialistických štátov a následná konverzia časti strojárkej výroby spôsobili zánik výroby vo Valaskej-Piesku, Brezne a Vajskovej.

Jediným priemyselným podnikom s plnou výrobou zostali železiarne v Podbrezovej vyrábajúce rúrky malých priemerov.

Centrálne poloha Horehronia v rámci Slovenska nie je v súčasnosti socioekonomickou výhodou. Členitý reliéf (vysoké pohoria) regiónu sa stal v stagnujúcej miestnej ekonomike a nedostatočnej dopravnej infraštruktúre vážnou prekážkou ekonomického rozvoja. Hlavné moderné dopravné línie Horehronie obchádzajú. Región s bohatou priemyselnou tradíciou sa v súčasnosti orientuje len na ťažbu a vývoz dreva. Poľnohospodárska výroba upadla, výmera ornej pôdy a pasienkov klesá. Náletom pôvodné lúky zarastajú, takéto spustnutie pôd postihuje čoraz väčšiu výmeru. Vystáhalo mladých ľudí za prácou spôsobuje zmeny vo vekovom zložení obyvateľstva obcí a celkový pokles počtu obyvateľov. V súčasnosti prebieha orientácia na súkromné podnikanie. Návrat k poľnohospodárskej tradícii je však veľmi ťažký. Mladí ľudia nenadviazali na tradície svojich predchodcov, predchádzajúci politický systém všetky vzťahy k pôde zničil. Po kolektivizácii bol pozemkový kataster zanedbaný a v súčasnosti stále zostáva neprehľadný. Agropodnikaniu sa v roku 2010 venovalo 6 rodín z Valaskej a 5 rodín z Hronca. Vzrastá počet nezamestnaných (v regióne cca 17 %). Nové možnosti zamestnania neprináša ani orientácia na cestovný ruch. Atraktívne historicko-technické pamiatky (úzkokoľajná železnica, liatinové mosty) a prírodné podmienky sú nepostačujúco propagované. Chýbajú ubytovacie kapacity a moderná dopravná infraštruktúra. Vo Valaskej a Hronci je množstvo starých opustených domov. Niektoré z nich boli prerobené na rekreačné bývanie pre ľudí z veľkých miest Slovenska (Gajdoš, 2000b).

Priestor sútoku Hrona a Čierneho Hrona prešiel dynamickým historicko-spoločenským a environmentálnym vývojom. Poskytuje veľmi dobré možnosti štúdia vplyvov stredoeurópskej a európskej politiky na malý región. Tradície využitia tohto priestoru vychádzali z nadregionálnej, štátnej a európskej politiky. Špecifiká malého regiónu sa málokedy brali do úvahy. Dôkaz je aj súčasný socioekonomický cyklus územia nachádzajúci sa v recesii.

Východiská z tohto stavu je nutné hľadať v stotožnení sa domáceho obyvateľstva so svojimi tradíciami, rozumne využívať prírodný aj krajinný potenciál, nestratiť kontakt a posilňovať *genius loci* svojho priestoru. Na komunálnej úrovni treba uskutočňovať politiku zameranú na stabilizáciu počtu obyvateľov, environmentálny rozvoj miestneho regiónu, agropodnikanie, cestovný ruch a modernizáciu dopravnej a technickej infraštruktúry.

Literatúra

Alberty, J. a i. 1968. Oceľový chlieb z Podbrezovej. Stredoslovenské vydavateľstvo Banská Bystrica, 1968, s. 250. ISBN 82-003-1968

Binder, R. 1962. Osadníci na Horehroní. Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, Stredoslovenské vydavateľstvo Banská Bystrica, 1968, s. 245

Kvietok, L. 1943. Zemepis Horehronia. Vlastivedná štúdia Banskobystrického a Breznianskeho okresu. Zvolen

Gajdoš, A. 2000a. Činnosť človeka v priľahlom území sútoku Čierneho Hrona a Hrona v historicko-vývojovom procese. In Jančura, J.: Krajina, človek, kultúra. Banská Bystrica: SAŽP, 2000, s. 77 – 80. ISBN 80-88850-33-9

Gajdoš, A. 2000b. Náčrt geografie malého regiónu (na príklade priestoru v Horehronskom podolí medzi Breznianskou a Lopejskou kotlinou na Slovensku). In: Geographia – Geologia, 8, 189, Ostravská univerzita, 2000, s. 101 – 109. ISBN 80-7042-794-9

Gajdoš, A. 2002. Geografia miestneho regiónu. In Albery, J. a i. : Valaská. Štúdio Harmony Banská Bystrica, 2002, s. 6 – 15. ISBN 80-968547-9-8

Mládek, J. a i. 1990. Socioekonomické priestorové štruktúry v regióne Horehronia - syntéza. AFRNUC Geographica Nr. 28, SPN Bratislava, 1990, s. 191 – 205. ISBN 80-08-00112-7

Paulíny, A. 1966. Dejiny železiarskeho priemyslu na Horehroní koncom 18. a začiatkom 19. storočia. Bratislava

Pisoň, Š. 1968. Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredoslovenské vyd. Banská Bystrica, 1968, s. 368. ISBN 82-002-1968.

HUMAN-GEOGRAPHICAL AND ENVIRONMENTAL CHARACTERISTICS OF THE AREA OF VALASKA – HRONEC MUNICIPALITIES IN THE ČIERNY HRON MICROREGION

Summary

The confluence area of the Hron and Čierny Hron rivers has passed through a dynamical historical and environmental development. This area offers a wide range of possibilities to study influences of the European and particularly Central European policy towards a small region. The forms of exploitation of this area were influenced by super regional, state and European policy. The specific features have rarely been taken into consideration. The current socioeconomical system and its recession is an evidence of this statement.

Doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.

Katedra geografie, geológie a krajinnej ekológie FPV UMB

Tajovského cesta 40

974 01 Banská Bystrica

E – mail: alfonz.gajdos@umb.sk

VODNÉ MLYNY NA SLOVENSKU AKO FENOMÉN KULTÚRNEHO DEDIČSTVA

Zoltán Glaser – Opitz, Marián Kulla, Peter Spišiak

Abstract

Mill industry was traditionally widely spread within the region of Slovakia. Its history dates back to the 12th century. The mill industry heritage objects such as mills are natural part of any cultural landscape which experienced human activities. The mills can be treated as unique at least from the perspective of the Central Europe. Our aim in the presented paper is to point at the use or neglecting the potential of technical heritage related to milling in the cultural landscape from the tourism point of view.

Keywords: water mill, cultural heritage site, tourism

Úvod

Mlynárstvo patrilo na našom území vždy medzi najrozšírenejšie remeslá. História vodných mlynov na území Slovenska siaha do dvanásteho storočia a ich dynamický rozvoj nastal koncom 13. storočia. Boli centrom rozvinutej dobovej technológie a zohrávali významnú technickú, ekonomickú a civilizačnú úlohu. Mlynári patrili medzi majetnejších občanov dediny, mali výnimočné sociálne postavenie v spoločenstve a nie raz zastávali aj občianske riadiace funkcie. Svoj vrchol u nás dosahujú mlyny na konci 19. storočia, v čase rušenia cechov ich bolo viac ako 4500, z čoho absolútnu prevahu mali vodné mlyny, ktorých bolo vyše štyritisíc.

V posledných rokoch však prežívajú vývinové štádium, ktoré je rozhodujúce pre ich ďalšiu existenciu. Na jednej strane rastie tlak na prehodnotenie ich doterajšej podoby a zároveň na druhej strane sa mobilizuje snaha o kultúrne zhodnotenie, ktoré sa zameriava na ich ochranu. Nositelia takýchto iniciatív sú v poslednej dobe najmä z radov majiteľov, starostov, primátorov, investorov, občianskych iniciatív.

Našou snahou v tomto príspevku bolo poukázať na využívanie resp. nevyužívanie potenciálu týchto technických pamiatok v kultúrnom území. Technické pamiatky, akými sú mlyny, sú prirodzenou súčasťou každej kultúrnej krajiny, kde sa určitý čas odohrávali ľudské aktivity. Na mlyny sa môžeme pozerieť ako na stavby v rozklade, ktoré treba buď odstrániť, alebo opraviť a následne chrániť. Môžeme sa však na ne pozerieť aj ako na prvky, ktoré dávajú krajine nezameniteľný charakter a zhmotňujú jej históriu.

Základná terminológia

Pod pojmom mlyn sa vo všeobecnosti rozumie mechanické zariadenie, ktoré je spravidla určené na výrobu múky a iných produktov z rastlinných zŕn. Definíciám a typologickému rozdeleniu mlynov na Slovensku sa venoval najmä Hanušin (1970). Jeho typologické rozdelenie mlynov sa opiera o viacero faktorov. Delil mlyny podľa technologických kritérií, teda, či mlel obilie na múku alebo na šrot či krúpy. Snažil sa typologicky rozdeliť mlynské zariadenia podľa ich technického vybavenia a miesta umiestnenia. Delil ich na mlyny vodné – pobrežné a lodné mlyny.

Nemenej dôležitým faktorom pri rozlišovaní mlynov je ich kapacita, teda ich schopnosť spracovať určité množstvo obilia za určitý čas. Exaktné vyčíslenie kapacity historického mlynu však naráža na zásadný problém absencie presných kritérií. Podľa Hanušina (1977) „je najstaršou a dlhodobo platnou technickou jednotkou na označenie kapacity mlyna jeho vodné koleso a počet mlecích kameňov použitých v mlynici. Toto kritérium, však pri slabej úrode, prírodnej pohrome, či inej nepredvídateľnej udalosti môže získané údaje skresľovať“. Ďalším nemenej dôležitým faktorom je rozdelenie mlynov podľa ich príslušnosti, teda jeho označenie podľa vlastníctva (panský, grófsky, sedliacky, obecný), či podľa užívateľov (napr. Polákových, Pilárikových) alebo polohy v rámci uzavretého osídlenia v povodí Moravy (Horný, Dolný). Najnovšie v slovenskej etnografickej literatúre typologicky rozdelil mlyny Mlynka (2006), ktorý za základné kritérium typológie určil energetickú závislosť mlyna a teda z toho vyplývajúcu geograficko-klimatickú podmienenosť odrážajúcu druh pohonnej energie. Typológia Mlynku (2006) spresňuje a dopĺňa delenie Sedláka (1966) a Hanušina (1970) a sumarizuje jednotlivé typy historických mlynov, ktoré následne rozdeľuje na jednotlivé typy:

1. Mlyny suché alebo aj konské, ktoré sa vyskytujú na miestach s nedostatkom iných vhodných zdrojov energie. Využíva sa svalová sila zvierat, prípadne ľudí, známe sú z prostredia stredovekých hradov, ale aj iných miest, kde si ich umiestnenie vyžadovali strategické záujmy šľachty a mestských magistrátov.
2. Mlyny veterné sú na území Slovenska pomerne zriedkavé. Vyskytovali sa na Kysuciach, na Zemplíne (Leles) a v oblasti Záhoria (Skalica, Holíč, Borský Mikuláš). Na pohon vetrom potrebovali otvorenú, odlesnenú krajinu.
3. Mlyny vodné sa typologicky delia s ohľadom na geografickú polohu mlyna. Výkon vodného mlyna závisel od vhodných podmienok, najmä od prietoku vody a jej spádu. Takéto miesta sa v stredovekých metačných listinách označujú ako „mlynské miesto“ (loco molendini). Na území Slovenska rozlišujeme: Nábřežné mlyny s umelým vodným kanálom - náhonom na prívod vody ku korcovému kolesu s horným dopadom vody, Mlynský náhon – tzv. nový potok, spolu s haťou a stavidlom zo starého potoka vytvoria tzv.

„mlynský ostrov“, Pobrežné kolové mlyny, sa nachádzali najmä na toku Malého Dunaja, čo súviselo so zákazom prevádzky lodných mlynov na Dunaji v 19. storočí. Tieto mlyny sú regionálnym špecifikom a nevyskytujú sa ani v susedných krajinách, pretože vo veľkých európskych mestách na riekach zanikali už na konci stredoveku Tieto drevené mlyny, charakteristické svojím veľkým lopatkovým kolesom v prúde riečneho toku, sú umiestnené na koloch - pilótach pri brehu rieky (Mlynka 2006). Lodné mlyny sú riečnymi mlynmi, umiestnené na vode. Vyskytovali sa na veľkých riekach v celej Európe, u nás najmä na Dunaji, Váhu a menej na ostatných tokoch. Sú to plávajúce mlyny, postavené v prúde rieky na dvoch člnoch. Podľa rôznych konštrukčných znakov majú lodné mlyny rôzne prívlastky riek, na ktorých plávali (dunajské, vážske)

4. Mlyny nezávislé na prírodných zdrojoch energie, ktoré nastupujú s priemyselnou revolúciou od polovice 19. storočia. Ide o mlyny, ktoré využívajú na svoju prácu turbínové, parné motory, ďalej rôzne druhy spaľovacích motorov a po roku 1919 aj elektromotory. V tomto prípade už ide o menšie továrne.

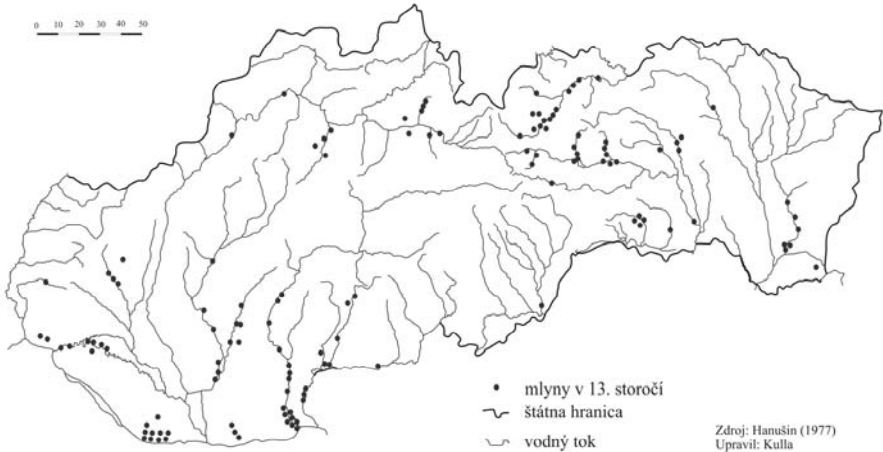
História vodných mlynov na Slovensku

Historické vodné mlyny, ktorým sa venujeme v tomto príspevku, boli budované tak, aby maximálne využili dané prírodné podmienky. Stavali sa na miestach, kde bol spád a prietok vody čo najväčší, prípadne boli dobudované umelé potoky, mlynské náhony, ktorých úlohou bolo zvýšiť prietok a rýchlosť spádu vody. Je teda logické, že väčšina mlynov sa v minulosti nachádzala najmä na horných tokoch riek v hornatejších oblastiach. Zároveň sa spolu s budovaním mlynských náhonov, čiastočne reguloval tok zvoleného potoka, či rieky. Mlynárom na dolných tokoch to prinášalo viaceré obmedzenia. Vodné mlyny na území s nízkym spádom vody sa vyskytovali zväčša na bočných ramenách riek, kde bol prietok rýchlejší. „Je nutné pripomenúť, že mletie obilia bola sezónna záležitosť a súviselo s obdobím žatvy. Obdobie mletia trvalo cca. tri mesiace z roku. Z tohto dôvodu sa popri mlynoch stavali vodné píly a valchy, určené na spracovanie súkna“ (Hanušin 1970; 1977). Takmer ku každému mlynu patrili poľnohospodársky využívané pozemky – polia, lúky, pasienky, prípadne vinice, ktoré v podstate živili mlynára po zvyšok roka.

Ako možno vidieť v mape 1, prevažná časť mlynov bola v 13. storočí lokalizovaná v Podunajskej nížine – rieky Malý Dunaj, dolné toky riek Nitra a Hron. Na východe to bolo v Popradskej a Hornádskej kotline. Percentuálny podiel vodných mlynov podľa geomorfologických jednotiek a povodií riek znázorňujú grafy 1 a 2.

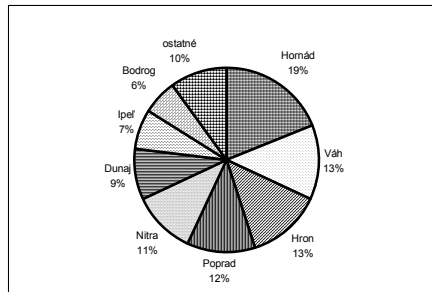
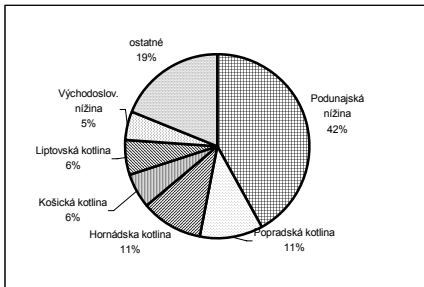
Mapa 1: Geografické rozloženie vodných mlynov na Slovensku v 13. storočí

Map 1: Geographic distribution of water mills in Slovakia during the 13th century

Graf 1, 2: Priestorové rozmiestnenie vodných mlynov podľa geomorfologických jednotiek a povodí riek v 12.-14. stor.

Graph 1, 2: Spatial location of water mills according to geomorphological units and according to the main river catchments in the 12-14th century

Zdroj: Hanušin (1977)

Okrem vhodných prírodných podmienok zohrávali pri výstavbe významnú úlohu ďalšie faktory. Zaujímavá je výstavba mlynov v blízkosti rôznych cirkevných inštitúcií – napr. Hronský Beňadik, Bzovík, Ostrihom – alebo neďaleko významných bankských miest – Spiš (Vajda, 2007). Nielen v stredoveku, ale až do

roku 1918 teda vyhlásenia 1. Československej republiky treba mlyn a jeho funkciu následne aj oblieť vnímať ako jeden z najvýznamnejších obchodných artiklov. Aj z toho dôvodu treba poukázať na naviazanosť mlynov na významné nadregionálne a regionálne siete komunikácií. Jednoznačne najvyšší podiel najstarších vodných mlynov sa nachádza na Podunajskej nížine v blízkosti trhových miest a osád, ktoré sa formovali najmä v blízkosti transregionálnych cestných spojov, ktoré prechádzali týmto územím a spájali ho s Ostrihomom a Budínom, Moravou a Českom. Ďalšou významnou, avšak suchozemskou komunikáciou bola tzv. Česká cesta, na území Slovenska viedla cez Štúrovo, Nové Zámky, Šintavu, Trnavu, Trstín, Senicu, Holíč do Čiech. Na uvedenej komunikácii sme identifikovali mlyny v Štúrove, Bíni, Kameníne, Trnave, Trstíne a v niekoľkých ďalších osadách. V povodí Váhu približne od Trenčína po Žilinu máme doklady len o dvoch mlynoch z Dulova a Dolného Hričova. Tieto však zohrávali dôležitú úlohu najmä vo vzťahu k transregionálnym obchodným väzbám (tzv. Jantárová cesta) smerom do Poľska. V okolí dolného Hornádu sa koncentrovali sídla najmä na juh od Košíc (zachované doklady o existencii mlynov z Krásnej nad Hornádom, Barci), strednej Torysy (mlyn v Rokycanoch, v Šebastovej), dolnej Tople (mlyn v Hradišti), a na dolnom Laborci (mlyn v Lastomíre, Stretavke), ďalej v oblasti horného Potisia (zachované doklady o existencii mlynov z Medzibrožia - Vojky) a to všetko v priamej súvislosti na jeden z dôležitých komunikačných spojov smerujúcich popri Toryse a Laborci na sever do poľských oblastí a smerom na Balt.

Svoj vrchol u nás dosahujú mlyny na konci 19. storočia. Od konca 19. storočia dochádza k postupnému poklesu počtu mlynov na našom území. Hlavné dôvody tohto negatívneho vývoja možno zhrnúť do nasledovných bodov:

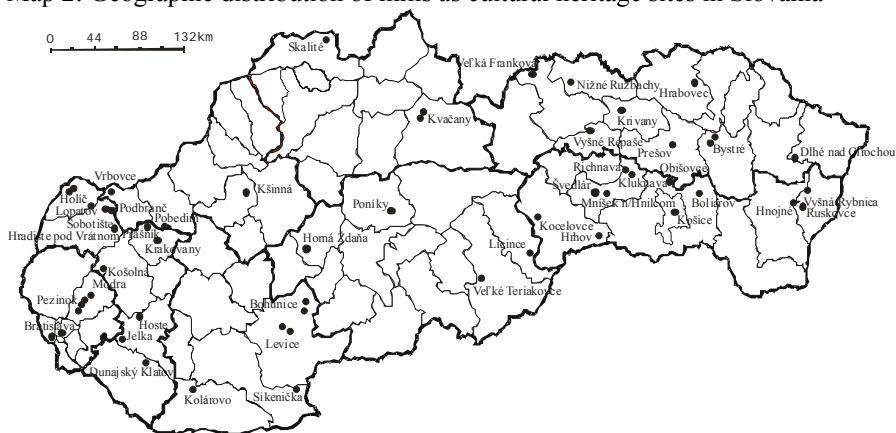
- vyst'ahovalectvo zo Slovenska , ktorého začiatok je na konci 19. storočia
- svetová vojna (1914- 1918)
- veľká hospodárska kríza 1929/1933
- svetová vojna (1939-1945)
- nástup komunizmu a znárodnenie majetku v roku 1948

Využitie mlynov ako kultúrnych pamiatok v súčasnosti

Mlyny ako kultúrne pamiatky môžeme zaradiť medzi pamiatky ľudového staviteľstva alebo medzi pamiatky vedy, výroby a techniky. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky eviduje celkovo 57 vodných mlynov „in situ“ v 51 mestách resp. obciach Slovenskej republiky. Z geografického pohľadu možno pozorovať (mapa 2), že najviac vodných mlynov sa zachovalo na západnom Slovensku v okresoch Skalica, Senica, Myjava, Myjava, Pezinok, na južnom Slovensku v oblasti Podunajskej nížiny v okrese Levice a na východnom Slovensku v okresoch Spišská Nová Ves, Gelnica, Rožňava.

Mapa 2: Geografické rozloženie mlynov ako kultúrnych pamiatok na Slovensku

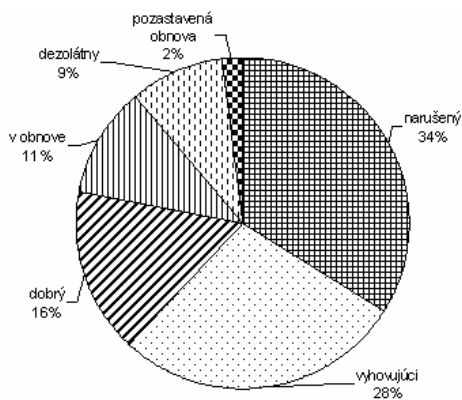
Map 2: Geographic distribution of mills as cultural heritage sites in Slovakia

Zdroj: Pamiatkový úrad SR (2010)

Graf 3: Súčasný stav mlynov ako kultúrnych pamiatok

Graph 3: Current stage of the mills as cultural heritage sites

Zdroj: Pamiatkový úrad SR (2010)

Pamiatkový úrad SR eviduje v Slovenskej republike šesť možných rôznych kategórií (stavov) mlynu ako kultúrnej pamiatky. Podľa tejto kategorizácie môže byť kultúrna pamiatka v stave narušenom, vyhovujúcom, dobrom, v obnove, dezoľátnom a môže mať pozastavenú obnovu. Podľa tohto zdroja sú mlyny ako kultúrne pamiatky najčastejšie v narušenom stave (33 %), 29 % vodných mlynov eviduje ako vyhovujúci stav, v dobrom stave sa nachádza 16 % mlynov, v obnove je 11 %, v dezoľátnom stave sa ich nachádza 9 %, pri 2 % z celkového počtu mlynov ako kultúrnych pamiatok je pozastavená ich obnova.

V súčasnosti eviduje Pamiatkový úrad SR viacero spôsobov využitia mlynov ako kultúrnych pamiatok. V ôsmich prípadoch sa kultúrne pamiatky využívajú na svoj pôvodný účel. A to mlyn a pekáraň. Tieto mlyny sa nachádzajú v okresoch Gelnica (2), Sabinov, Rožňava, Košice-okolie, Vranov nad Topľou a Snina. Ďalšou formou využitia mlyna ako kultúrnej pamiatky je jeho využitie ako múzea resp. galérie - 9 mlynov – okresy Galanta a Liptovský Mikuláš (2), Pezinok, Dunajská Streda, Komárno, Levice a Michalovce (1). Časť z týchto kultúrnych pamiatok v súčasnosti slúži k trvalému bývaniu – Pezinok a Levice (2), Skalica, Senica, Piešťany, Galanta, Banská Bystrica, Rožňava, Košice - okolie a Sobrance (1). Bohužiaľ najviac mlynov je evidovaných v kategórii bez využitia.

Možnosti využitia mlynov ako kultúrnych pamiatok v kultúrnom resp. vidieckom turizme

Analýza a sumarizácia poznatkov k zvolenej téme, nám jednoznačne ukazujú, že väčšina zachovaných mlynov má potrebný potenciál využitia v cestovnom ruchu. Vodné mlyny ako pamiatky techniky podľa Mariota (1983) patria k celoštátne atraktívnym kultúrnym pamiatkam, aj tie menej významné však vystupujú ako objekty podporujúce rozvoj cestovného ruchu v lokálnych rozmeroch.

Najväčšie rezervy využitia mlynov v oblasti cestovného ruchu má podľa nás agroturistika, t. j. aktívne prepojenie športu a oddychu na miestach, ktoré sú nedotknuté priemyslom, v krásnom prírodnom prostredí, využívajúc tradičné formy bývania, stravovania, spojené s ukážkami ľudových remesiel. Väčšina zachovaných mlynov, je v súkromnom vlastníctve občanov, ktorí tieto budovy využívajú na súkromné bytové účely alebo na víkendovú rekreáciu. A práve tu sa skrývajú možnosti aktívnej agroturistiky v spojení s originálnym ubytovaním, či stravovaním. Samozrejme táto forma podnikania v cestovnom ruchu predpokladá iniciatívne zapojenie sa súčasných majiteľov mlynských usadlostí do takéhoto procesu.

Ďalšou oblasťou, kde sa skrývajú možnosti využitia mlyna ako objektu turizmu, je prepojenie existujúcich mlynov náučným chodníkom či tematickou cestou, podobnou Gotickej ceste na Spiši a Gemeri (Veľké Teriakovce, Koceľovce). Určujúcim faktorom na zaradenie mlyna v rámci takéhoto projektu by bolo napr. jeho zachované technické zariadenie, jeho jedinečnosť v regióne, jeho kultúrno – historicky význam, alebo jeho miera zachovalosti v pôvodnom prírodnom prostredí, dotvárajúc tak kolorit obce, či mikroregiónu. Inou možnosťou prepojenia mlynských usadlostí v cestovnom ruchu je doplnenie údajov v rámci existujúcich náučných chodníkov. Náučný chodník Nivou Moravy prechádza obcami, na území ktorých sa v minulosti nachádzali mlynské zariadenia. Ďalším takým príkladom na doplnenie histórie mlynárstva je Náučný chodník Jelka,

Tomášikovo, Dunajský Klátov, Kolárovo, respektíve mlyny napojené na Malokarpatskú vínnu cestu (Pezinok, Modra, Košolná).

Na základe uvedeného možno konštatovať, že význam mlyna pre rozvoj cestovného ruchu spočíva v jeho umiestnení, histórii, technickom riešení a najmä dostupnosti. Nemenej dôležitým faktorom jeho využitia a následne prinášajúceho významu je informovanosť verejnosti a propagácia.

Prinášaným zhrnutím jednotlivých možností využitia mlynov sa napĺňa predpoklad, že mlyn je ideálnym objektom pre rozvoj turizmu, pretože môže návštevníkovi poskytnúť viaceré možnosti využitia v cestovnom ruchu:

- Mlyn môže slúžiť ako aktívny objekt turizmu poskytujúci ubytovanie (hotel), či reštauračné zariadenie, môže fungovať ako múzeum alebo informačná turistická kancelária. (napr. mlyn vo Veľkých Teriakovciach)
- Mlyn a jeho umiestnenie na pôvodnom mieste, v určitom prírodnom prostredí umožňuje prezentovať širšie okolie regiónu z hľadiska geografického, hydrologického a ekologického, čo môže zahŕňať oboznámenie návštevníka s chránenými prírodnými útvarmi, územiaми, rastlinami a živočíchmi (napr. Kvačany, mlyny na Malom Dunaji)
- Mlyn ako svedok historických udalostí, môže návštevníkovi ponúknuť aj širší pohľad na históriu regiónu. Mlyn sa tak stáva sám hmotným historickým prameňom.
- Mlyn možno prezentovať ako technickú pamiatku dokumentujúcu rozvoj techniky od obdobia svojho vzniku po súčasnosť.
- Mlyn možno využiť ako etnografický prameň. Vďaka etnografickým výskumom je možné pri prezentácii predmetov a výrobných postupov priblížiť návštevníkovi bežný každodenný život v mlyne.
- Mlyn a jeho genius loci poskytuje návštevníkovi pohľad cez svoj príbeh zhmotnený v príbehu jeho známych majiteľov na sociálnu štruktúru obyvateľov, na život mlynára a jeho rodiny, tovaríšov.
- Mlyn sa stáva súčasťou spoločenských podujatí. Návštevník je aktívne zapojený do cestovného ruchu regiónu v rámci organizovaných tematických akcií.
- Mlyn môže poskytnúť návštevníkovi komfort v podobe občerstvenia s využitím vyššie uvedených poznatkov, napr. ponúkaným jedálnym lístkom v štýle tradičných mlynárskych pochúťok.

Záver

Mlyny patria na území Slovenska k najrozšírenejším tradičným výrobným zariadeniam. Ich rozširovanie zohrávalo v stredoveku významnú technickú, ekonomickú a civilizačnú úlohu. Slovensko malo veľmi dobré hydrografické

podmienky na budovanie vodných mlynov. Z pohľadu ich geografického rozloženia možno konštatovať, že najviac mlynov sa v minulosti nachádzalo v poľnohospodárskych oblastiach - Podunajská a Východoslovenská nížina, resp. v kotlinách s významným vodným tokom – Liptovská, Popradská a Hornádska kotlina (mapa 1). Svoj vrchol u nás dosahujú mlyny na konci 19. storočia, v čase rušenia cechov ich bolo viac ako 4500, z čoho absolútnu prevahu mali vodné mlyny, ktorých bolo vyše štyritisíc. Bohužiaľ väčšina týchto historických stavieb sa dodnes nezachovala.

Mlyny ako kultúrne pamiatky môžeme zaradiť medzi pamiatky ľudového staviteľstva alebo medzi pamiatky vedy, výroby a techniky. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky eviduje celkovo 57 vodných mlynov „in situ“ v 51 mestách resp. obciach Slovenskej republiky. Väčšina z nich je však nevyužívaná, sú v nevyhovujúcom technickom stave. Pôvodnú funkciu (mlyn, pekáreň) plní 8 mlynov, v 9 mlynoch bolo zriadené múzeum a na trvalé bývanie slúžia 2 mlyny. Jednoznačne najväčšie rezervy má ich využitie pre účely cestovného ruchu – hlavne v oblasti agroturistiky alebo vytvárania náučných, resp. tematických ciest.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/1247/12 „Socioekonomicky a kultúrne podexponovaná rurálna krajina ako fenomén aktivizácie pre humánnu geografiu“.

Literatúra

- Hanušín, J. 1970:** Pojem a klasifikácia vodných mlynov na Slovensku, In: Slovenský národopis 18/2, s. 177- 222.
- Hanušín, J. 1977:** Najstaršie vodné mlyny na Slovensku (do konca 13. storočia). In: Dějiny věd a techniky 12, Praha, s. 9-23.
- Mariot, P. 1983:** Geografia cestovného ruchu. Vydavateľstvo VEDA, 224 s.
- Mlynka, L. 2005:** Pamiatky v regióne, región v pamiatkach (na príklade využitia mlynov v kultúrnom turizme). In: Etnologické rozpravy XII, 2, s. 90 - 99.
- Mlynka, L. 2006:** Mlyny na Slovensku, Typológia a historicko-etnografická charakteristika, In: Zborník Etnograf a múzeum X, Mlyny a mlynárske remeslo, Galanta, s. 7 – 20.
- Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (2010)**
- Sedlák, V. 1966:** Suché a veterné mlyny v minulosti na Slovensku. In: Vlastivedný časopis 15, 1966, 2, s. 49-57.
- Vajda, T. 2007:** Včasné cirkevné vodné mlyny v Karpatskej kotline, In: Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia VI, s. Levoča, Kláštorisko. s. 185 – 204.

WATER MILLS IN SLOVAKIA AS A CULTURAL HERITAGE PHENOMENON

Summary

Mills belong to the main traditional production facilities in the region of Slovakia. Their distribution and construction played an important role in developing the technical, economics and cultural skills of the population. Naturally, the hydrogeographic conditions favoured constructions of water mills in the region of Slovakia. Most of the mills were located within the low-lands of Liptovská nížina, Podunajská nížina, Východoslovenská nížina and basins with an important, mainly in their agricultural parts (Map 1). The number of mills was the highest at the end of the 19th century (4500) when the craft guilds were being cancelled. At that time there were over 4000 water mills in operation, however, most of this historical buildings did not survive until present. The mills can be classified as heritage sites of the folk construction or as heritage of science, production and technology. The Slovak Heritage Office lists 57 water mills „in situ“, 51 in towns or villages of the Slovak Republic. Most of them remains unused and are in bad technical condition. Only 8 mills keep their original function as a mill or a bakery, 9 mills are used as museums, and 2 mills are permanently inhabited. It is clear, that the mills lack the use as tourism, especially for the agro tourism or establishing thematic routes.

Mgr. Zoltán Glaser-Opitz

E – mail: zolo.glaser@gmail.com

Mgr. Marián Kulla, PhD.

Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ

Jesenná 5, 040 01 Košice

E – mail: marian.kulla@upjs.sk

prof. RNDr. Peter Spišiak, CSc.

Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ

Jesenná 5, 040 01 Košice

E – mail: peter.spisiak@upjs.sk

KLASTRE CESTOVNÉHO RUCHU AKO FAKTOR REGIONÁLNEHO ROZVOJA V ÚZEMÍ NÍZKYCH TATIER

Bohuslava Gregorová

Abstract

At present, applies global business trend of building strategic alliances on the principle of cooperation, complementarity and especially innovation. This networking of companies can transform into a cluster. Although the concept of clusters is initially applied in industry, gradually the idea of co-operation of companies in order to increase competitiveness and improve market position, was also transferred to the field of tourism. The emergence of tourism clusters is bound to a natural area with high potential and many cultural and historical monuments. As Low Tatras are the most attractive mountains of Slovakia, tourism clusters Liptov and Horehronie were formed here. Their activity is reflected particularly in the construction of a wide range of services and tourism products, resulting in an increase in traffic and revenue growth of tourism. In this way, tourism clusters becoming a tool of regional development.

Keywords: tourism cluster, regional development, Low Tatras mountain, cluster Liptov, cluster Horehronie

Úvod

Uplatniť sa v súčasnej globálnej ekonomike je možné len prostredníctvom integrácie do rozličných partnerstiev a aliancií. Takéto sieťové podnikanie môže mať rôznu podobu, pričom tú najmodernejšiu a z hľadiska reflexie na požiadavky trhu najúspešnejšiu predstavujú klastre. Tieto združenia cielene koordinujú spoluprácu medzi podnikmi a výskumnými inštitúciami (napr. univerzity), čím dochádza k rýchlemu prenosu a implikovaniu mnohých inovácií i technológií, k zvýšeniu špecializácie a nadobudnutiu globálnej konkurenčnej výhody. Práve inovácia spolu so špecializáciou sa považuje za kritický faktor úspechu (Jemala, 2009; Prno, 2006).

Aj keď cestovný ruch predstavuje špecifický fenomén, odhliadnuc od niektorých jeho odlišností (napr. sezónnosť, rôznorodosť lokalizačných faktorov, rozdielny charakter kvalifikácie pracujúcich v cestovnom ruchu, Čuka a i., 2012), bolo možné koncepciu fungovania kooperácie podnikov na princípe klastrov, pôvodne aplikovanú v priemysle, uplatniť aj v jeho prípade. Klastre cestovného ruchu sa tak stali nositeľmi ponuky služieb a tvorcami či marketingovými propagátormi produktov cestovného ruchu. Zviditeľnenie regiónu malo za následok rast jeho návštevnosti, z čoho vyplývali ďalšie pozitívne ekonomické

dopady, a tak klastre cestovného ruchu považujeme za nástroj regionálneho rozvoja.

Teoreticko-metodologické základy výskumu fungovania klastrov cestovného ruchu v území Nízkych Tatier

Pojem klastrov bol prvýkrát použitý v roku 1990 M. Porterom v jeho diele Konkurenčná výhoda národov. Môžeme ho definovať ako geografickú koncentráciu zmluvne prepojených firiem (napr. výskumných inštitúcií, univerzít, dodávateľov, výrobcov, servisných firiem, finančných, školiacich a právnych inštitúcií) fungujúcich v jednej špecifickej oblasti, alebo v malom počte príbuzných odborov. Tieto firmy môžu medzi sebou kooperovať, navzájom si konkurovať, pričom sa snažia získať si čo najlepšie postavenie na trhu (upravené podľa Jemala, 2009; Gúčík, 2010). Zoskupením v klastrí tvoria synergické efekty zvyšovaním užitočnej hodnoty pre zákazníka kompletizovaním ponúkaných produktov.

Klaster zvyčajne tvorí jadro (vedúce podniky), ďalej podporné podniky (dodávatelia, subdodávatelia), mäkká miestna infraštruktúra (miestne školy, výskumné inštitúcie i agentúry) a tvrdá podporná infraštruktúra v podobe ciest, odpadového hospodárstva atď. (Gúčík, 2010).

V stredoeurópskom priestore sa podmienky pre vznik klastrov utvorili okolo roku 2000, čo súviselo najmä s implikovaním podporných programov v rámci regionálnej politiky národných vlád. Klastre sa zakotvili do regionálnych strategických programových dokumentov ako inovačné stratégie pre podporu hospodárskeho a sociálneho rozvoja (Čuka a i., 2012). V prípade Slovenska prvé začali vznikať v automobilovom priemysle, od roku 2008 sa táto iniciatíva preniesla do oblasti cestovného ruchu. V súčasnosti na našom území na rôznom stupni (z hľadiska životného cyklu klastra) reálne funguje 10 klastrov cestovného ruchu a vznik ďalších dvoch sa pripravuje. Sú to klaster Liptov, klaster Orava, klaster Turiec, klaster Horehronie, klaster Tatry, klaster Košice, Západoslovenský klaster, Novohradský klaster, klaster Smolenice, Balneoklaster Dudince (Čuka a i., 2012).

Cieľom príspevku je popísať vznik a fungovanie klastrov cestovného ruchu Liptov i Horehronie a analyzovať ich vplyv na rozvoj územia Nízkych Tatier. Metodickými nástrojmi výskumu sa nám stali najmä štúdium dostupnej literatúry, sociologické metódy, ako napr. rozhovor a dotazník (so starostami obcí, ktoré sú členmi klastrov, s predstaviteľmi rôznych zainteresovaných inštitúcií – Jasná Nízka Tatry, Tále a. s., Hotel Partizán a. s.), mailová korešpondencia s ostatnými subjektmi, ktoré sú členmi klastrov a samozrejme terénny výskum, ktorého náplňou bolo jednak pozorovanie činnosti klastrov (v zmysle marketingových akcií) a zároveň verifikácia zistených skutočností, ako aj tých proklamovaných zo strany inštitúcií a podnikov tvoriacich klastre, ohľadne ich fungovania (zľavové karty, produkty cestovného ruchu a pod.).

Tento parciálny výskum bol súčasťou štúdia širšie koncipovanej problematiky zaoberajúcej sa priestorovými zákonitosťami cestovného ruchu v Nízkych Tatrách, najmä v súvislosti s témou produktu cestovného ruchu v spomínanom území.

Vznik a fungovanie klastrov cestovného ruchu Liptov a Horehronie

Klaster cestovného ruchu môžeme definovať ako cieleňú vzájomnú spoluprácu aktérov tvorby rekreačných produktov a aktérov regionálneho rozvoja prostredníctvom cestovného ruchu, ktorá súčasne naplňa potreby turistov a zároveň podporuje podnikateľské prostredie v súlade s morálnymi a environmentálnymi nariadeniami príslušného regiónu (Čuka a i., 2012).

Vznik klastra v regióne cestovného ruchu predstavuje dlhodobý proces vychádzajúci z identifikácie potenciálu, teda prírodných a kultúrno-historických atraktivít, ktoré vyvolávajú návštevnosť. Cieľom identifikácie potenciálu a zhodnotenia vhodnosti podmienok pre založenie klastra je:

- určenie existujúcich alebo potenciálnych konkurenčných výhod, ktoré majú perspektívu ďalej sa rozvíjať,
- spracovanie stratégie na využitie kľúčových príležitostí pre podniky a zúčastnených partnerov,
- vytvorenie pridanej hodnoty pre zákazníka s možnosťou ponuky komplexného produktu cestovného ruchu pre národný, či dokonca medzinárodný trh,
- vytvorenie nových pracovných príležitostí,
- spoločné riešenie vzniknutých problémov podnikmi klastra (Gúčik, 2010; Belešová, 2009).

Keďže v podmienkach slovenskej legislatívy neexistuje žiadna právna úprava pre založenie klastrov, majú tieto spoločenstvá väčšinou podobu združení. Na tomto princípe fungujú aj klastre cestovného ruchu Liptov a Horehronie, ktoré svoje aktivity rozvíjajú na území Nízkych Tatier.

Klaster Liptov je starší, (vlastne najstarší na Slovensku vôbec), vznikol v roku 2008 a jeho zakladajúcimi členmi boli 4 najsilnejšie subjekty súkromného sektora Liptova – Thermal park Bešeňová, Aquapark Tatralandia, Jasná Nízke Tatry, Skipark Ružomberok, ako aj tri mestá – Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok i Ružomberok. Neskôr sa partnermi stali ešte ďalšie organizácie, ako napr. Kúpele Lúčky, cestovná kancelária Liptour a 18 obcí. Je to organizácia destinačného manažmentu pre región Liptova, ktorá sa z neho snaží urobiť európsky rozpoznateľnú destináciu. Táto vízia a strategické zámery sú podporené aj ďalšími špecifickými cieľmi:

- cieleným pozicionaním značky „Liptov – treba zažiť“ na domácom a zahraničných trhoch,
- budovaním aktívnych produktových radov a produktov destinácie Liptov,
- vybudovaním komplexného systému riadenia cestovného ruchu v regióne Liptova (v okresoch Ružomberok a Liptovský Mikuláš) prostredníctvom fungujúcej regionálnej organizačnej štruktúry,
- proaktívnou a ústretovou politikou s verným a potenciálnym návštevníkom Liptova (terénny výskum a http://www.klasterliptov.sk/sk/klaster_liptov.php, 3. 7. 2012).

Klaster Liptov ďalej plní nasledujúce úlohy a participuje na týchto činnostiach:

- vytvára spoločnú ponuku produktov cestovného ruchu na úrovni regiónu Liptov,
- koordinuje cenovú politiku členov klastra v súvislosti s Liptov region card,
- vytvára podmienky pre spoluprácu s klastrom Horehronie,
- aktívne prezentuje región Liptov na výstavách a veľtrhoch,
- buduje pozitívnu mienku o cestovnom ruchu na Liptove,
- podporuje a usmerňuje efektívnu územnú organizačnú štruktúru cestovného ruchu Liptova,
- zabezpečuje prenos a implementáciu skúseností, inovácií a know-how z krajín Európy,
- pripravuje a realizuje koncepčný program rozvoja cestovného ruchu v regióne,
- koordinuje rozvojové zámery a investície do atrakcií na území regiónu,
- vypracováva odborné analýzy a štúdie,
- sleduje trhové štatistiky a vyhodnocuje trendy,
- vytvára odborné zázemie pre samosprávy a podnikateľov v cestovnom ruchu,
- realizuje spoločné investičné a neinvestičné projekty,
- zvyšuje kvalitu ľudských zdrojov pracujúcich v cestovnom ruchu prostredníctvom koordinácie vzdelávacieho systému,
- podporuje a organizuje kultúrne a športové podujatia s cieľom zvyšovania návštevnosti regiónu (terénny výskum a http://www.klasterliptov.sk/sk/klaster_liptov/sluzby_pre_clenov.php, 3. 7. 2012).

Územie južnej strany Nízkyh Tatier marketingovo spravuje klaster Horehronie – združenie cestovného ruchu, ktorý sa utvoril len nedávno, v lete roku

2011. Jeho vzniku predchádzali aktivity obce Mýto pod Ďumbierom, ktorá ešte v roku 2010 vypracovala projekt v rámci Regionálneho operačného programu (prioritná os 3 – Posilnenie kultúrneho potenciálu regiónov a infraštruktúra cestovného ruchu, Opatrenie 3. 2 Podpora a rozvoj infraštruktúry cestovného ruchu – neinvestičné aktivity) na posilnenie cestovného ruchu v regióne vytvorením partnerstva medzi subjektmi súkromnej a verejnej správy. Jeho ďalšími špecifickými cieľmi bolo zostavenie stratégie rozvoja a programovej ponuky cestovného ruchu. Projekt v hodnote 150 000 € nebol podporený (interné informácie obce Mýto pod Ďumbierom), a tak obec iniciovala v spolupráci s ostatnými subjektmi cestovného ruchu Horehronia (mesto Brezno, obec Čierny Balog a Tále a. s., Tatra mountain resorts a. s., Ski centrum Mýto pod Ďumbierom a. s., Hotel Partizán a. s., Združenie cestovného ruchu Nízke Tatry juh) vznik klastra, ktorého sídlo sa v samotnej obci aj nachádza. Za svoju úlohu si stanovil koordináciu rozvoja produktov na Horehroní a ich spoločnú propagáciu, ako aj úzku spoluprácu s klastrom Liptov (terénny výskum a <http://bystrica.sme.sk/c/5881408/obce-a-subjekty-cestovneho-ruchu-zalozili-klaster-horehronie.html>, 3. 7. 2012).

Ambíciou klastrov je vybudovať veľký región Tatier, ktorý nerozdeľuje ale spája, ako značku konkurencieschopnú európskym Alpám či Dolomitom. Spolupráca bude založená na spoločných zľavových produktoch, skipasoch, akvapasoch a iných vstupenkách.

Keďže jedným z kľúčov úspechu známych turistických destinácií je vysoko rozpoznateľná značka, na ktorú návštevníci pozitívne reagujú a asociujú si ju s konkrétnymi kvalitnými produktmi, vytvorenie vizuálne silného loga bolo základnou úlohou oboch klastrov [http://www.klasterliptov.sk/sk/marketingove_aktivity.php, 3. 7. 2011]. Severnú stranu Nízkych Tatier prezentuje značka „Liptov – treba zažiť“, južnú stranu „Horehronie – raj v Tatrách“. Spoločným produktom klastrov sú regionálne zľavové karty – Liptov region card a Horehronie region card. Používateľom poskytujú množstvo zliav (od 5 % do 50 %) na základné, ale aj najlukratívnejšie atrakcie v regiónoch, ako aj zľavy na ubytovanie (zatiaľ najvýhodnejšie zľavy sú na skipasy). Zľavy na produkty sa neustále rozširujú, tak ako pribúdajú členovia združenia so svojou ponukou služieb. Liptovský klaster poskytuje prostredníctvom karty dokonca zľavu na ceny potravinových výrobkov značky Liptov (terénny výskum).

Z hľadiska hodnotenia efektívnosti fungovania klastrov v regiónoch cestovného ruchu uskutočneného Čukom a i. (2012) ako v súčasnosti najaktívnejší vystupuje klaster Liptov, ktorý spolu aj s klastrom Horehronie na základe posudzovaných kritérií vykazujú tendencie kontinuálneho rozvoja a rastu.

Klaster cestovného ruchu Liptov a Horehronie ako faktory regionálneho rozvoja na území Nízkych Tatier

Mnohé iniciatívy, ktoré klaster vyvíja, sú prínosom pre ekonomiku regiónu, a preto sa klaster považujú za nástroj regionálneho rozvoja. Vo všeobecnosti môžeme tvrdiť, že existencia klastra v regióne napomáha:

- zvyšovať schopnosť vytvárať bohatstvo v regióne,
- urýchľovať prenos technológií a informácií,
- podnecovať národné či regionálne vlády do budovania špecializovanej infraštruktúry,
- uľahčovať účasť na hospodárskom rozvoji tých subjektov, ktoré sú v akejkoľvek nevýhode,
- vytvárať konkurenčnú výhodu,
- zvyšovať príjmy a tvoriť pracovné miesta pre obyvateľov regiónu,
- zvyšovať prestíž a zviditeľňovať atraktívne lokality regiónu,
- prinášať celkový ekonomický rast (Matlovič a i., 2010; Prno, 2006).

Po dobudovaní organizačného a marketingového zázemia, ako aj väzieb so subjektmi ponúkajúcimi služby a produkty cestovného ruchu, klaster v regióne Nízkych Tatier vyvíjajú nasledovné aktivity prispievajúce k rozvoju tohto regiónu:

a) masívna propagácia regiónu a atraktívnych lokalít mnohými spôsobmi.

Prvým krokom v tejto iniciatíve bola tvorba web stránok – www.visitliptov.sk a www.horehronie.net. Ďalej účasť na konferenciách, workshopoch a veľtrhoch s jednotnou marketingovou prezentáciou regiónu, tvorba propagačných materiálov popisujúcich atraktivitu lokalít, ako aj príprava a realizácia billboardových i mediálnych kampaní. Posledným krokom v rámci propagácie bolo nadviazanie spolupráce s jednotlivými kanceláriami Slovenskej agentúry cestovného ruchu v zahraničí (Holandsko, Nemecko, Británia) z dôvodu podpory svojich marketingových zámerov pre získanie nových trhov a klientov.

b) sprístupňovanie a rozširovanie ponuky produktov cestovného ruchu. Na územie Nízkych Tatier sa viažu predovšetkým športovo-rekreačné produkty cestovného ruchu, ktoré klaster ponúkajú, ako napr. cyklotrasy a turistické trasy (Jánošíkove skrýše, Po stopách tatranských svišťov, Po starej osemnástke za baníkmi Liptova, Vyhlíadkový vrch Salatín, Hrebeňová túra Nízke Tatry). Na svojich internetových stránkach klaster zároveň ponúkajú produkty členských podnikov a organizácií z oblasti wellness a spa aktivít, teambuildingu, ostatných zimných a letných športov.

c) iniciovanie vzniku miestnych združení cestovného ruchu, ktoré sa postupne stanú členmi klastra. Tvorba združení sa týka najmä hotelov i reštaurácií,

cestovných kancelárií, sprievodcov a zároveň aj prepravcov. Týmto aktivitami klastre prispievajú k zvýšeniu zamestnanosti, podnecujú prílev nových investorov, podporujú tvorbu komplexného produktu cestovného ruchu a tým de facto zvyšujú návštevnosť regiónu.

d) príprava marketingových kampaní, ktoré majú za úlohu podporovať image regiónu a celého Slovenska v zahraničí ako unikátnej destinácie pre strávenie letnej aj zimnej dovolenky, podporovať domáci cestovný ruch a propagovať pobytové balíky spolu so skipasmi (napr. kampaň LETO 2011, ZIMA 2011/2012, SKI&AQUA, SKI balík 4=3 a pod.).

e) tvorba a rozširovanie svojej ponuky služieb, čoho príkladom je on-line rezervačný systém ubytovania, alebo zľavové karty Liptov region card a Horehronie region card. Tieto aktivity dokumentujú snahu klastrov ponúknuť návštevníkom komplexnú paletu služieb a potvrdiť konkurencieschopnosť regiónu voči ostatným európskym regiónom. Zľavové karty napomáhajú vytvárať trvalejší pozitívny vzťah medzi návštevníkom a producentom služieb cestovného ruchu v regióne s cieľom dosiahnuť opakovanú návštevnosť a zaistenie si stálych klientov.

f) budovanie vzdelávacích centier špecializovaných na cestovný ruch a spolupráca s odbornými školami i univerzitami ponúka priestor pre zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva, rekvalifikáciu a možnosť získania uplatnenia pre dlhodobo nezamestnaných. Tento posledný bod je cieľom práce klastra Liptov v strednodobom horizonte (interné informácie klastrov Liptov a Horehronie; Gregorová, 2012).

Záver

Klastre cestovného ruchu považujeme za nástroj regionálneho rozvoja, ktoré vykazujú pozitívne ekonomické, sociálne a kultúrne vplyvy na región. Prostredníctvom tvorby a predaja služieb či produktov cestovného ruchu zvyšujú príjmy regiónu, jeho hrubý národný produkt, čím vyrovnávajú regionálne rozdiely. Prispievajú k tvorbe nových pracovných miest, znižujú teda nezamestnanosť, zvyšujú životnú úroveň autochtónneho obyvateľstva, pozitívne ovplyvňujú budovanie infraštruktúry. Rozvoj a rast klastrov zvyšuje dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile (manažment, odchod), čím sa vytvára priestor na zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľov. Z hľadiska zachovania pôvodného potenciálu klastre prispievajú k ochrane prírodného prostredia a kultúrno-historických pamiatok, čo následne buduje v obyvateľoch pocit spolupatričnosti a hrdosti na svoj región.

Všetky vyššie uvedené vplyvy klastrov cestovného ruchu sa naplno prejavujú aj v regióne Nízkych Tatier prostredníctvom fungovania klastrov Liptov a Horehronie.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu UGA I-12-005-0 Percepcia potenciálu cestovného ruchu rekreačnej oblasti Chopok - Juh v Nízkych Tatrách

Literatúra

Belešová, S. 2009. Klastre cestovného ruchu ako faktor regionálneho rozvoja. In Geografické informácie 13. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 22 – 26. ISSN 1337-9453

Čuka, P. a i. 2012. Short profile of the specific functioning tourism clusters in Slovakia. In Current Issues of Tourism Research. STS Science Centre Ltd. ISSN 2048-7878 (v tlači)

Gregorová, B. 2012. Vybrané priestorové zákonitosti rozvoja cestovného ruchu v Nízkych Tatrách na príklade modelového územia Chopok – juh. Dizertačná práca. 318 s.

Gúčik, M. 2010. Cestovný ruch. Úvod do štúdia. 1. vyd. Banská Bystrica : DALI BB, s. r. o., 2010, 307 s. ISBN 978-80-89090-80-8

Jemala, M. 2009. Strategické podnikateľské aliancie: kvalitatívna analýza špecifických faktorov podnikania v klastroch. [cit. 3. 7. 2012] Dostupné online na internete vo formáte pdf.: www.vse.cz/polek/download.php?jnl=aop&pdf=276.pdf

Matlovič, R. a i. 2010. Regionálny rozvoj pre geografov. 1. vyd. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, 717 s. ISBN 978-80-555-0065-2

Prno, I. 2006. Klastre – nové nástroje ekonomického rozvoja. [cit. 3. 7. 2012] Dostupné online na internete:

[http://comm1.sopk.sk/webdb/platon.nsf/69bc7b5f5e190342c1256ed900472a8c/1D71121581756857C12570AE00232F8D/\\$FILE/Clanok_Klastre_06_priloha.doc](http://comm1.sopk.sk/webdb/platon.nsf/69bc7b5f5e190342c1256ed900472a8c/1D71121581756857C12570AE00232F8D/$FILE/Clanok_Klastre_06_priloha.doc)

http://www.klasterliptov.sk/sk/klaster_liptov.php [cit. 3. 7. 2012]

http://www.klasterliptov.sk/sk/klaster_liptov/sluzby_pre_clenov.php [cit. 3. 7. 2012]

<http://bystrica.sme.sk/c/5881408/obce-a-subjekty-cestovneho-ruchu-zalozili-klaster-horehronie.html> [cit. 3. 7. 2012]

http://www.klasterliptov.sk/sk/marketingove_aktivity.php [cit. 3. 7. 2012]

interné informácie obce Mýto pod Ďumbierom

interné informácie klastrov Liptov a Horehronie

TOURISM CLUSTERS AS A FACTOR OF REGIONAL DEVELOPMENT IN LOW TATRAS REGION

Summary

Global economic integration brings new possibilities of co-operation, e. g. in the form of clusters. We can define them (according to M. Porter) as geographic

concentrations of businesses and institutions, which mutually compete, cooperate and complete each other. In Central Europe conditions for clusters formation have been developed since 2000. In Slovakia, 10 clusters of tourism really exist and work – Cluster Liptov, Cluster Horehronie, Cluster Orava, Cluster Turiec, Cluster Tatry, Cluster Košice, Cluster Smolenice, Balnea Cluster Dudince, Cluster of Novohrad and Cluster of tourism Western Slovakia. First two clusters (Liptov and Horehronie) are the aim of our research analysis, because they operate on the territory of Low Tatras region. According to our findings, tourism clusters Horehronie and Liptov are the instruments of regional development in this region, because of their positive economic, environmental, social and also cultural impacts.

PaedDr. Bohuslava Gregorová

Katedra geografie, geológie a krajinnej ekológie FPV UMB

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

E – mail: bohuslava.gregorova@umb.sk

VYUŽITÍ PANORAMATICKÉHO NÁČRTU VE VÝUCE GEOGRAFIE

Eduard Hofmann, Hana Svobodová

Abstract

Fieldwork in urban landscape is in Czech education not very used education aid. That is why authors tried with different groups of students their perception of urban landscape. Selected aid how to perceive the structure of the landscape was panoramic sketch, in this case caught from vantage point in Brno.

Keywords: urban landscape, the teaching geography, panoramic sketch, didactic image

Úvod

Největším nepřítelem výuky na všech typech škol v České republice není nedostatek teoretických materiálů pro výuku ani nedostatek moderních vyučovacích prostředků. Často chybí vůle pracovat aktivizujícími metodami a technikami, které neposkytují okamžitý kladný výsledek, zejména proto, že nepředkládají dávno zjištěná fakta a skutečnosti, ale rozvíjejí tvořivost a především myšlení u žáků a studentů. Letošní rok se pro autory příspěvku stal pokusným pro jednu z mnoha technik vedoucích k porozumění a poznání zkoumané reality – jednalo se o terénní výuku v městské krajině.

Dalo by se konstatovat, že častěji probíhá terénní výuka ve venkovské krajině a městská je opomíjená, přestože se v ní pohybujeme častěji. Přírodovědná gramotnost – by však měla zahrnovat nejen hodnocení krajiny venkovské, ale i městské, protože v ní lze nalézt vysvětlení řady nejen fyzicko-geografických, ale i socioekonomických jevů a jejich vývoj v prostoru a čase, tak jak ukazují příklady ze zahraničí – např. Barcelona, Londýn.

K prvotnímu poznání městské krajiny byla použita technika zpracování panoramatického náčrtu zvoleného výřezu krajiny.

Metody zpracování

Práce v terénu má na katedře geografie Pedagogické fakulty MU mnohaletou tradici (např. Hofmann 1996, Hofmann a i. 2003), jedná se především o práci v krajině mimo město, kde je pozornost věnována zejména vývoji venkovské krajiny v modelovém území Jedovnicka. Studenti PdF MU se zde učí, jak pracovat v tomto území s žáky základních škol, popř. se studenty středních škol. Přístup k poznání této krajiny je přitom interdisciplinární. Socioekonomické

jevy se v tomto prostoru samozřejmě vyskytují, avšak v mnohem menší míře než ve městech (např. lokalizace průmyslových podniků, veřejných i komerčních služeb, dopravních uzlů atd.). Proto si autoři příspěvku vytyčili za cíl využít tentokrát jako „učebnici zeměpisu“ krajinu městskou. Myšlenka využití urbánní krajiny brněnského prostoru pro výuku geografie není určitě nová, ale byla v posledních letech přehlížena.

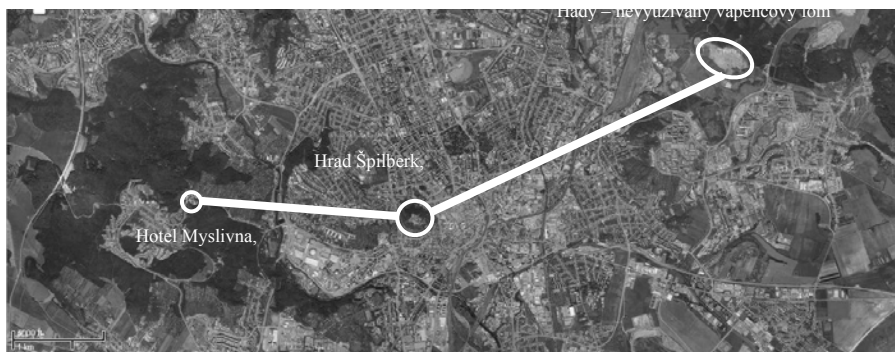
Prvotním krokem bylo zjištění, jestli a jak jsou žáci základní školy a také studenti vysoké školy schopni vnímat městskou krajinu, lokalizovat v ní významné prvky a struktury, identifikovat jejich funkce a vazby mezi nimi.

Jako podkladový materiál posloužila studie z roku 1995 o bodech v Brně a jeho okolí, z nichž je zajímavý nebo esteticky působivý výhled na Brno, kterou pro Útvar hlavního architekta (ÚHA) Brno zpracoval Český svaz ochránců přírody v Brně. Z vyhlídkových míst, kterých bylo vytipováno celkem 29, se skýtá velmi dobrý výhled na Brno, který může sloužit jako výchozí materiál pro další aktivity v různých částech Brna.

Pro účel zpracování panoramatických náčrtů byly vymezeny tři vyhlídkové body ve městě Brně, ve kterém se žáci i studenti běžně pohybují, a to vyhlídkový bod Myslivna, který se nachází v jihozápadní části Brna, hrana bývalého vápencového lomu Hády situovaného v severovýchodní části města a hrad Špilberk, který je lokalizován v centru města a leží téměř na spojnici předchozích dvou bodů (obr. 1).

Obr. 1: Lokalizace zvolených vyhlídkových bodů ve městě Brně (pramen: google.maps.com, upraveno autory)

Figure 1: Localisation of selected observation points in the Brno city (source: google.maps.com, adjusted by authors)

Pro úvodní seznámení s krajinou města Brna z výše uvedených vyhlídek byla zvolena další známá technika, která se však s žáky a studenty ZŠ, SŠ a VŠ

využívá jen velmi zřídka. Jednalo se o základní rekognoskaci viděného území na základě určených pohledových os, do podoby panoramatického náčrtu. Na tomto základě byla realizována práce v terénu, která probíhala s žáky základní školy obdobně jako se studenty vysoké školy – z daného vyhlídkového bodu měli zakreslit dominanty v krajině v horizontálním řezu, následně pak linie a plochy a pokusit se je s pomocí učitele identifikovat. Způsob zákresu byl libovolný, vždy záleželo na dovednosti daného žáka/studenta.

Posledním krokem byla komparace náčrtků žáků/studentů, a to ze dvou hledisek – podle počtu identifikovaných objektů (zde hrála roli také šířka zobrazovaného území) a podle způsobu jejich zakreslení – viz dále.

Výtvarný projev ve výuce geografie

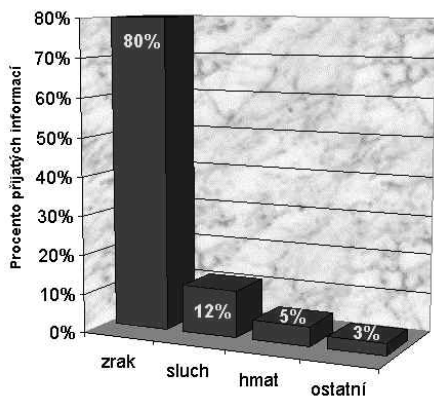
Funkcí výtvarného projevu ve výuce geografie se zabývali metodikové tohoto předmětu už od konce 19. stol. Jeden z nejobsáhlejších náčrtníků do zeměpisu vytvořil M. Papík (1959) a s jeho různými podobami a vydáními se mohla školská geografie setkávat celých 20 let ve druhé polovině minulého století. Výsledkem bylo vytváření zjednodušených obrysů jednotlivých kontinentů, států, tvaru reliéfu nebo tvorby jednoduchých schémat.

Panoramatické náčrtky byly používány především v armádě a přenesené do školy pak v předmětu branná výchova. V zájmové – mimoškolní oblasti využívaly tuto techniku společně s tvorbou pochodové osy, situačního náčrtu, topografického náčrtu a zaznamenávání objektů např. oddíly turistiky nebo skauti. Dalo by se shrnout, že různé druhy náčrtů se používají jako zaužívané techniky, které slouží pro zaznamenávání dat dnešní doby, a to nejen ve školní praxi. Vytvořené „diadaktické obrazy“ se tak staly jednou z nejdůležitějších skupin didaktických prostředků. Přispívají k názornosti ve vyučovacím procesu zejména tím, že umožňují znázorňovat jevy, které by jinak byly obtížně pozorovatelné, například protože jsou příliš malé, nebo naopak příliš velké. Uplatňuje se také při zprostředkovávání jevů, které ve výuce nelze zakusit bezprostředně (Janík, Maňák, Knecht, 2009 in Janko, 2012). Podle Tollingerové (1976) je obraz jako názorný prostředek důležitý také proto, že představuje klíčový nosič didaktických informací, který žákovi napomáhá při aktivním uchopování a poznávání a je tak pro něho oporou na jeho cestě za poznáním podstaty jevů.

Jejich význam vychází z faktu, který je potvrzený na obr. 2, a znázorňuje experimentální výzkum člověka v přirozené situaci (In: Geschwinder a i., 1995).

Obr. 2: Experimentálně získaný podíl smyslových receptorů na příjmu informací (Geschwinder a i., 1995)

Figure 2: Experimentally obtained proportion of sensory receptors when receiving information (source: Geschwinder a i., 1995)

se smyslovými obrazy a jejich nosným pilířem je především citový dojem. Soudíme, že tento poslední typ pamětního procesu je dítěti nejbližší; je však také běžný u dospělého... Obtíže i výhody přístupu počítajícího s uvedenými kvalitami paměti, lze snad nejlépe demonstrovat na výuce zeměpisu.“ (Směja-Lončar, 1987)

Pokud se jedná o techniky zachycení blízké krajiny, pak je zapotřebí vyhledat vyvýšené místo v podobě terénního útvaru nebo útvaru vytvořeného člověkem – radniční věž, věž kostela, výšková budova, apod. V případě aplikovaném na brněnské vyhlídky si žáci či studenti vytváří didaktický obraz v podobě panoramatického náčrtu určitého výřezu městské krajiny. Žáci/studenti se na konkrétním případě učí v prostoru znázorňovat vybrané jevy – výrazné objekty v městské krajině, které by nebylo možné pozorovat z učebny nebo identifikovat z jiných míst, a dostávají se do přímé interakce s prostředím, snaží se hledat souvislosti, ať už historické (kdy a proč dané objekty vznikly), nebo současné (funkce objektů, vazby na další objekty – např. dopravní spojení apod.). Takto si v podstatě nevědomě vytváří představu o prostorovém rozšíření jevů v krajině – přírodních i vytvořených člověkem – o jejich vzájemné interakci. Opakovaným pozorováním a zaznamenáváním lze sledovat i vývoj v čase. Samotný panoramatický náčrt si pak doplňují fotografií z téhož výřezu krajiny.

Zatímco během školní výuky se žáci učí systematicky porozumět verbálnímu sdělení, porozumět nonverbálnímu sdělení se žáci téměř neučí (Mareš 2001: 494–495). Předpokládá se, že nonverbální prvky – mezi, které můžeme

Psychologii funkce výtvarného projevu ve výuce zeměpisu se zabývá rovněž Jaroslav Směja-Lončar ve svém příspěvku pro okresní pedagogické středisko ve Frýdku-Místku. V části příspěvku uvádí komentář k jednotlivým stránkám lidské paměti: „ I když se jednotlivé stránky lidské paměti nedají izolovat, lze přece jen hovořit o převládajících znacích toho či onoho výkonu paměti. O paměti logické se hovoří tam, kde ve zvládnutí materiálu převládají vnitřní významové spojitosti, o paměti mechanické, jestliže uchování představ či pojmu je určeno převážně zákonem opakování (viz podmíněné reflexy). Názorná paměť pracuje

zařadit rovněž pohled na krajinu – mluví samy za sebe, počítá se s určitou automatickou názorností. Avšak ne vždy jim umí žáci správně porozumět a vysvětlit je. Proto je důležité využívání nonverbálních prvků ve výuce, žáci by se měli učit s nonverbálními prvky pracovat (podle Janko 2012). Nejde však jen o to, zda jedinec umí obrazový materiál „číst“, ale také o to, zda je schopen vizuálně získané informace „zžitkovat“ (Bílek a i. 2007). Jinými slovy, je žádoucí rozvíjet schopnosti žáků tak, aby si žáci uvědomovali vazby mezi zobrazením a zobrazovaným objektem a byli schopni mezi nimi realizovat zpětně přechody (Maňák, 1994), což je u vnímání krajiny extrémně důležité.

Vnímání městské krajiny – komparace žáků ZŠ a studentů VŠ

Krajina je dynamický geosystém, který má prostorovou, časovou a funkcionální strukturu. Z hlediska diferencovaných rolí v současné krajině lze podle Miklóse, Izakovičové (1997) vymezit tři typy struktur:

- prvotní strukturu krajiny – soubor těch prvků krajiny a jejich vztahy, které tvoří původní a trvalý základ pro ostatní struktury;
- druhotnou strukturu krajiny – soubory člověkem ovlivněných přirozených a člověkem částečně anebo úplně pozměněných dynamických systémů, stejně jako nově vytvořené umělé prvky;
- terciární (socioekonomickou) strukturu krajiny, což je soubor nehmotných prvků a jevů charakteru zájmů, projevů a důsledků činností společnosti a jednotlivých odvětví v krajině, které jsou krajiněkologicky relevantní tj. vážou se na hmotné prvky prvotní a druhotné struktury krajiny, mají prostorový projev. Tyto prvky považujeme za socioekonomické jevy v krajině, např. těžební a průmyslové areály, dopravní plochy, zemědělské kategorie, rekreační areály, chráněná území atd.

Kolejka (2011) vymezuje i kvartérní (duchovní) strukturu krajiny, pod níž lze chápat symbolický prostorový vzor, přijímaný jako „genius loci“ krajiny daný jak imaginárními, tak skutečnými událostmi (např. bojiště, pověst, apod.)

Struktura městské krajiny vzniká a je ve své existenci udržována urbanizačními procesy, které se projevují rozmanitými modifikacemi vnitřního i vnějšího prostoru měst. V gradientu ovlivnění krajiny lidskou činností mají městské krajiny specifické postavení. To je dáno především koncentrací a vysokou intenzitou lidských aktivit. Dominantní postavení ve struktuře městské krajiny má zástavba, kterou můžeme považovat za matici tohoto krajinného typu, jak pro její plošnou převahu, tak pro dominantní postavení v krajinných procesech (Kovář, 2007). A právě zástavba je také dominantním prvkem náčrtků žáků/studentů

z vybraných vyhlídkových bodů. Ostatní prvky – např. komunikace, parky či jiné méně výrazné objekty nejsou zaznamenané.

Hodnocení aspektů krajiny jakožto nonverbálního prvku však nelze vnímat jako jednoduchou záležitost. Potvrzuje se totiž, že žáci/studenti mohou význam nonverbálních prvků interpretovat mnohdy významně odlišným způsobem. Tento poznatek je potvrzen i v empirické studii Bollingové a i. (2004), ze které vyplývá, že žáci si obsah (resp. význam) nonverbálních prvků mohou domýšlet. Obsah, respektive význam nonverbálních prvků interpretují „po svém“ a do obrázků mohou promítat i to, co v nich není původně zobrazeno.

Toto se jednoznačně projevuje na i náčrtcích žáků základních škol – viz obr. 3, např. kouř z komína (náčrtky byly kresleny v květnu), okna s mřížkou, která z dané vzdálenosti (cca 2 km vzdušnou čarou) nemohou být vidět a v oknech administrativních budov ani nebývají apod. Interpretace vnímaného je totiž do určité míry ovlivněna kulturními a sociálními pravidelnostmi „tradovanými“ ve společnosti. Pro učitele je potom zásadní dovedností, umět tyto pravidelnosti rozpoznat a pracovat s nimi ve výuce (srov. Kress, van Leeuwen, 1990).

Obr. 3: Ukázka náčrtku městské krajiny žákem základní školy

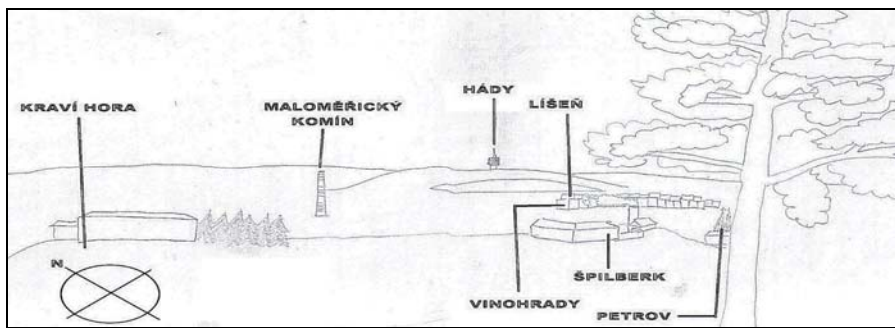
Figure 3: Sample of the city landscape sketched by pupil

Naproti tomu starší žáci/studenti mohou v porovnání s mladšími žáky při snaze o porozumění vyžadovat objemnější množství informací (obr. 4). Domnívají se totiž, že výkladový text učebnice jim nabízí větší množství informací (v porovnání s nonverbálními prvky). Tito žáci si často edukační potenciál nonverbálního prvku plně neuvědomují. Není u nich rozvíjena vizuální gramotnost, k práci s nonverbálními prvky nebývají během výuky vedeni.

Obr. 4: Ukázka náčrtku městské krajiny studentem vysoké školy

Figure 4: Sample of the city landscape sketched by university student

Mezi další poznatky, které vyplynuly z komparace náčrtků žáků základní školy a studentů vysoké školy lze jednoznačně zařadit i to, že mladší žáci vnímají krajinu častěji v užším pohledu než studenti a zakreslují menší počet prvků. To může být spojeno se znalostí města, kdy žáci se obvykle pohybují v menším prostoru než starší studenti a objekty nedokážou identifikovat, a proto je nezobrazují. Další výzkum však doložil, že i starší studenti jsou schopni detailněji zaznamenat menší prostorový výřez a dělá se jim snadněji – obr. 5.

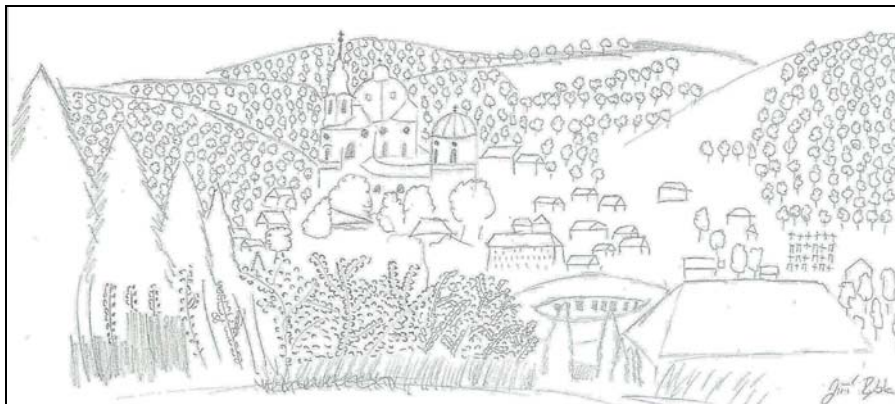
Co se týče způsobu zákresu, nejsou v něm až na výše uvedené poznatky výrazné rozdíly a kvalita záznamu je vždy ovlivněna „zručností“ každého žáka/studenta.

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že letošní výukou v městské krajině prošlo 40 žáků základních škol, 4 účastníci světové geografické olympiády v geografii a více než 100 studentů učitelství pro první a druhý stupeň základní školy. Všichni respondenti shodně uvedli, že výřez krajiny nikdy technikou panoramatického náčrtu nezpracovávali. Z jejich výsledku však bylo patrné, že je práce bavila a většina z nich přistupovala k této práci velice zodpovědně. Žáci základní školy svoje poznatky z této výuky zpracovali i do podoby powerpointové prezentace.

Obr. 5: Ukážka záznamu detailu krajiny městyse Křtiny studentem vysoké školy

Figure 5: Sample of the landscape detail in Křtiny municipality sketched by university student

Možná se bude použití této techniky zdát v dnešní době zastaralé a nevhodné. Opak je pravdou. Při technikách zpracování panoramatického náčrtu nelze zaznamenat všechny viděné detaily. Nejprve se zaměřují a zakreslují významné bodové objekty, které se doplňují o linie a plochy. Jde o jakousi generalizaci viděného výřezu krajiny, která se používala nejčastěji v armádě pro zaměřování strategických objektů v krajině. Fotografie jsou pak vhodným doplňkem pro srovnání reality a náčrtku.

Pro účely výuky je tvorba těchto náčrtů pouze počátkem k dalším činnostem v městské krajině. Např. po určení diferencovaných rolí jednotlivých částí městské krajiny se mohou studenti těmito částmi a jejich proměnami dále podrobněji zabývat. Na příkladu Brna, jako významného průmyslového centra to bude zkoumání dalšího osudu průmyslových částí města, např. v posvitavské průmyslové zóně. Může jít dále o srovnání současných průmyslových aktivit v Jižním centru nebo na Černovických terasách. Tato činnost může být také odpovědí na časté otázky učitelů – co máme učit v geografii průmyslu? V neposlední řadě dochází u tohoto stylu výuky k bližšímu poznání učitele a žáka. Jak už bylo uvedeno výše, tato výuka vede k rozvoji myšlení a ne k memorování určitých faktů. Je to výuka, na kterou nejsme tak úplně zvyklí, je to výuka s otevřeným koncem.

Literatura

- Bílek M., Myška, K., Sedláček, J., Slabý, A., Turčáni, M., Kubalíková, A., Kamińska-Ostep, Gulińska, H. 2007.** Vybrané aspekty vizualizace učiva přírodovědných předmětů. Obrazový materiál – možnosti a meze jeho využití ve výuce chemie. Hradec Králové: Miloš Vogar M&V.
- Bolling, E., Eccarius, M., Smith, K., Frick, T. 2004.** Instructional Illustrations: Intended Meanings and Learner Interpretations. *Journal of Visual Literacy*, 24 (2), pp. 185–204.
- Geschwinder, J., Růžicka, E., Růžičková, B. 1995.** Technické prostředky ve výuce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hofmann, E. 1996.** Praktické vyučování (Jedovnice – nultý ročník). In *Geografické informácie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, s. 149–152.
- Hofmann, E., Rychnovský, B., Plucková, I., Svatoňová, H., Kolejka, J., Trna, J., Navrátil, V., Borecký, D., Jedličková, H. 2003.** Integrované terénní vyučování. Brno: Paido, 123 s. ISBN 80-7315-054-9.
- Janík, T., Maňák, J., Knecht, P. 2009.** Cíle a obsahy školního vzdělávání a metodologie jejich utváření. Brno: Paido.
- Janko, T. 2012.** Nonverbální prvky v učebnicích zeměpisu jako nástroj didaktické transformace (disertační práce). Brno: Pedagogická fakulta MU. 170 s.
- Kolejka, J. 2011.** Přednáška předmětu Krajinná ekologie. Brno: Pedagogická fakulta MU. Nепublikovaný text.
- Kovář, M. 2007.** Ekologická síť a městské krajiny. Seminář ÚSES – Zelená páteř krajiny. Brno: Veronica. URL <<http://www.veronica.cz/uses/Kovar.pdf>> [cit. 12. 7. 2012]
- Kress, G.; van Leeuwen, T. 1990.** Reading Images. Victoria: Deakin University Press.
- Maňák, J. 1994.** Nárys didaktiky. Brno: Masarykova univerzita.
- Mareš, J. 2001.** Učení z obrazového materiálu. In J. Čáp, J. Mareš. *Psychologie pro učitele*. pp. 493–503. Praha: Portál.
- Miklós, L., Izakovičová, Z. 1997.** Krajina ako geosystém. Bratislava: Veda. 153 s. ISBN 80-224-0519-1.
- Tollingerová, D. 1977.** Audiovizuální prostředky a jejich psychologické parametry. In D. Tollingerová, M. Cipro, *Didaktická technika a pomůcky v socialistické škole*. Díl 2. pp. 221–230. Praha: SPN.
- Směja-Lončar, J. 1987.** Příspěvek k psychologii funkce výtvarného projevu ve výuce zeměpisu. OPS Frýdek-Místek, rukopis 2 s.
- Papík, M. 1959.** Zeměpisný náčrtník. Bratislava: SPN, 396 s. Vyhlídky na Brno. Brno: Ekologický institut Veronica. URL <<http://www.veronica.cz/?id=354>> [cit. 8. 7. 2012]

USE OF PANORAMIC SKETCH IN GEOGRAPHY TEACHING

Summary

Field work often takes place in the countryside and the city environment is neglected, although we usually move there more often. Natural science education should, however, include not only the evaluation of the rural landscape, but also the city, because we can find there an explanation of a number of physical-geographic, but also socio-economic phenomena and their time-space evolution. Therefore, the authors focused on the goal to use urban landscape as a "geography textbook". Urban landscape serves in this case as a didactic image.

A study about significant viewpoints in Brno and its surroundings served as a base of the experiment at which pupils and students had to sketch a view from these viewpoints and we evaluated how they are able to perceive the urban landscape, locate the significant elements in an urban structure, identify their functions and relations between them. This concept can be understood as a use of nonverbal elements in teaching. Results of this experiment and mainly comparison of sketches of pupils and university student are described in the article.

doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
E – mail: hofmann@ped.muni.cz

RNDr. Hana Svobodová, Ph.D.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
E – mail: hsvobodova@ped.muni.cz

ZMENY VYUŽITIA ZEME VO VIDIECKYCH PERIFÉRYCH MESTSKÝCH ČASTIACH BRATISLAVY

Blažena Hógelová, Marián Kulla, Peter Spišiak

Abstract

The paper discusses land use changes in the peripheral rural areas of the city of parts Bratislava – Devín, Záhorská Bystrica, Vajnory, Čunovo, Jarovce, Rusovce between the years 2001 – 2011. Clearly, the research confirmed the suburban tendency of the selected city areas. The most significant increase of suburbanisation was recorded in the Vajnory city area, further Jarovce, and Čunovo. Specialisation was observed in that water areas of different utilisation increased (energetics, transport and tourism, irrigation). This occurred against agricultural soil and also other land use types.

Keywords: rural suburban areas, Bratislava, the city of the part, land use

Úvod

Zmeny vo využití zeme majú rôzne časopriestorové podoby. Inú podobu majú mestské a inú vidiecke oblasti, ale podľa prieskumov sa to najdynamickejšie prejavuje v subúrbánných oblastiach, či už je to v rámci periférnych častí miest alebo v ich zázemí. Na Slovensku možno tento trend badať pri všetkých mestách, pričom je v podstate dodržaná určitá hierarchia zmien. Najväčšie zmeny sa odohrávajú v dvoch metropolách – Bratislava a Košice. V príspevku sa budeme zaoberať zmenami vo využití zeme v periférnych vidieckych mestských častiach Bratislavy

Teoreticko-metodologické pozadie

Ako kritérium vidieckosti mestských častí (ďalej VMČ) sme zvolili niekoľko ukazovateľov – nízka hustota zaľudnenia, vysoký podiel pôdohospodárskych plôch (poľnohospodárska, lesná plocha a vodná plocha), špeciálna kultúrna (religiózná, vzdelanostná štruktúra) a ekonomická štruktúra obyvateľstva (zamestnanosť v primárnej sfére). Bratislava má v súčasnosti 17 samosprávnych MČ a na základe hore uvedených kritérií boli do zoznamu zahrnuté MČ Devín, Záhorská Bystrica, Vajnory, Jarovce, Rusovce a Čunovo. Z hľadiska časového bol braný horizont zmien využitia zeme v rokoch 2001- 2011.

Zdrojom databáz pre mapové zobrazenia sú Úhrnné hodnoty druhov pozemkov (ďalej ÚHDP) za VMČ, pričom v prípade skúmaných území platí, že katastrálne územie (ďalej k.ú) je totožné s územím mestskej časti, teda skladá sa

iba z jedného k. ú. Od roku 2003 sa tvorila nová databáza na Úrade geodézie, kartografie a katastra (ďalej ÚGKK) so všetkými hierarchickými úrovňami - obec, okres a kraj, nakoľko boli údaje v knižnej forme evidované len za okresy pre celú republiku. Nesystémové archivovanie nižších hierarchických úrovní na Katastrálnom úrade (ďalej KÚ) v Bratislave, ktorý je tvorca databázy, je dôsledkom organizačných zmien a mali za následok aj tieto nedostatky. KÚ za posledných osem rokov menil trikrát sídlo svojho úradu na území Bratislavy. Toto je považované za najčastejší problém pri získavaní databázy všeobecne. Napriek exaktnosti a hodnovernosti databáz môžeme konštatovať v súlade s vyjadreniami odborníkov odboru zápisov práv k nehnuteľnostiam na katastri nehnuteľností (ďalej KN), že skutočný zapísaný stav nemusí korešpondovať s aktuálnym reálnym stavom. Vlastníci mnohé zmeny dávajú zapisovať s oneskorením. Obdobná situácia nastáva aj z dôvodu vyňatia z poľnohospodárskeho pôdneho fondu (najčastejšie v prípade líniových stavieb - cestných komunikácií), na ktoré je potrebné stanovisko obvodného pozemkového úradu, postupnými výkupmi rozdrobených pozemkov v postupnosti krokov, dochádza k zosúladieniu reálneho stavu v KN s oneskorením niekoľkých rokov. Dynamický rozvoj v posledných obdobiach zvýraznil disproporcie v databázach so skutočným stavom. Problematiku bolo potrebné ozrejmiť s pracovníkmi technického oddelenia KÚ, oddelenia zápisov práv a pracovníkmi podieľajúcich sa na Regionálnej obnove evidencie pozemkov (ďalej ROEP) KN. ROEP dopĺňa a spresňuje existujúcu databázu KN, identifikuje neznámych vlastníkov pozemkov. Tieto poznatky určili ďalšie smerovanie výskumu, dotýkajúce sa nehnuteľností mestských častí. Cenné informácie naznačili možnosti rastu plôch v katastrálnych územiach, proces rozhodovania vkladových konaní a spôsobu zápisov poskytli dostatočné množstvo informácií k vysloveniu hypotézy o príčinách zmien využitia zeme.

Otázka vlastníctva pôdy, využívania pôdy, bola vždy v centre pozornosti v každom historickom období, súčasnosť nevynechávajú. Metodika spôsobu využívania zeme súvisí s vývojom histórie ľudstva, vedných odborov, znalostí a dosiahnutých skúseností. Podmienenosť využívania zeme je v priamej závislosti vývoja vedných odborov systematicky sa zaoberajúcich využitím zeme. Kľúčovým pojmom pre diplomovú prácu je *mapa využitia zeme*. Pojem je tesne zviazaný s osobou L. D. Stampa, ktorý ju ako vedeckovýskumnú metódu použil v roku 1930 pri mapovaní Anglicka, Škótska a Walesu.

V 90. rokoch nastal posun a v Českej republike sa vyprofilovali tri smery výskumu v zmenách využitia zeme. Prvý smer je vyprofilovaný na analýzy socio-ekonomickej vyspelosti územia, druhý na identifikáciu a analýzu periférnych a marginálnych oblastí a tretí založený na kombinácii extenzívnych a intenzívnych foriem výskumu. Subjektívne hľadisko aktérov získava väčšiu váhu ako priestorový element (Bičík, Kupková, 2006).

Vzťah periférie a centra je predmetom štúdií rôznych vedných odborov, medzi inými aj geografie. Oblasť periférie sa dostáva do pozornosti až koncom 90.

rokov. Jednou z možností je použitie mierky hierarchických úrovní zadelených do troch kategórií na výskum interakcií týchto dvoch fenoménov pri sociogeografickej a regionálnej štúdií. Tieto sú často využívané v sociogeografických a regionálnych štúdiách (Džupinová a i., 2008). Do prvej zaradujeme *Globálnu a nadnárodnú úroveň* (makroúroveň), mezoúroveň predstavuje *regionálnu úroveň* a skúmané MČ môžeme zaradiť do *lokálnej úrovne* (mikroúroveň). V lokálnej úrovni je možné sledovanie pozície obcí v rámci regiónov prípadne mikroregiónov a v našom prípade pozícia MČ v rámci intraurbánnej štruktúry hlavného mesta Bratislavy. Vzťah využitia krajiny a krajinnej pokrývky spolu úzko súvisia. Geografia sa v predmete svojho výskumu zaoberá krajinou, prírodným prostredím. Krajinná pokrývka predstavuje hlavne topografiu, biotu, povrchové vodstvo, pôdu a štruktúry vytvorené človekom.

Smerovanie zmien využitia zeme vo VMČ Bratislavy v časovom rade 2001 až 2011 je riešené aj z pohľadu periférie mesta, marginálneho priestoru, premena ktorého smeruje do začlenenia urbánnej štruktúry hlavného mesta. Skúmané územie je nielen perifériou ale súčasne vystupuje do popredia hraničná poloha u MČ Jarovce, Rusovce, Čunovo a Devín. Špecifickosťou pravobrežných VMČ bola izolácia od urbánnej štruktúry mesta riekou Dunaj a na strane druhej štátnou hranicou. Izolovanosť sa najvýraznejšie prejavila u VMČ Devín štátnou hranicou na rieke Dunaj a Morava a horským masívom Malé Karpaty. Prístup do MČ sprostredkúva len jedna cestná komunikácia v smere do MČ Devínska Nová Ves a v opačnom smere do MČ Karlova Ves. Aspekt štátnej hranice s Rakúskom sa znásobil v období socializmu, kedy územie bolo pod železnou oponou.

Koncepcia tvorby územného plánu s dopadom na zmeny využitia zeme

Využitie zeme je kľúčová otázka v riešení plánovania miest a obcí. Rozvojové zámery na území Bratislavy ako aj v ostatných mestách Slovenska v transformačnom období nabrali nový smer organizácie priestoru. Urbanistická koncepcia vo vyjadrení všetkých vzťahov a oblastí ohraničeného územia je východiskovým materiálom pre dokument Stratégia rozvoja hlavného mesta SR s prijatou víziou a schválenými dlhodobými platnými strategickými cieľmi rozvoja Bratislavy. Územno-plánovacia dokumentácia (ďalej ÚPD) rieši využitie zón mesta, pričom každá zóna má priradenú určitú funkciu s výhľadom na budúce využitie zeme. Rozvojové územia určené na výstavbu v súčasnej podobe ÚPN nepostačujú požiadavkám trhu. Suburbanizačné procesy zasahujúce do periférnych oblastí súvisia s migráciou obyvateľstva s najväčším pracovným trhom na území Slovenska. Jednou z dôležitých úloh samospráv je rozvoj komunikačnej infraštruktúry na minimalizovanie nákladov s prevádzkou sídelného systému, na vyjadrenie vôle subjektov pri predkladaní návrhov zmien ÚPN v organizácii svojho priestoru.

V transformačnom období sa suburbanizačný efekt prejavoval vznikom nových rezidenčných areálov v ekologicky atraktívnom priestore vidieckych periférnych častí. Orientácia najatraktívnejšej výstavby je najmä severozápadným smerom – vo VMČ Záhorskej Bystrici - Strmé Vŕšky, neskôr vo VMČ Devín transformácia záhradkárskej osady na trvalé bývanie. Výstavbu nových lokalít začal ovplyvňovať trh a investori, zmenila sa veľkosť zastavaných areálov, kvalita. Výstavba prebieha predovšetkým na poľnohospodárskej pôde, ktorá sa v transformačnom období vrátila pôvodným majiteľom a ich dedičom. Pre bývalých vlastníkov a ich dedičov pokračovať kontinuálne s prácou na pôde je temer nemožné, nakoľko sa vytvorili nové pracovné väzby, stratili sa pocity stotožnenia sa s pôdou. Takto nadobudnutý majetok sa stáva predmetom predaja, prípadne ostáva v nájme podielníckych družstiev alebo odpredávajú pôdu družstvu, ak má finančné prostriedky na odkúpenie.

Zmeny využitia zeme vo VMČ Bratislavy za obdobie r. 2001 – 2011

V analýze časopriestorového využitia zeme za obdobie 2001 – 2011 sme sledovali koeficienty rastu a relatívne prírastky, resp. úbytky.

Koeficient rastu **poľnohospodárskej pôdy** (PP) v roku 2011 vzhľadom na rok 2001 dosiahol záporné hodnoty v rozmedzí 0,40 – 8 %, v absolútnych hodnotách úbytok 7 – 83 ha (VMČ Záhorská Bystrica), tieto výsledky dokazujú zábery PP na výstavbu.

Koeficient rastu **lesných pozemkov** (LP) v roku 2011 vzhľadom na rok 2001 dosiahol vo VMČ Čunovo 0,4 %, v absolútnych hodnotách prírastok 0,6 ha, v ostatných VMČ záporné hodnoty v rozmedzí 0,0 – 0,9 %, v absolútnych hodnotách úbytok 0,07 – 13 ha.

Koeficient rastu **vodnej plochy** (VP) v roku 2011 vzhľadom na rok 2001 dosiahol kladné hodnoty v rozmedzí 1 – 294 %, v absolútnych hodnotách prírastok 0,2 – 340 ha. Úbytok 0,5 ha nastal vo VMČ Záhorská Bystrica. Vysoké prírastky VP vzrástli vo VMČ Čunovo v súvislosti s vodnou zdžrou Hrušov, kde sa geodetickým meraním dodatočne zameriavali plochy určené na ochranné pásmo, v skutočnosti je na tomto území lužný les. Vodná zdžra Hrušov je technickou súčasťou vodného diela Gabčíkovo – Nagymáros. Tieto merania sa výrazne prejavili vo VMČ Čunovo a Jarovce, v menšej miere Rusovce.

Koeficient rastu **zastavanej plochy** (ZP) v roku 2011 vzhľadom na rok 2001 dosiahol kladné hodnoty v rozmedzí 6 – 56 %, v absolútnych hodnotách prírastok 3 ha vo VMČ Devín a 116 ha vo VMČ Vajnory. Prírastok zastavanej plochy (ZP) je v priamej závislosti s úbytkom poľnohospodárskej a ostatnej plochy.

Koeficient rastu **ostatnej plochy** (OsP) v roku 2011 vzhľadom na rok 2001 dosiahol kladné hodnoty 4,8 % vo VMČ Devín a 93,6 % vo VMČ Záhorská Bystrica. Záporné hodnoty koeficientu rastu dosahovali rozpätie 3,1 – 53,4 %,

v absolútnych hodnotách 12 - 348 ha (VMČ Čunovo). Úbytok ostatnej plochy sa prejavil v prírastku zastavanej plochy.

Tab. 1. Úbytok, resp. prírastok plôch vo VMČ Bratislavy za roky 2001 – 2011 (v %)

Table 1: Loss, respectively. growth areas in rural areas of the city parts Bratislava for the years 2001 – 2011 (in %)

VMČ Bratislavy	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Vajnory	-3,85	0,00	0,01	-0,02	0,03	-3,83	0,00	-0,02	8,53	-4,68
Devín	-0,09	-0,37	-0,10	-0,03	-0,11	-0,70	-0,14	0,10	0,19	0,54
Záhorská Bystrica	-2,31	-0,03	0,69	-0,53	0,44	-1,74	-0,41	-0,01	0,51	1,65
Čunovo	2,60	0,00	0,13	-3,85	0,00	-1,12	0,03	18,25	2,01	-19,17
Jarovce	-2,02	0,00	-0,27	-0,67	0,00	-2,96	0,00	3,44	2,58	-3,06
Rusovce	-0,87	0,00	0,18	0,00	0,44	-0,25	0,00	0,03	0,69	-0,47

Zdroj: magistrát hl. mesta Bratislava, vlastná úprava

Poznámka: 1 – orná pôdy, 2 – vinice, 3 – záhrady, 4 – ovocné sady, 5 – trvalé trávne porasty, 6 – poľn. pôda, 7 – lesné pozemky, 8 – vodné plochy, 9 – zastavané plochy, 10 – ostatné plochy

Rozčlenená PP na ornú pôdu, vinice, záhrady, ovocné sady a trvalé trávne porasty boli hodnotené rovnakou metodikou. Chmeľnice na území Bratislavy sa neevidujú.

Hoci je **orná pôda** hlavnou zložkou PP, vývoj bol mierne odlišný, nakoľko koeficient rastu mal vo VMČ Čunovo kladné hodnoty v roku 2011 vzhľadom na rok 2001 vo výške 4,38 %, v absolútnych hodnotách prírastok 33 ha. V ostatných VMČ koeficient rastu dosahoval záporné hodnoty v rozmedzí 1,3 – 12,6 %, v absolútnych hodnotách v rozmedzí 1,2 – 102 ha (min. VMČ Záhorská Bystrica).

Na území pravobrežných VMČ kategóriu **vinice** neevidujú, nakoľko pestovanie vínnej révy v tejto lokalite nemá tradíciu. Záporné hodnoty koeficientu rastu sa objavili vo VMČ Devín 7,7 % a Záhorská Bystrica 25,5 % v sumárnej hodnote 4,6 ha, vo VMČ Vajnory prírastok činil v absolútnych hodnotách 152 m².

Kategória **záhrady** mala kladné hodnoty koeficientu rastu v troch VMČ Čunovo, Rusovce a Záhorská Bystrica v rozmedzí 7,6 – 23,9 %, v absolútnych hodnotách 2,5 – 30,3 ha. Záporné hodnoty dosiahli VMČ Devín, Jarovce a Vajnory v rozmedzí 0,4 – 20 %, v absolútnych hodnotách v rozmedzí 0,3 – 5,6 ha.

Nepriaznivý stav sa prejavil v kategórii **ovocné sady** vo VMČ Čunovo v ktorej prišlo k zlikvidovaniu všetkých sádov - celkom 71,6 ha. Rovnako

nepriaznivé záporné hodnoty dosiahol koeficient rastu v ďalších štyroch VMČ Devín, Jarovce, Vajnory a Záhorská Bystrica v rozmedzí 0,8 – 32,7 % , v absolútnych hodnotách 0,2 – 29 ha, vo VMČ Rusovce sa ovocné sady nevyskytujú.

V poslednej kategórii **trvalé trávne porasty** naopak koeficienty rastu dosahovali kladné hodnoty v rozmedzí 2,6 – 102,8 % , v absolútnych hodnotách 0,3 – 14,4 ha. VMČ Devín mala jediná úbytok v celkovej hodnote 1,5 ha.

Hlavné procesy a dopady vplývajúce na zmenu využitia zeme vo VMČ Bratislavy

Koncepcia tvorby územného plánu je v priamej závislosti na zmeny využitia zeme, ďalej suburbanizačné procesy. Tieto zmeny sa nevyhnutne prejavujú aj v katastry nehnuteľností, ktorí je spojený s informačnou databázou pre zmenu využitia zeme (Halás, 2006).

Nová Urbanistická koncepcia vo vyjadrení všetkých vzťahov a oblastí ohraničeného územia je východiskovým materiálom pre dokument Stratégia rozvoja hlavného mesta SR s prijatou víziou a schválenými dlhodobými platnými strategickými cieľmi rozvoja Bratislavy. Do tohto dokumentu sa premietajú aktualizované zákony a nariadenia, rešpektovanie VZN mestského zastupiteľstva pri tvorbe ÚPN a potreba zohľadnenia a rešpektovania v súlade s medzinárodnými určenými investičnými aktivitami, strategickými materiálmi, kam zaraďujeme štúdiu podunajského priestoru – Regionálne a územné aspekty rozvoja podunajských krajín vo vzťahu k EÚ, Európsku perspektívu priestorového rozvoja dokument Pro Danube 2010, trilaterálne spracovávaný dokument JORDES+ (spoločná stratégia rozvoja regiónu Bratislavy – Győr – Viedne), nové medzinárodné dokumenty na ochranu prírody spracovávané po roku 2000.

Skúmané územie VMČ z hľadiska využitia zeme považujeme za vidiecke, čo nám potvrdzuje aj vysoký stupeň ukazovateľa využitia zeme v pôdohospodárstve (poľnohospodárska, lesná a vodná plocha), podľa bývajúceho obyvateľstva zamestnaného hodnotiť územie ako vidiecke nemôžeme. Spoločenský tlak na zaberanie poľnohospodárskych plôch do budúcnosti na výstavbu je vo všetkých skúmaných VMČ.

Územné plánovanie je procesom dlhodobým, vytvára predpoklady pre harmonický rozvoj v súlade s tak často uvádzaným pojmom trvalo udržateľného rozvoja s dopadom na ochranu prírody, krajiny, životného prostredia, za predpokladu rastu všetkých zložiek mesta v stredoeurópskom priestore. ÚPN koncepčne rieši využitie zón mesta, pričom každá zóna má priradenú určitú funkciu s výhľadom na budúce využitie zeme. ÚPN zohľadňuje prognózy budúceho vývoja sídla a na jeho tvorbe sa zúčastňujú subjekty dotknuté jeho pôsobením. Z podstaty zákona sa tvorby zúčastňuje štátna správa, samospráva, pasívni občania prostredníctvom poslancov samospráv, aktívne vystupujúci občania, záujmové skupiny (developeri, podnikatelia), odborná verejnosť, všetci

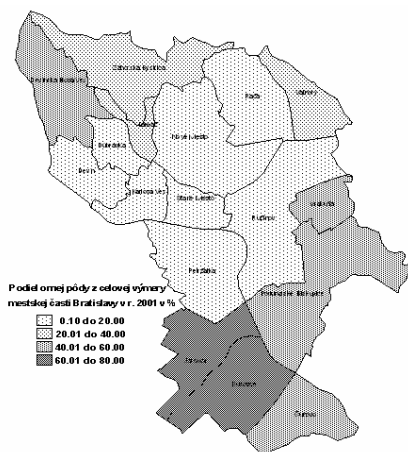
ktorí sa snažia presadiť svoje záujmy. Pred definitívnym schválením územného plánu je lehota, v rámci ktorej sa dotknuté subjekty môžu vyjadrovať ku zmenám.

Na území hlavného mesta Bratislavy je v platnosti územný plán schválený mestským zastupiteľstvom č. 123/2007 dňa 31. 5. 2007, ktorého záväzná časť bola vyhlásená Všeobecne záväzným nariadením hlavného mesta SR Bratislavy č. 4/2007 (Územný plán hlavného mesta Bratislava, 2007). V súčasnom období je potrebné schváliť nový, v júli 2010 hlavné mesto oznámilo začatie obstarávania územnoplánovacej dokumentácie, ktorej lehota sa predĺžila do novembra 2010.

V expertnom rozhovore s pracovníkmi na oddeleniach územného plánu a rozvoja na jednotlivých mestských častiach, ktorí riešia konkrétne zmeny a dodatky ÚPN, vydávajú stavebné povolenie, títo považujú súčasný stav za pomerne komplikovaný. Fáza presadzovania zmien a dodatkov ÚPN je v súčasnosti časovo a organizačne veľmi zdĺhavá. Rozhodnutia dotýkajúce sa priestorových zmien na území VMČ musí byť v súlade a v znení s platným ÚPN, ktorý je už dnes zastaraný. Rozvojové územia určené na výstavbu v súčasnej podobe ÚPN nepostačujú požiadavkám trhu. Suburbanizačné procesy zasahujúce do periférnych oblastí súvisia s migráciou obyvateľstva s najväčším pracovným trhom na území Slovenska. Jednou z dôležitých úloh samospráv je rozvoj komunikačnej infraštruktúry na minimalizovanie nákladov s prevádzkou sídelného systému, na vyjadrenie vôle subjektov pri predkladaní návrhov zmien ÚPN v organizácii svojho priestoru.

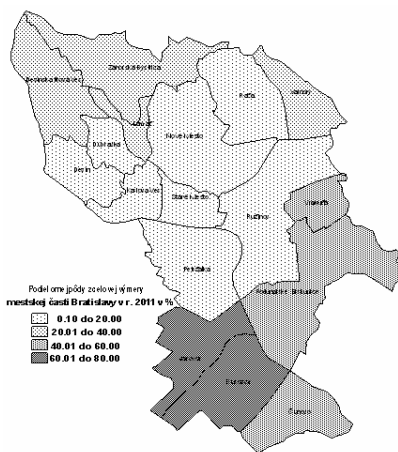
Mapa 1: Orná pôdy v mestských častiach Bratislavy v r. 2001

Map 1: Arable land in parts of the city Bratislava in 2001

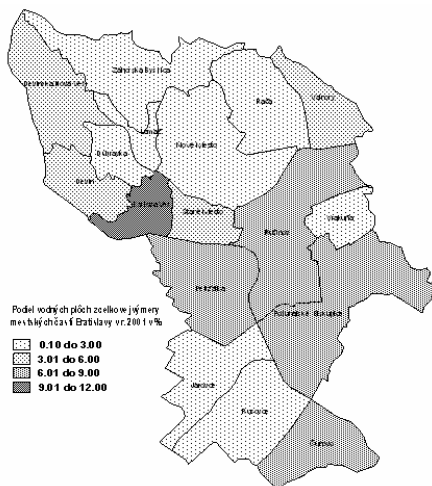
Mapa 2: Orná pôdy v mestských častiach Bratislavy v r. 2011

Map 2: Arable land in parts of the city Bratislava in 2011

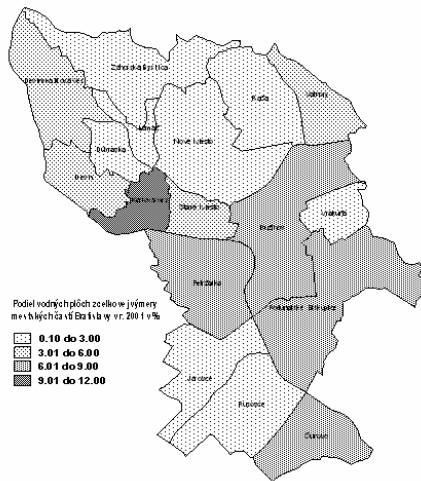
Mapa 3: Vodné plochy v mestských častiach Bratislavy v r. 2001

Map 3: Water areas in parts of the city Bratislava in 2001

Mapa 4: Vodné plochy v mestských častiach Bratislavy v r. 2011

Map 4: Water areas in parts of the city Bratislava in 2011

Záver

V rámci územnosprávneho členenia bola Bratislava rozdelená do 5 okresov, v rámci ktorých pôsobilo a pôsobí 17 samosprávnych mestských častí a z nich sme vytypovali podľa určitých kritérií vidiecky charakter. Za základ sme brali využitie zeme v primárnej sfére, taktiež niektoré ďalšie kritéria týkajúce sa intraurbánnej štruktúry. Tak sme vyčlenili 6 VMČ - Devín, Záhorská Bystrica, Vajnory, Čunovo, Jarovce, Rusovce u ktorých sme sledovali zmeny využitia zeme za obdobie rokov 2001-2011. Všetky VMČ spĺňali aj kritérium periférnosti, nachádzali sa na okraji k.ú mesta.

U všetkých VMČ sa potvrdila hypotéza o úbytku poľnohospodárskej pôdy, z ktorej najviac ubudli v rámci ornej pôdy. U všetkých VMČ bolo zaznamenaný prírastok zastavaných plôch a v dvoch VMČ – Čunovo a Jarovce prírastok vodných plôch. Všeobecná tendencia ukazuje o ešte väčšom ubúdaní pôdohospodárskych plôch na úkor ostatných, ktoré postupne prechádzajú do zastavaných plôch s rôznou funkciou, kde bude prevažovať obytná, rekreačná a podnikateľská funkcia. Pri hospodárení so zvereným majetkom plôch možno vidieť nasledovné smerovanie. Rozhodnutiami VMČ a hlavného mesta SR Bratislavy, nedošlo k významným zmenám pôsobiacich na ovplyvnenie zmien využitia zeme. Výmery jednotlivých druhov plôch majetku zvereného do správy

VMČ činia z celkovej výmery RMC v rozmedzí od 0,01% do 3,08% a majetok hlavného mesta SR v katastri VMČ od 0,01% do 3,52%. Temer vo všetkých plochách prišlo k nárastu. Najmenšie zmeny sa dotýkali vodnej plochy. Najväčšie zmeny v lesných plochách však nemali za následok zvýšenie celkovej výmery, iba zverenie tejto plochy do správy VMČ. Príčin nárastu plôch môže byť viacero. Zmeny nastávajú pozemkovými úpravami, priradovaním pozemkov odúmrtami bez dedičov, a v súčasnosti najvýraznejšie zmeny s dopadom na zvyšovanie v identifikácii majetku nezistených vlastníkov v rámci Regionálnej evidencie obnovy pozemkov na území celej republiky.

Významnejším činiteľom ovplyvňujúcim zmeny využitia zeme sú rozhodovacie procesy poslancov samospráv a poslancov magistrátu hlavného mesta pri tvorbe nového územného plánu. Rozvoj mesta prebieha veľkým tempom a nové investičné zámery si vyžadujú zapracovanie všetkých doplnkov a zmien do nového plánu. Územný plán je rešpektovaný a záväzný pre vydávanie stavebných povolení.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/1247/12 „Socioekonomicky a kultúrne podexponovaná rurálna krajina ako fenomén aktivizácie pre humánnu geografiu“.

Literatúra

Bičík, I. – Kupková, L. 2006: Vývoj využítí plach v Pražskom mestskom regiónu. In Sociální geografie Pražského městského regionu. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje pp. 100-102. ISBN 80-86561-94-1.

Džupinová, E. a i. 2008: Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Geo-grafika. Bratislava. s. 186. ISBN 978-80-89317-06-6.

Halás, M. 2006: Územné plánovanie, VŠ skriptum, PRIF UK Brativalava, Geografika s. 72, ISBN 80-969338-6-8.

Halás, M, Spišiak, P. 2006: Diverzifikácia aktivít vidieckych obcí Slovenska na základe prírodného a socioekonomického potenciálu. In: Sborník Konference Venkovská krajina. ZO ČSOP Veronica Brno. s. 134-138. ISBN 80-239-7166-2

Kol. 2007: Územný plán hlavného mesta Bratislava. Útvar hlavného architekta Bratislava.

Spišiak, P., 1994. Niektoré problémy pohraničných obcí (Rusovce, Jarovce, Čunovo – časti Bratislavy a obcí v Bielych Karpatoch). Geograf. Informácie č.3, Katedra geografie Pedag. Fakul. UKF, Nitra, pp. 30-35.

Spišiak, P. 1999. Využitie zeme Bratislavy v rôznych regionálnych dimenziách. In: Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich

aplikácie. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 1999. ISBN 80-223-1434-X. s. 256

Šveda, M. 2011: Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajinnej pokrývky. Geografický časopis, 63, 2, 155-173.

LAND USE CHANGES IN PERIPHERAL RURAL AREAS OF THE CITY PARTS BRATISLAVA

Summary

The paper discusses land use changes in the peripheral rural areas of the city parts Bratislava – Devín, Záhorská Bystrica, Vajnory, Čunovo, Jarovce, Rusovce between the years 2001-2011. Several criteria were specified for identification of the rurality of the city parts – low population density, large proportion of agricultural land (arable soil, forested soil, water areas), specific culture (religiosity, education structure) and economic structure (employment in the primary sector). The Summary of the land type areas (ÚHDP) per year was the main source of data. Further we interviewed several subjects regarding the land use changes. Clearly, the research confirmed the suburban tendency of the selected city areas. The most significant increase of suburbanisation was recorded in the Vajnory city area, further Jarovce, and Čunovo. Specialisation was observed in that water areas of different utilisation increased (energetics, transport and tourism, irrigation). This occurred against agricultural soil and also other land use types.

Mgr. Blažena Hógelová

E – mail: blazenahogelova@hotmail.com

Mgr. Marián Kulla, PhD.

Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ

Jesenná 5, 040 01 Košice

E – mail: marian.kulla@upjs.sk

prof. RNDr. Peter Spišiak, CSc.

Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ

Jesenná 5, 040 01 Košice

E – mail: peter.spisiak@upjs.sk

GLOBALNÍ RECESE – LIDSKÉ ZDROJE A REGIONÁLNÍ ROZVOJ ČESKÉ REPUBLIKY

Petr Chalupa, Dana Hübelová

Abstract

Social and economical development does not have linear course. About ten-year smaller recessions were replaced by global recession at the present time. Reduction of the population purchasing power has an impact on costs reduction, which donated development of the human resources quality and also on costs reduction, which donated regeneration and leisure time activities. Thus cyclic economical recession does not mean only industrial production reduction, reduction of population consumption and reduction of the living standards, but it is also translated into the qualitative level of the regional development, where investments intended for tourism were reduced.

Keywords: global crisis, human resources quality, region, regional development

Úvod

Na přelomu 60. a 70. let byl vrchol IV. K-vlny (*Kondratjevovy vlny*) po níž následovala dlouhá deprese. Při mechanické interpretaci těchto dlouhých vln lze nástup další vlny, zřejmě již v globálním měřítku, očekávat zhruba v období 2015 až 2025. Kolem let 2040 až 50 tak hypoteticky nastává vrchol cyklu, spojený s další tzv. otevírací krizí (minulé 1871, 1917 či 1968 a současná) (1). Kondratjevova teorie je považována za důvěryhodnou a v globalizovaném světě význam působení vln narůstá. V době vzestupu těchto vln mají střednědobé cykly kratší fázi deprese, při dlouhodobém poklesu je tomu naopak.

Neoliberalismus, což je vláda globální finanční oligarchie od 70 let vedl k tomu, že byla postupně porušena poválečná relativní rovnováhou mezi prací a kapitálem, což vedlo závěrem prvního desetiletí tohoto století ke vzniku peněžní krize, kterou lze považovat za zvláštní primární fázi každé všeobecné výrobní a obchodní krize (2). Neoliberalismus dal vznik zákonům, které oddělily finančnictví od ostatního hospodářství (srov. Skokan, 1998). Až do té doby bylo finančnictví závislé na hospodářství země. Banky financovaly růst ekonomiky a z toho měly své zisky. Pro jejich zvýšení se zákonnou formou oddělila činnost bank od ekonomik zemí. Bankovními operacemi na burzách bylo umožněno finančnímu sektoru vytvářet zisky přímo mezi sebou. Navíc to jsou zisky nezdaněné, protože finanční operace se nikde nezdaňují. V současné době je ve světovém oběhu zhruba 50 krát více dolarů než je hodnota veškerého zboží.

Cílem příspěvku je prezentovat symbiotickou propojenost mezi současnou globální a českou ekonomikou a jejich vlivem na regionální rozvoj.

Globální úroveň recese.

Proces globalizace světa přinesl politiku neoliberalizmu, která se dostává do rozporu se stávajícím evropským státně-sociálním modelem kapitalizmu. Nahrazuje ho „darwinistickým volně-tržním“ globálním modelem, který usiluje o nahrazení stávajícího institucionálního uspořádání novými silně koncentrovanými a finančně propojenými nadnárodními sociálními, politickými, ekonomickými a vojenskými řídicími strukturami, což, zejména od počátku tohoto století, vede k nárůstu privatizace moci v globálním měřítku. Výsledkem je fakt, že se vážné diskuze nevedou jen o rozdělování nedostatkových zdrojů v rámci národního státu, ale stále více i globálně. A to včetně strategických surovin, které se mohou stát předmětem příštích politických spekulací a možných vojenských konfliktů (Ištok, 2003).

Současný globalizovaný kapitál dosahuje monopolu nízkých výrobních nákladů a monopolního zisku především díky volnému pohybu po světě. Od 70. let „finanční alchymii“ došlo ke vzniku zcela jiného paradigmatu finančního kapitálu orientovaného na dosažení co největších zisků při růstu cen surovin, nebezpečí vzniku finanční krize a permanentně drasticky zvyšovaného kvalitativního rozdílu mezi Bohatým Severem a Chudým jihem.

Tento neoliberalizační proces se projevuje těmito znaky:

- Výroba zboží obsahujícího vyšší nadhodnotu se přesouvá do zemí s nejnižšími výrobními náklady, tedy především s co nejlevnější pracovní silou. Důsledkem je, že při současném volném pohybu kapitálu po naší planetě lze si jen těžko představit, že by např. evropský dělník za stejnou mzdu a shodných sociálních podmínek mohl cenově konkurovat asijskému výrobcí.

Odsun výrobních odvětví ze zemí a regionů do oblastí, kde výroba přináší větší zisky, způsobuje nejen pokles konkurenceschopnosti, ale spolu s ním odchází z regionu i práce.

- Vzniká tak další zásadní rozpor, protože realizace vyrobené nadhodnoty probíhá naopak ve státech s vyšší masovou koupěschopnou poptávkou a kupní silou obyvatelstva. Zde vlastníci kapitálu a obchodníci za pomoci sdělovacích prostředků podporují a stimulují potřebu kupovat předražené výrobky, byty, domy, technologie, a to na úvěry a hypotéky, které lze jen s obtížemi splácet.

Nesplacené dluhy způsobují bankroty bank a problémy zemí z jejich státními dluhy. Toto názorně demonstrovaly americké banky, které nepožadovaly žádné doklady o příjmech žadatelů a tak na hypoteční úvěry pak dosáhl každý.

Odpoutání úvěrů a finančních derivátů od reálné ekonomiky vedlo k nedostatku hotových peněz, což následně nutilo bankovní systém k nadvýrobě peněz „z ničeho.“ Finanční inovace nejen dramaticky zvýšily moc a vliv bankéřů na politiky, ale daly vznik virtuální finanční oblasti odtržené od reálné ekonomiky. Ta je přece hlavně o tom, že se věci a peníze otáčejí. Hlavním motorem ekonomiky země je narůstající koloběh peněz: výroba – spotřeba. Zaměstnanci například vyrobí auta, za svou práci dostanou peníze a za peníze si koupí zboží, které zase vyrobili jiní zaměstnanci a když to zboží koupili, může se vyrábět další zboží. Na základní koloběh navazují menší koloběhy peněz, jejich jádrem je stát s přerozdělováním peněz a oblast služeb.

Střední třída - nejpočetnější skupina obyvatelstva - začíná chudnout. Snižuje se spotřeba obyvatelstva a dochází k poklesu jeho životní úrovně. Stát, který stále méně může ovlivňovat a regulovat pohyb globálního kapitálu chudne (3).

Dokladem je vznik současné situace v Americe a z většiny evropských zemí, které původně vyráběly zboží nejen pro své obyvatele, ale výrazně je také exportovaly. Těžiště této výroby bylo přesunuto nejen do Číny, která nyní exportuje výrobky pro půl světa, ale i do Brazílie a dalších - původně ekonomicky méně vyspělejších zemí. Pro potvrzení výše uvedeného poslouží příklad.

Tab. 1: HDP podle parity kupní síly a odhad roku 2020

Table 1: GDP at purchasing power parity and the estimate for 2020

	Země	HDP Bil. USD	Podíl na světové ekonomice v %	
			2005	2020
1	USA	12,4	22,5	17
2	Čína - Brazílie	5,3 - 1,6	9,7 - 2,9	14 - 7

Zdroj: Stockholmský institut pro výzkum míru, SIPRI

V 80. letech vyhlásil prezident Reagan tzv. ekonomiku služeb a všeobecně se začalo usuzovat, že vyspělost země se rovná podílu ekonomicky aktivních osob zaměstnaných ve službách (Blažek, 2009). Při hodnocení nárůstu podílu osob pracujících ve službách se zapomnělo, že služby jsou navázány na výrobu a podnikatelský sektor. Přejít z role producenta do role obslužného pracovníka znamená vznik méně potentního konzumenta. V průmyslu evropských zemí, které prodávají současnou recesy, ubýlo za posledních 15 let asi 10 milionů pracovních míst, která sektor služeb nebyl schopen naplnit.

V souvislosti s výše uvedeným se nabízí otázka, jak tedy zařídit, aby se zvýšila koupěschopnost obyvatelstva, jehož hlavním příjmem jsou mzdy.

Řešením není:

- Zvýšení minimální mzdy, protože zaměstnavatel (výrobce) bude nucen omezit výrobu, snížit platy vyšším manažerům anebo zvýšit cenu výrobku, což vede k inflaci a k odchodům specialistů a řídicích pracovníků ke konkurenci.
- Převod výroby do zemí, kde jsou vypláceny výrazně nižší mzdy, znamená sice na jedné straně snížení nákladů na výrobu, ale na druhé straně startuje ekonomické a sociální problémy v regionu, kde výroba končí. (Tento způsob snižuje sice výrobní náklady, ale v praxi si ho mohou dovolit realizovat jen velké nadnárodní firmy, které se v rámci globální konkurenceschopnosti takto snaží co nejvíce snižovat ceny výrobků.)

Při řešení daného problému je třeba vycházet z toho, že stroje a výrobní technologie lze převést do různých zemí, avšak jádro původních zaměstnanců je vázáno k místu výroby v daném regionu (Tofler, Toflerová, 2001). K tomu, aby došlo k regionálnímu rozvoji za nejdůležitější v současné nastupující postindustriální epoše, považujeme rozvoj lidského kapitálu (4).

Recese v České republice

O plošném zprůmyslnění svědčí fakt, že již v roce 1970 bylo v České republice jen šest obcí, z nichž do průmyslu nevjíždělo nejméně 10 osob, a tudíž je nebylo možno zařadit do systému průmyslových míst a regionů. Na druhé straně vlivem technologické a zejména majetkové koncentrace tu byly průmyslové kolosy čítající i desetitisíce zaměstnanců. Po r. 1989 prošla společnost zásadními společenskými i ekonomickými změnami, kterým nepředcházela vznik kvalitní legislativy, takže se z privatizace v mnoha případech stávalo „promyšlené tunelování“ (srov. Borecký, 2011). Přejít z centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní byl sice nezbytný, ale transformační nezvratné chyby a pochybné machinace způsobily společnosti škodu za asi 680 miliard Kč (5).

Vlivem následných strukturálních změn došlo i u nás k poklesu pracovníků primárního a sekundárního sektoru. Z původního počtu 1,4 tis. velkých podniků byl za 17 let průmyslový potenciál republiky složen z devíti tisíc převážně malých podniků jen s 20 a více zaměstnanci (nepočítaje na 297 tisíc podniků fyzických a právnických osob). Na jeden podnik tak v průměru připadlo čtyři až pět zaměstnanců a začala dominovat konzumně terciární ekonomika stojící na hypermarketech, cestovním ruchu, pohostinství, obchodu, informačních, poradenských a realitních službách (Janoušková, 2011). V průmyslu se během

dvacetiletého období snížil počet zaměstnanců (1,57 mil. v r. 2008) s jediným nebo hlavním zaměstnáním o více jak 520 tisíc osob, tedy téměř dvojnásobně než je tomu v souhrnu za celé národní hospodářství.

Projevilo se to i tak, že v polovině první dekády tohoto století poklesla česká ekonomika ve světovém žebříčku z původního místa ve druhé desítky zemí (na počátku 90. let) na 35. místo. V konkurenceschopnosti jsme se zařadili na 40. místo ve světě, dokonce za Lotyšsko a Tunisko. Podle měřítek EU lze mezi chudé zařadit zhruba 800 tisíc našich občanů. Česká ekonomika dosáhla v r. 2009 – na počátku ekonomické recese – asi 80 % úroveň průměrné výkonnosti Evropské unie (měřeno přepočtem hrubého domácího produktu HDP na kupní sílu v jednotlivých zemích) a držela se na 17. místě. Od roku 1993 se za 18 let zvýšil státní dluh o 994 %.

Tab. 2: Vývoj státního dluhu České republiky.

Table 2: The development of the state debt of Czech Republic

Rok	Státní dluh (v miliardách korun):
1993	158,8
2000	289,3
2005	691,2
2006	802,5
2007	892,3
2008	999,5
2009	1 178,2
2010	1 341,1
2011	1 499,2

Zdroj: <http://email.seznam.cz/redir?hashId=4230611758&to=http%3a%2f>

Důsledky se negativně projevují ve výši finančních prostředků vydávaných státem na fungování zdravotního a sociálního systému a na vzdělání. Ročně to činí zhruba 20 % roční hodnoty HDP, což o sedm procent méně, než činí průměr Evropské unie. (Některé západoevropské země vydávají dokonce 30% roční hodnoty HDP.

Vláda vynakládá na vzdělávání zhruba 4,8 % HDP, přičemž průměr zemí EU přesahuje 6 % HDP. Podle tohoto kritéria patří ČR mezi sedm nejhorších zemí EU a to v době, kdy vyspělý svět opouští období industriální a přechází do postindustriálního období, ve kterém nové hodnoty vytváří kreativní výrobce silou intelektu.

Kvalifikovaná levná pracovní síla a daňové úlevy sice nalákaly po roce 1989 do České republiky mnohé zahraniční výrobce, kteří sem však většinou lokalizovali pouze svoje jednoduché, převážně montážní výroby. Je třeba v této souvislosti připomenout, že Česká republika patří k zemím do značné míry hospodářsky závislých na exportu. Zpracovatelský průmysl tvoří více než 80 % exportu a zaměstnává přes milion pracovníků. V hlavních exportních odvětvích pracuje přes 600 tisíc zaměstnanců. Přes polovinu českého exportu představuje vývoz strojů, včetně automobilů. Zhruba 83 % vývozu jde do zemí Evropské unie, přičemž více než 30 % jen do Německa. Po 10 % směřuje do Polska, Rakouska a na Slovensko. Když tyto údaje sumarizujeme, zjistíme, že více než polovina našeho exportu je určena sousedním zemím. Vlivem českých politických zahraničních aktivit na obrovský čínský trh v současnosti přichází pouze 0,5 % exportu a na ruský asi 2,5 %. Pro doplnění uvádíme, že do USA směřují jen dvě procenta exportu, do Francie pět procent a do zemí rozvojových ekonomik pouze tři procenta

Závislost na zahraničí vyplývá z toho, že zahraniční vlastníci mají v rukou skoro celý bankovní a pojišťovací sektor, zhruba 2/3 obchodních činností a nejméně ze 70 % i celý výrobní sektor. Rozhodují nejméně o polovině zaměstnanců, 75 % vývozu a až 90 % dovozů, jakož i o českých finančních úsporách. Ročně je do ciziny odvedeno na ziscích a dividendách kolem 150 miliard korun (6).

Závěr

- Dnešní turbulence je možné spojovat s tzv. formační krizí vázanou na dobíhání dlouhé deprese v rámci dlouhodobého Kondratjevova cyklu. Globální ekonomická krize zasáhla i naši republiku, kde je úroveň národního hospodářství značně závislá na exportu, v němž se projevuje nízký stupeň disperze. Vyspělý svět opouští období industriální a přechází do postindustriálního období, ve kterém nové hodnoty vytváří kreativní výrobce silou intelektu, což je u nás opomíjená skutečnost.
- Lidé, jejich znalosti, schopnosti a dovednosti, nápady, angažovanost a iniciativa jsou nejcennějším bohatstvím, které společnost má a předpokladem regionálního rozvoje.
- Snížení kupní síly nejpochetnější skupiny českého obyvatelstva se projevuje snížením nákladů věnovaných na rozvoj kvality lidských zdrojů a také snížením prostředků věnovaných na regeneraci a uvědomělé trávení volného času.
- Cyklický ekonomický pokles neznamená tedy jen recesy průmyslové výroby, snížení spotřeby obyvatelstva a pokles jeho životní úrovně, ale promítá se i do kvalitativní úrovně rozvoje regionů, kde limituje investice.

- 1) Při mechanické interpretaci dlouhých K-vln lze nástup další vlny, zřejmě již v globálním měřítku, očekávat cca v období 2015-25. Kolem let 2040-50 tak hypoteticky nastává vrchol cyklu, spojený s tzv. otevírací krizí (minulé 1871, 1917 či 1968), která nastoluje nové, klíčové, otázky. Podrobně:
 - CHALUPA, P., HŮBELOVÁ, D. (2007): Fázový společenský posun a Česká republika. Spisy PdF MU, sv. 108, Brno, s. 236, ISBN 978-80-210-4464-7
 - CHALUPA, P., Novák, S. (2010): Geografie a zdraví. Škola a zdraví pro XXI. století. Masarykova univerzita, Brno, 103 s. ISBN 978-80, 210-5207-9 (MU, Brno), ISBN 978-80-210-5207-9 (MSD, Brno). (Publikace vznikla v rámci VZ MŠMT -MŠM0021622421).
 - CHALUPA, P. (1993): Synergetic Conception of Regional population and Social-Democratic processe Taking Place in the Czech Republic. I. Geo Journal, s. 435-438, Helmsdt.
 - CHALUPA, P. (2003): Los procesos dinámicos evolutivos y los recursos humanos en la República Checa. In Revista educación y Pedagogía, ročník XIV., číslo 34, s. 195-213. Universidad de Antiquia, Colombia.
- 2) Na tuto skutečnost poukázal již Karel Marx. „Vlastníci kapitálu a obchodníci budou u dělníků podporovat a stimulovat potřebu kupovat jejich předražené výrobky, byty, domy, technologie, a to na drahé úvěry a hypotéky, které nebudou schopni splácet. Nesplacené dluhy nakonec způsobí bankroty bank, které bude nutné zestátnovat. Peněžní krize působí zpětným odrazem na průmysl a obchod.“ (Marx, 1952)
- 3) Před třiceti roky nezadlužené vyspělé státy Evropy investovaly do zdravotních a sociálních služeb a na důchody několikanásobně více, než činí nyní podíl nynějších zadlužených zemí z jejich HDP.
- 4) Pozornost je třeba v této souvislosti věnovat tzv. „měkkým dovednostem a schopnostem“ (*soft skills*), které se nedají vyjadřovat čísly a nemají pevné kategorie. Jako příklad lze uvést druh kvalifikace, délka praxe a charakterové vlastnosti zaměstnanců.
- 5) Pod slibem tzv. "zisku desetinasobku", tzn. zaručení investorům, že jim hodnota jejich kupónových knížek bude desetinasobně přeplacena, např. získala harvardská skupina kontrolu nad majetkem v hodnotě min. 60 miliard korun, v odhadní ceně roku 1994. (Připomínáme, že účetní hodnota neodpovídá hodnotě tržní, což znamená, že skutečná reálná hodnota aktiv získaných Harvardem se mohla pohybovat ve stovkách miliard.) V roce 1994

kontrolovala a dále manipulovala harvardská skupina s asi padesáti nejlukrativnějšími českými podniky. Až v roce 2003 došlo k obvinění z podvodu (V. Kožený a B. Vostrý), kteří již v té době byli v bezpečí na Bahamských ostrovech a v Belize.

- 6) V bankovníctví není v současnosti ani jedna banka v českých rukou. Např. Rakousko ovládá 98 % kapitálu v bankách. Podobně je to u pojišťoven, kde jich Rakousko ovládá 86 %. V automobilovém průmyslu rozhoduje Německo o 93 % výroby a v první dvacíce největších firem autoprůmyslu je jen jedna v českých rukou. Ve stavebnictví má 83 % Švédsko, především je to firma Skanska. Chemický průmysl zcela ovládají Poláci, např. Unipetrol, Synthos Kralupy, Paramo. V maloobchodě dominuje Německo, např. Kaufland, Makro, Penny Market, Lidl anebo Globus. V telekomunikacích má z 97 % nejsilnější pozici Španělsko. V ostatních neuváděných odvětvích průmyslu má nejsilnější pozici z 80 % Tchaj-wan.

Literatura

Blažek, M. 2009. Vývoj Ruska po rozpadu SSSR. Universita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem, s. 154

Borecký, D. 2001. Úloha, vývoj a prostorový rozsah regionální politiky v ČR. Geografie XII, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, sv. 161, řada přírodních věd č. 21 Brno 2001, s. 22 - 25.

Chalupa, P., Hübelová, D. 2007. Fázový společenský posun a Česká republika. Spisy PdF MU, sv. 108, Brno, s. 236, ISBN978-80-210-4464-7

Chalupa, P., Novák, S. 2010. Geografie a zdraví. Škola a zdraví pro XXI. století. Masarykova univerzita, Brno, 103 s. ISBN 978-80, 210-5207-9 (MU, Brno), ISBN 978-80-210-5207-9 (MSD, Brno). (Publikace vznikla v rámci VZ MŠMT - MŠM0021622421).

Chalupa, P. 1993. Synergetic Conception of Regional population and Social-Democratic processe Taking Place in the Czech Republic. I. Geo Journal, s. 435-438, Helmsdt.

Chalupa, P. 2003. Los procesos dinámicos evolutivos y los recursos humanos en la República Checa. In Revista educación y Pedagogía, ročník XIV., číslo 34, s. 195-213. Universidad de Antiquia, Colombia.

Ištok, R. 2003. Politická geografia. FHV a PV, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov s. 391

Janoušková, E. Geografie cestovního ruchu – ideální prostor pro studium problematiky rekreačního využívání přírodního prostředí na VŠ. In: Rekreaace a ochrana přírody – ruku v ruce? Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2011. s. 56-59. ISBN 978-80-7375-507-2

Marx, K. 1952. Kapitál I. SNPL, Praha 1953, s. 774.

Skokan, L. 1998. Úvod do teorie geografie I. Pdf UJEP, Ústí nad Labem, s. 142.

Tofler, A., Toflerová H. 2001. Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky. Nakladatelství Dokořán, Praha 2001, s 362

Rozvoj lidských zdrojů sociálních partnerů a motivace pro další vzdělávání. Učební manuál zpracoval kolektiv autorů. Praha: Vydala Českomoravská konfederace odborových svazů v rámci projektu „Posilování sociálního dialogu“ ve vydavatelství Educa Service; 2008; Web: www.cmkos.cz; ISBN 978-80-90391-78-9

A Transformed World National Intelligence Council, Global Trends USA. Dostupný na WWW http://www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html. [cit. 20.10.2011].

Statistical abstract of the united states 2000, washington, tbl. 1411. Dostupný na WWW <http://www.census.gov/prod/www/abs/statab.html>. [cit. 20.10.2011].

Průměrný počet zaměstnanců v národním hospodářství podle odvětví – oddíly OKEČ (fyzické osoby), 1995-2008 Dostupný na WWW <http://www.czo.cz/notes3.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/itisk/A1001D2F3F>. [cit. 12.10.2011].

Konsolidovaný plán podpory cestovního ruchu na rok 2010/2011 (2010). Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2010. 8 s.

<http://email.seznam.cz/redir?hashId=4230611758&to=http%3a%2f%2fwww%2ezvedavec%2eorg>

<http://email.seznam.cz/redir?hashId=4230611758&to=http%3a%2f>

<http://www.zvedavec.org/komentare/2012/04/4929-mala-abeceda-politicke-ekonomie.htm>

GLOBAL RECESSION – HUMAN RESOURCES AND REGIONAL DEVELOPMENT OF THE CZECH REPUBLIC

Summary

The global economic crisis has also hit our republic, where the level of the national economy is heavily dependent on exports, which shows a low degree of dispersion. Today turbulences can be associated with the so-called formation crisis coupled with expiring long depression in the framework of long-range Kondratjev cycle. Developed world is leaving the industrial and is passing into the post-industrial period in which the new values are produced by creative producer through the force of intellect, which fact is neglected in our country. The decrease of purchasing power of the largest group of Czech population express itself into reduction of the expenditures devoted to the development of quality of human resources and into reduction of the expenditures devoted to regeneration and to conscious usage of leisure. People, their knowledge, abilities and skills, ideas, commitment and initiative are both the most precious wealth that the society has and a prerequisites of regional development.

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

Vysoká škola polytechnická Jihlava,
Katedra cestovného ruchu. Tolstého 16, 586 01 Jihlava,
E – mail: chalup10@vspj.cz

PhDr. Dana Hübelová, PhD.

Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií MeUv Brně,
Ústav demografie a aplikované statistiky. Gen. Píky 7, 602 00 Brno,
E – mail: dana.hubelova@mendelu.cz

ANALÝZA VYUŽITIA PROSTRIEDKOV Z PROGRAMU OBNOVY DEDINY NA ROZVOJ MIKROREGIÓNOV

Tomáš Charvát

Abstract

The paper is focused on evaluation the financial support from Program obnovy dediny na Slovensku (The village renewal programme in Slovakia) for the village development in Slovakia. The aim is to analyse the financial support from The village renewal programme in Slovakia during the period 1998 – 2012 for micro regional associations in Slovakia. The support was used especially for the renovation of public areas and buildings. The programme helps to create the conditions for the village development, tourist development in rural spaces and ecological awareness of population.

Keywords: financial support, the village renewal programme, micro regional associations, Slovakia

Úvod

Grantové schémy predstavujú jeden z nástrojov cieleného rozvoja regiónu. V západnej Európe ma dlhodobú tradíciu podpora udržania človeka v obci a na vidieku vo všeobecnosti. Slovenským nástrojom na podporu mikroprojektov na vidieku je už viac ako 10 rokov Program obnovy dediny (POD). Príspevok sa zaoberá analýzou využitia finančných zdrojov z tohto programu pre rozvoj mikroregiónov na Slovensku. Analyzované boli projekty v časovom rozpätí 1998 – 2012, ktorých žiadateľmi a realizátormi boli mikroregionálne združenia obcí na Slovensku.

Program obnovy dediny

Program obnovy dediny (POD) je slovenskou podobou nástroja rozvoja vidieka v štátoch západnej Európy, ktorého motívom je udržať človeka na vidieku. Jeho hlavným cieľom je „udržať človeka na vidieku vytvorením ekonomických, organizačných a odborných predpokladov podpory vidieckych komunít k tomu, aby sa vlastnými silami snažili o harmonický rozvoj zdravého životného prostredia, zachovávanie prírodných a kultúrnych hodnôt vidieckej krajiny a rozvoj environmentálne vhodných hospodárskych aktivít s dôrazom na identitu a špecifiká tohto prostredia.“ V obnove dediny je dôležitá spoluúčasť jej obyvateľov a spolupráca odborníkov smerovaná k zachovaniu kultúrnej kontinuity, tradícií a charakteristického zvlášť vidieckeho sídla a krajiny (Cimermanová, 2011).

Na Slovensku POD realizuje Ministerstvo životného prostredia SR. Organizáciou a odbornou garanciou POD na Slovensku bola poverená Slovenská agentúra životného prostredia, ktorá poskytuje pre obce poradenstvo, spracúva metodické podklady, zabezpečuje monitoring dotácií, propagáciu, osvetu, vzdelávanie, medzinárodnú spoluprácu (Cimermanová, 2011).

Z Programu obnovy dediny sa finančne podporujú drobné realizácie, najmä verejné priestranstvá a objekty. Program tým pomáha vytvárať podmienky pre rozvoj vidieckeho cestovného ruchu a zvyšuje ekologické povedomie obyvateľov.

Mikroregióny a mikroregionálne združenia

Na Slovensku nemáme zákonnú definíciu pojmu mikroregión. Pod mikroregiónom sa na jednej strane označuje „geograficky ohraničené územie, ktoré má nejaké spoločné charakteristiky (prírodné, demografické, historické, kultúrne a pod.)“. Týmto pojmom sa však na druhej strane tiež označuje „dobrovoľné združenie obcí a miest za účelom riešenia spoločných problémov a za účelom hľadania spoločných ciest rozvoja príslušného územia“ (Cimermanová, 2011).

Geografi sa vo svojich prácach vymedzeniu pojmu „mikroregión“ v prevažnej väčšine vyhýbajú. Sídlni geografi a odborníci z oblasti verejnej správy chápu mikroregión ako administratívnu jednotku na hierarchickej úrovni medzi úrovňou obcí a úrovňou okresov (obvodov, krajov). Pre takéto mikroregióny potom často používajú pojem „prirodzené mikroregióny“. Tento prístup zastávajú Slavík a Bačík (2007), Slavík, Kozuch, Bačík (2005), či Sloboda (2004, 2006, 2010) či Sloboda s Dostálom (2005). V Českej republike predstavili projekt vymedzenia nodálnych mikroregiónov Halás, Kladivo, Šimáček a Mintálová (2010). Geografi zaoberajúci sa vidieckou krajinou si všimajú potenciál mikroregionálnych združení v rozvoji vidieka, zameriavajú sa na analýzu ich činností a významu pre rozvoj konkrétneho mikroregiónu v aplikačnej rovine. Do tejto skupiny možno zaradiť napríklad práce Spišiaka (1999, 2000, 2002, 2003, 2007), Tvrdonovej, Píknovej a Reed (1998), Klamára (2007) a i.

Najvšeobecnejšie sa podľa nášho názoru dá mikroregión vyčleniť ako účelovo vymedzený priestorový útvar pozostávajúci z menšieho počtu obcí homogénnych v určitej priestorovej alebo humánno–geografickej charakteristike, alebo v spoločnom pláne rozvoja (Charvát, 2011). Ide teda o priestorový celok skladajúci sa z obcí, ktoré spája rovnaký priestorový (geografický) alebo spoločenský aspekt (znak) alebo rozvojový plán.

Mikroregionálne združenie je právnická osoba založená na účely dosiahnutia spoločných riešení pri zvyšovaní úrovne hospodárskeho rozvoja, sociálneho rozvoja a územného rozvoja regiónu. Predmetom činnosti takéhoto združenia je v zmysle zákona o podpore regionálneho rozvoja č. 539/2008 Z. z. zvyčajne oblasť sociálnych vecí, starostlivosti o životné prostredie (predovšetkým zhromažďovanie, odvoz a spracúvanie komunálneho odpadu, odvádzanie a čistenie

odpadových vôd), miestna doprava, oblasť školstva, kultúry a miestny cestovný ruch; svojou činnosťou združenie obcí napomáha vytváraniu podmienok na plnenie úloh obcí, ako aj úloh vyššieho územného celku. Vidiecke mikroregionálne združenia vznikajú aj preto, aby mohli efektívne pripraviť rozvojové programy za účelom zvýšenia kvality života na vidieku.

Realizácia POD pre rozvoj mikroregiónov

Systémová realizácia POD sa začala v roku 1997, keď vláda SR schválila svojím uznesením č. 222/1997 materiál „Program obnovy dediny na Slovensku, Aktualizácia 1998“. Jeho garantom sa stalo Ministerstvo životného prostredia SR v spolupráci s Ministerstvom pôdohospodárstva SR. Výkonným garantom POD sa stala Slovenská agentúra životného prostredia. Pokračovanie POD po roku 1999 bolo v oblasti finančnej podpory bez zmeny kompetencií potvrdené uznesením vlády SR č. 486/1999 a prebieha dodnes.

Obce každoročne podávajú žiadosti vo forme jednoduchých projektových formulárov, ktorými deklarujú záujem o systémové riešenie svojho rozvoja a obnovy, ako aj schopnosť uchádzať sa o finančné zdroje z rôznych grantov a fondov. Termín podávania žiadostí je každoročne k 31. októbru. Finančné zdroje na dotácie obcí a mikroregiónov (MR) z POD poskytuje rezort životného prostredia prostredníctvom Environmentálneho fondu. Slovenská agentúra životného prostredia (SAŽP) v tomto procese je poverená vecnou a finančnou administráciou dotácií, vrátane kontroly. Obce uzatvárajú zmluvy o poskytnutí dotácie s Environmentálnym fondom, o výške celkovej čiastky určenej na dotácie z POD rozhoduje minister životného prostredia.

Za 15 rokov využívania dotačného systému POD sa zapojilo do tohto programu spolu 2 335 obcí a 249 mikroregionálnych združení obcí. Spolu to predstavuje 80,9 % všetkých obcí SR, čo svedčí o mimoriadnej obľube tohto dotačného mechanizmu. Za toto obdobie obce a MR podali celkom 11 627 žiadostí, pričom bolo podporených 2 708 projektov v sumárnej výške takmer 7,44 mil. € (224 mil. Sk). Priemerná výška dotácie činila 2.786 € (83 931 Sk). Vzhľadom na obmedzené finančné prostriedky mohlo byť podporených každoročne v priemere iba 23,29 percent všetkých požiadaviek.

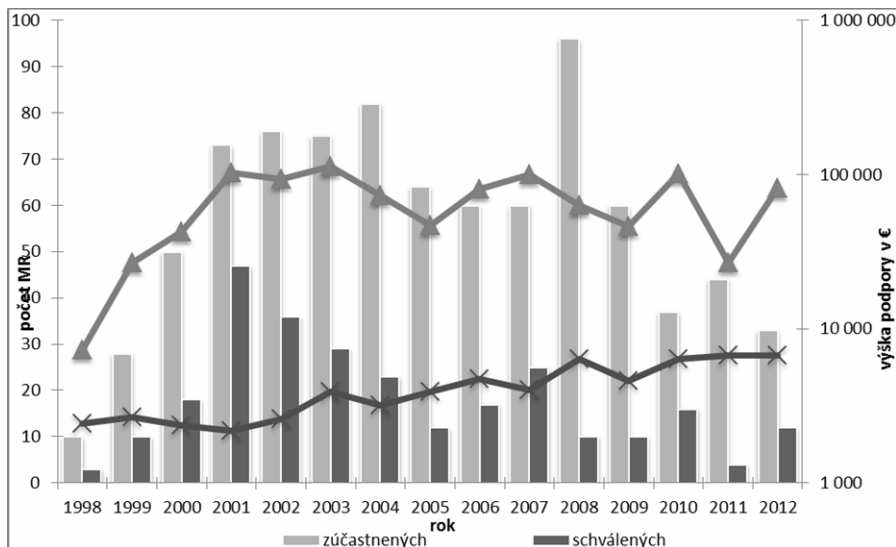
Využitie prostriedkov z POD v období 1998–2012

V sledovanom období rokov 1998–2012 sa do programu zapojilo 848 žiadateľov spomedzi mikroregionálnych združení. Jeden mikroregión sa pritom mohol do Programu obnovy dediny zapojiť aj opakovane. Pri žiadosti o finančný príspevok bolo úspešných 272 mikroregionálnych združení, čo predstavuje 32 %-nú úspešnosť podania žiadosti. Na podporu projektov mikroregionálnych združení bolo v analyzovanom období vyčlenených 1 004 100 € (pri prepočte projektov

realizovaných v SKK konverzným kurzom 1 € = 30,1260 Sk). V prepočte to predstavuje priemernú dotáciu 3 691,5 € na jeden projekt podporený z Programu obnovy dediny na Slovensku. Sumárny prehľad podpory znázorňuje graf 1, údaje sú spracované v tab. 1.

Graf 1: Vývoj počtu projektov a finančnej podpory v rokoch 1998 – 2012

Graph 1: Projects and financial support in 1998 – 2012 period

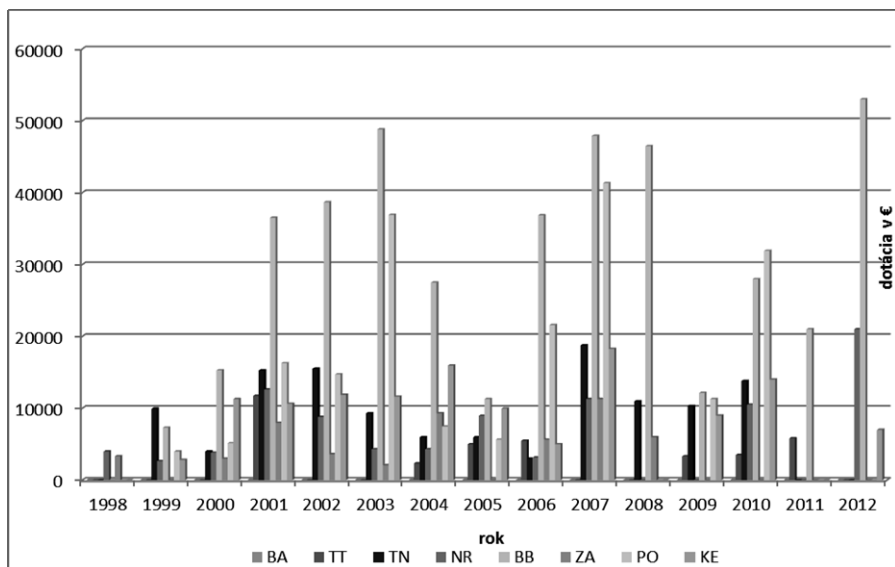
Zdroj (Source): SAŽP, 2012

Z Programu obnovy dediny na Slovensku sa prvýkrát podporili projekty v roku 1998. Išlo o tri podporené projekty v Nitrianskom a Banskobystrickom kraji zaoberajúce sa prípravou spoločných územných plánov a separovaného zberu. V ďalšom období výrazne vzrástol počet projektov z Banskobystrického a Prešovského kraja. Vo výraznej miere boli podporované urbanistické štúdie a plány rozvoja mikroregiónov. Po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie počet žiadateľov stagnoval a v ďalšom období dokonca klesal. Výrazný pokles počtu žiadateľov po roku 2009 (graf 1) možno vysvetliť sústredením sa obcí na vytváranie novej formy mikroregionálnych združení vo forme miestnych akčných skupín. V súčasnom období sú podporované najmä ekologické projekty, urbanistické štúdie či budovanie náučných chodníkov.

Priestorovú alokáciu finančných zdrojov z Programu obnovy dediny za jednotlivé roky zaznamenávajú graf 2 a tab. 2.

Graf 2: Alokácia zdrojov z POD podľa jednotlivých krajov Slovenska

Graph 2: Allocation of sources from POD to Slovak regions

Zdroj (Source): SAŽP, 2012

Spomedzi krajov majú v Programe obnovy dediny na Slovensku dlhodobo najväčšie zastúpenie Banskobystrický a Prešovský kraj. Prevažba Banskobystrického kraja súvisí s prítomnosťou sídla Vidieckeho parlamentu na Slovensku v Banskej Bystrici, ktorý podporuje a riadi vidiecke iniciatívy pri riadení vidieckeho rozvoja. V Prešovskom kraji je zase najväčší podiel malých obcí, ktoré sú ekonomicky príliš slabé na to, aby si projekty vedeli zaobstarať samostatne.

Z hľadiska ekonomickej sily regiónov majú v čerpaní finančných prostriedkov prevahu chudobné regióny, najmä v Banskobystrickom a Košickom kraji. Do hospodársky vyspelejších regiónov prúdilo z POD menšie množstvo finančných zdrojov.

Najmenej projektov z POD bolo realizovaných v zázemí nášho hlavného mesta. V Bratislavskom kraji nebol za celé obdobie existencie programu realizovaný žiaden projekt. Malé množstvo projektov bolo realizovaných v Trnavskom kraji. Počas väčšiny rokov bol z tohto regiónu podporený jeden projekt, len v roku 2001 boli podporené 2 projekty v tomto regióne. Naopak, počas ôsmich rokov (1998–2000, 2002, 2003, 2007, 2008, 2012) nebol podporený žiaden projekt Trnavského kraja.

Tab. 1: Prehľad finančných prostriedkov z POD v rokoch 1998 – 2012

Table 1: Overview of financial support from the The village renewal programme in 1998 – 2012

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
zúčastnených	10	28	50	73	76	75	82	64	60	60	96	60	37	44	33
schválených	3	10	18	47	36	29	23	12	17	25	10	10	16	4	12
podpora spolu	7 303	26 721	42 488	102 237	93 169	113 009	72 794	46 803	80 661	100 013	63 400	46 038	101 670	26 813	80 980
priemerná dotácia	2 434	2 672	2 360	2 175	2 588	3 897	3 165	3 900	4 745	4 001	6 340	4 604	6 354	6 703	6 748

Tab. 2 Alokácia zdrojov – vjednotlivých krajoch v rokoch 1998 – 2012

Tab. 2 Allocation of sources to regions in 1998 – 2012 period

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
BA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TT	0	0	0	11 727	0	0	2 324	4 979	5 477	0	0	3 319	3 500	5 813	0
TN	0	9 958	3 983	15 269	15 502	9 294	5 975	5 975	2 987	18 755	10 954	10 319	13 800	0	0
NR	3 983	2 656	3 817	12 614	8 796	4 315	4 315	8 962	3 153	11 286	0	0	10 500	0	21 000
BB	0	7 303	15 269	36 513	38 661	48 795	27 485	11 286	36 845	47 899	46 471	12 142	27 970	21 000	52 980
ZA	3 319	0	2 987	7 967	3 621	2 075	9 294	0	5 643	11 286	5 975	0	0	0	0
PO	0	3 983	5 145	16 265	14 712	36 912	7 469	5 643	21 576	41 326	0	11 285	31 900	0	0
KE	0	2 821	11 286	10 622	11 877	11 618	15 933	9 958	4 979	18 257	0	8 973	14 000	0	7 000

Zdroj (source): SAŽP, 2012

Záver

Program obnovy dediny (POD) je slovenskou podobou nástroja rozvoja vidieka v štátoch vyspelej Európy, ktorého motívom je udržať človeka na vidieku. Na Slovensku ho realizuje Ministerstvo životného prostredia SR. Z Programu obnovy dediny sa finančne podporujú drobné realizácie, najmä verejné priestranstvá a objekty. Prvé projekty boli z tohto programu podporené v roku 1998. Odvtedy bolo na podporu projektov vyčlenených vyše 1 000 000 €.

Z hľadiska ekonomickej sily regiónov majú v čerpaní finančných prostriedkov prevahu chudobné regióny. Spomedzi krajov majú v Programe obnovy dediny na Slovensku dlhodobo najväčšie zastúpenie Banskobystrický a Prešovský kraj. Do hospodársky vyspelejších regiónov prúdilo z POD menšie množstvo finančných zdrojov. Najmenej projektov z POD bolo realizovaných v zázemí nášho hlavného mesta.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/1143/2012 Regióny: vývoj, transformácia a regionálna diferenciacia a projektu Grant UK č. UK/629/2012 Typológia mikroregionálnych štruktúr v zázemí Bratislavy.

Literatúra

Cimermanová, I. 2011. Mikroregióny. Osobná komunikácia. /2011-02-09/.

Halás, M., Kladio, P., Šimáček, P., Mintálová, T. 2010. Delimitation of micro-regions in in the Czech republic by nodal regions. Moravian geographical reports. 2/2010. Vol. 18. 2010, s. 16–23

Charvát, T. 2011. Úvod do problematiky mikroregiónov v Slovenskej republike. In Acta geographica Universitatis Comenianae, Vol. 55, 2011, No. 2. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 283-289. ISBN 978-80-223-3204-0

Klamár, R. 2007. Strategické plánovanie rozvoja mikroregiónu Ptava. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 2007, 210 s. ISBN 978-80-8068-604-8

Slavík, V., Bačík, V. 2007. Mikroregióny ako podklad ku komunálnej reforme v SR. Geographia Cassoviensis, roč. 1, Košice : Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ, 2007, s. 169-174

Slavík, V., Kožuch, M., Bačík, V. 2005. Analýza mikroregiónov Slovenskej republiky: Projekt riešený pre splnomocnenca vlády SR pre decentralizáciu verejnej správy. 37 s

http://www.komunal.eu/subory/Mikroregiony_Slovenska.pdf /2012-09-09/

Sloboda, D. 2004. Charakter sídelnej štruktúry Slovenska ako predpoklad pre komunálnu reformu.

http://www.konzervativizmus.sk/upload/prezentacie/Sloboda_komreforma.pdf /2012-09-13/

Sloboda, D. 2006. Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2006.

http://www.konzervativizmus.sk/upload/pdf/Slovensko_a_regionalne_rozdiely.pdf /2012-09-13/

Sloboda, D. 2010. Konzervativizmus: Veľké problémy malých obcí. <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?3638> /2011-11-02/

Sloboda, D., Dostál, O. 2005. Prirodzené regióny sú lepšie než umelá "osmička". Bratislava: KI M. R. Štefánika, 2005.

<http://www.konzervativizmus.sk/article.php?307> /2011-02-13/

Spišiak, P. 1999. Poľnohospodárstvo v marginálnych oblastiach (na príklade Bielych Karpát). Folia Geographica 3. Acta Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy 32. Folia Geographica 3. Prešov : Prešovská univerzita, 1999, s. 198-203. ISBN 80-88722-64-0

Spišiak, P. 2000. Udržateľnosť rurálnych marginálnych mikroregiónov Slovenska (Javorina, Podhorie). In: Trendy v poľnohospodárskej ekonomike a manažmente. Zborník. Rozvoj vidieka a regiónov IV. diel. Nitra : FEM SPU, 2000, s. 185 – 190

Spišiak, P. 2002. Obnova dediny na Slovensku. Geografické informácie 7, II. diel. Nitra : Prírodovedecká fakulta UKF, 2002, s. 203 – 211

Spišiak, P. 2003. Geografické aspekty súčasných vidieckych mikroregiónov na Slovensku. Zborník z vedeckej konferencie „Vidiek – šanca pre rozvoj IV.: Súčasné problémy rozvoja vidieckeho priestoru“. Nitra, 2003, s. 53 – 57

Spišiak, P. 2007. Základy geografie poľnohospodárstva a lesného hospodárstva. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2007, 154 s. ISBN 978-80-223-2296-6

Tvrdoňová, J., Píknová, Z., Reed, T. 1998. Stratégia rozvoja Topoľčiansko - Duchovského mikroregiónu. In: Bielik (ed). 1998: Medzinárodné vedecké dni '98. Regionálny rozvoj a cestovný ruch. Zboník. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 1998, s. 28 – 32

Zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja

ANALYSIS OF FINANCIAL SUPPORT USING FROM THE VILLAGE RENEWAL PROGRAMME IN SLOVAKIA

Summary

The Village Renewal Programme (Program obnovy dediny) is a Slovak similar tools for rural development in the advanced countries of Europe, whose motive is to keep a man in rural country. From this programe is supported the implementation of change, especially public spaces and buildings. The first projects were supported under this program in 1998. Since then, support for projects earmarked more than € 1 million.

The aim of this paper is to analyse the financial support from The village renewal programme in Slovakia during the period 1998 – 2012 for micro regional associations in Slovakia. The support was used especially for the renovation of public areas and buildings. The programme helps to create the conditions for the village development, tourist development in rural spaces and ecological awareness of population.

The biggest amount of support was used in the poorest regions in Slovakia. Economically more developed regions was supported in lower amount. Minimum od the projects was realized was realized in the region of our capital – Bratislava.

Mgr. Tomáš Charvát

Katedra regionálnej geografie, ochrany a využívania krajiny PRIF UK

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

E – mail: charvat@fns.uniba.sk

SOCIO – EKONOMICKÉ TRENDY VÝVOJA ŽILINSKÉHO KRAJA

Marcela Chreneková

Abstract

Regional disparities in recent years, with the advent of the EU cohesion policy, became a frequent topic. However, few studies deal with the development of regions at a lower level than self-government regions. The paper deals with the social and economic disparities between districts of Žilina region. Žilina region is diversified and in some districts in last 10-15 years has been in the socio-economic level a shift. For comparison of districts were selected indicators and their evaluation in the period 2001-2011. The data from The 2011 Population and Housing Census were used.

Keywords: social development, economic development, regional disparities, Žilina self-governing region (Slovakia)

Úvod

Priestorová nerovnomernosť rozvoja regiónov je ovplyvnená jednak historickým vývojom a fyzicko-geografickými pomermi, na druhej strane je výsledkom sociálno-ekonomickej situácie. V socio-ekonomickom rozvoji niektorých regiónov Slovenska bol zaznamenaný v posledných 10 rokoch posun vplyvom rôznych faktorov. Pre praktický život človeka a jeho kvalitu má význam prístup k týmto faktorom na úrovni sídla a okresu. Cieľom príspevku je zhodnotiť postavenie Žilinského samosprávneho kraja (ŽSK) v rámci SR a porovnať rozvoj jeho okresov prostredníctvom vybraných socio-ekonomických ukazovateľov v období 2001 – 2011. Pri ich vyjadrení boli použité údaje z výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011.

Demografická charakteristika Žilinského samosprávneho kraja

V 18 obciach so štatútom mesta a 297 vidieckych obciach Žilinského samosprávneho kraja žije (podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011) 688851 obyvateľov. Podľa počtu obyvateľov je ŽSK z krajov Slovenska na štvrtom mieste po Prešovskom, Košickom a Nitrianskom kraji. Polovica obyvateľov ŽSK žije v mestách a z toho 34% v malých mestách do 20 000 obyvateľov. Hustota osídlenia je 101,2 obyvateľov na km² čo je menej ako priemer SR. Podľa údajov z predošlých SODB sa hustota osídlenia ŽSK od roku 1970 do roku 2001 mierne zvyšovala, v poslednom sčítaní v roku 2011 bol zaznamenaný pokles (podobne ako v Trenčianskom, Nitrianskom a Banskobystrickom kraji).

V Žilinskom samosprávnom kraji je druhý najnižší podiel žien. V okrese Námestovo je dokonca, ako v jedinom okrese SR viac mužov ako žien.

Vývoj vekovej štruktúry v SR odráža vývoj v EÚ. V krajoch SR sa, v porovnaní s výsledkami SODB 2001, veková štruktúra výrazne zmenila. Tak ako vo všetkých krajoch aj v Žilinskom sa výrazne znížil podiel predproduktívnej a zároveň predreprodukčnej zložky obyvateľstva. Z 20,4% v roku 2001 klesol na 15,9% v roku 2011. Stále je však nad priemernou hodnotou SR, ktorá dosahuje podiel 15,3%. ŽSK je v podiele tejto zložky na treťom najvyššom mieste po Prešovskom a Košickom kraji. Podiel produktívnej zložky sa v ŽSK zvýšil o 3,8% na 72,1%, čo je mierne nad priemerom SR, ktorý je 72%. Kraj je medzi kraji SR v podiele tejto zložky na piatom mieste. Za ním je už iba Banskobystrický, Košický a Prešovský kraj. Poproduktívna zložka je v ŽSK podľa SODB 2011 zastúpená 11,9%, čo je oproti SODB 2001 nárast o 1,1%. Priemerná hodnota SR je 12,7%. Index starnutia vo všetkých krajoch výrazne narástol. V Žilinskom z 53,2 na 75,1. Index starnutia SR je 82,6.

Žilinský kraj je s 93,1% podielom občanov slovenskej národnosti na prvom mieste z krajov SR a vysoko nad priemerom SR. S 0,1% podielom občanov maďarskej národnosti je z krajov na poslednom mieste a v podiely rómskej národnosti (0,3%) je pod priemernou hodnotou SR. Religióznou štruktúrou Žilinského kraja ovplyvňuje dlhodobo najvyššie zastúpenie rímsko-katolíckeho náboženského vyznania v severných okresoch kraja aj v porovnaní s ostatnými okresmi SR. Kraj je v zastúpení tohto vyznania 70,1% podielom na druhom mieste spolu s Trnavským krajom po Nitrianskom kraji. Tento podiel sa oproti údajom zo SODB 2001 znížil o 5,4%. Z 10,5% na 8,9% poklesol aj počet občanov hlásiacich sa k evanjelickej cirkvi augsburského vyznania.

Priemerná stredná dĺžka života žien v Žilinskom kraji za obdobie 2001-2010 je 78,55 rokov. Dĺžka života mužov je vo všetkých krajoch nižšia ako dĺžka života žien. Žilinský kraj je s hodnotou 69,92 rokov mierne pod priemerom SR. Priemerný vek v Žilinskom kraji bol v roku 2010 nižší ako je priemerný vek v Slovenskej republike. Dosiahol hodnotu 38,01 rokov.

V priemernom počte sobášov v období 2001-2011 je s hodnotou 4,95 na 1000 obyvateľov ŽSK tretí medzi kraji a mierne nad priemerom SR. Počet rozvodov v ŽSK je druhý najnižší. Takmer vo všetkých krajoch bol nárast počtu rozvodov do roku 2008 alebo 2009. Odvtedy ich počet znova poklesol, počet sobášov v roku 2011 naopak mierne vzrástol.

V počte živonarodených detí je Žilinský kraj na treťom mieste po Prešovskom a Košickom kraji. Dosahuje hodnotu 10,48 živonarodených na 1000 obyvateľov, čo je nadpriemerná hodnota. V počte zomretých je naopak s hodnotou 9,39 pod priemerom SR. Počet narodených však stále prevažuje nad počtom zomretých. Tak je to už iba v Prešovskom, Košickom a Bratislavskom kraji. V ostatných krajoch je prirodzený prírastok negatívny. V Slovenskej republike iba tri kraje majú za posledných 11 rokov pozitívny migračný prírastok, a to

Bratislavský, Trnavský a Nitriansky. Žilinský kraj má za toto obdobie migračný prírastok -0,12. Tento úbytok obyvateľov vyvažuje tretí najvyšší prirodzený prírastok.

Zo všetkých okresov Žilinského kraja najviac obyvateľov žije v okrese Žilina. Podľa Sčítania obyvateľov domov a bytov 2011 je to 154205 obyvateľov čo je 22,3% všetkých obyvateľov ŽSK. Podľa počtu obyvateľov najmenším okresom je okres Turčianske Teplice so 16379 obyvateľmi (2,3%). Počet obyvateľov všetkých okresov je uvedený v tab.1. V každom z okresov okrem okresu Námestovo žije viac žien ako mužov.

Tab. 1: Hustota obyvateľov a priemerná stredná dĺžka života pri narodení (2001 – 2010)

Table 1: Population density and average life expectancy at birth (2001 – 2010)

Okres	Počet obyvateľov	Počet obyvateľov na km ²	Stredná dĺžka života žien	Stredná dĺžka života mužov
Bytča	30609	108,7	77,83	68,53
Čadca	91710	120,5	77,27	67,36
Dolný Kubín	39520	80,3	79,18	70,74
Kysucké Nové Mesto	33308	191,8	77,83	69,26
Liptovský Mikuláš	72627	54,1	79,44	70,56
Martin	97110	132,1	79,1	71,25
Námestovo	59540	86,7	77,59	67,8
Ružomberok	58014	89,6	77,69	69,39
Turčianske Teplice	16379	41,7	76,88	69,1
Tvrdošín	35829	75	78,87	71,03
Žilina	154205	189,7	78,92	70,57
Žilinský kraj	688851	101,3	78,55	69,92

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov zo SODB 2011

Dĺžka života je faktorom ľudskej aktivity, ale zároveň dôsledkom spôsobu života a subjektívnej kvality života. Porovnali sme okresy podľa priemernej strednej dĺžky života pri narodení v časovom rade 2001-2010 (tab. 1). V tomto období sa najviac zo všetkých okresov zvýšila stredná dĺžka života v okrese Dolný Kubín. V okrese Turčianske Teplice sa výrazne zvýšila stredná dĺžka života žien ale najmenej z okresov ŽSK dĺžka života mužov. Okres Ružomberok zaznamenal výrazné zvýšenie dĺžky života mužov. Nad priemernou hodnotou kraja sa v dĺžke života žien aj mužov nachádzajú okresy Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Martin,

Tvrdošín a Žilina. Najnižší priemerný vek je v okresoch Námestovo (32,49) a Tvrdošín (35,5). Najvyšší priemerný vek dosiahla populácia okresu Turčianske Teplice, a to 40,94 rokov. Oproti roku 2001 vek obyvateľov všetkých okresov stúpol v priemere o 2,46 roka.

Jednou z charakteristík ľudského kapitálu je aj podiel skupín obyvateľov podľa produktívneho veku (tab. 2). Tieto hodnoty naznačujú trend v intenzite budúcej ekonomickej aktivity obyvateľov a trend v potrebe sociálnych služieb a podobne. V podiely produktívneho obyvateľstva sú medzi okresmi rozdiely iba na úrovni desiatin percent. Nad priemernou hodnotou kraja sa v podiely produktívnej vekovej kategórie nachádzajú okresy: Čadca, Dolný Kubín, Kysucké Nové Mesto, Liptovský Mikuláš, Martin a Ružomberok. Najvyšší podiel tejto zložky má podľa výsledkov sčítania obyvateľov domov a bytov 2011 okres Martin (73%). Výnimkou je aj v týchto ukazovateľoch okres Námestovo. V tomto okrese je zo všetkých okresov najvyšší podiel (22,81%) obyvateľov v predproduktívnom veku a najnižší podiel produktívnej (69,43%) a poproduktívnej (7,75%) zložky. Výrazne veľký podiel predproduktívnej zložky (18,61%) a malý podiel poproduktívnej zložky (9,51%) má aj okres Tvrdošín.

Tab. 2: Podiel obyvateľov v predproduktívnom, produktívnom a poproduktívnom veku

Table 2: The proportion of the population in the pre-, post- and working age

Okres	Podiel predproduktívnej zložky (%)	Podiel produktívnej zložky (%)	Podiel poproduktívnej zložky (%)
Bytča	17,07	70,87	12,06
Čadca	16,44	72,72	10,84
Dolný Kubín	16,48	72,29	11,23
Kysucké Nové Mesto	15,79	72,11	12,10
Liptovský Mikuláš	13,84	72,14	14,02
Martin	13,82	73,01	13,17
Námestovo	22,81	69,43	7,75
Ružomberok	15,00	72,13	12,88
Turčianske Teplice	13,21	71,40	15,36
Tvrdošín	18,61	71,88	9,51
Žilina	14,87	72,59	12,51
Žilinský kraj	15,92	72,13	12,87

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov zo SODB 2011

Proces starnutia populácie charakterizuje index starnutia. Index starnutia (Sauvyho index) vyjadruje počet osôb v poproduktívnom veku pripadajúcich na 100 osôb v predproduktívnom. Na území Žilinského kraja dosahuje priemernú hodnotu 75,16. Nadpriemerné hodnoty v tomto ukazovateli dosahuje okres Kysucké Nové Mesto, Liptovský Mikuláš, Martin, Ružomberok, Turčianske Teplice a Žilina. Výrazne hodnotou 116,22 všetky okresy prevyšuje okres Turčianske Teplice. Najnižšiu hodnotu indexu starnutia vykazuje okres Námestovo (33,99).

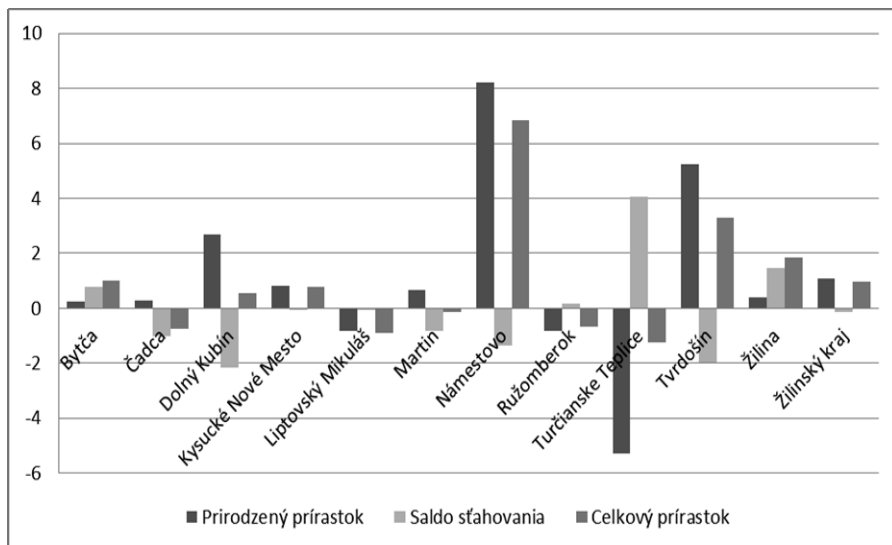
V počte sobášov sú nad priemernou úrovňou kraja okresy Bytča, Čadca, Dolný Kubín a Námestovo. V počte rozvodov priemernú hodnotu kraja presiahli hodnoty okresov Liptovský Mikuláš, Martin, Ružomberok, Turčianske Teplice a Žilina. Okres Námestovo je výnimočný výrazne najvyšším počtom sobášov (5,99 ‰) a výrazne najnižším počtom rozvodov (0,69‰). Naopak v okrese Turčianske Teplice bolo v období 2001-2011 zo všetkých okresov ŽSK najmenej sobášov (3,71‰) a v počte rozvodov (2,12‰).

Priemernú hodnotu v počte živonarodených detí presiahli okresy Bytča, Dolný Kubín, Námestovo a Tvrdošín. V priemernom počte zomretých sa nad priemerom kraja umiestnili okresy Bytča, Čadca, Liptovský Mikuláš, Ružomberok a Turčianske Teplice. Výnimočným je znova okres Námestovo, kde je v priemere najviac živonarodených na 1000 obyvateľov zo všetkých okresov (15,6‰) a v počte zomretých mu patrí predposledné miesto (7,4‰). Za ním sa v počte zomretých umiestnil už iba okres Tvrdošín (7,1‰). Okres Turčianske Teplice je výnimočný opačnými hodnotami. Je v ňom v priemere najmenej živonarodených (8,19‰) a najviac zomretých (13,5‰) na 1000 obyvateľov.

Celkový prírastok obyvateľov je súčtom prirodzeného a migračného prírastku. Prirodzený prírastok v kraji alebo v okresoch ŽSK kopíruje demografický vývoj v krajine alebo v širšom regióne a je rozdielom počtu živonarodených a zomretých občanov. Saldo sťahovania je ovplyvnené najmä pracovným trhom v krajine a regióne ale aj inými faktormi ako je prítlačivosť regiónu a sídla z hľadiska dopravnej dostupnosti, možností bývania, vybavenosti službami a podobne, ktoré hovoria o sídelnej kvalite života. Porovnali sme priemerný prírastok obyvateľov v okresoch ŽSK v období 2001-2011 (graf 2). V tomto období bol zaznamenaný najvyšší prirodzený prírastok vo všetkých troch okresoch historického regiónu Orava: Dolný Kubín, Námestovo a Tvrdošín. Obyvatelia prirodzene odbúdajú v okresoch Liptovský Mikuláš, Ružomberok ale najmä Turčianske Teplice (-5,3). Okres Žilina má druhý najvyšší prírastok sťahovaním, a to najmä v roku 2011. V okrese Námestovo je napriek tretiemu najvyššiemu úbytku obyvateľov sťahovaním - vďaka najvyššiemu prirodzenému prírastku nielen v kraji ale aj celej krajine (8,21) - celkový prírastok zo všetkých okresov najvyšší (6,83 na 1000 obyvateľov).

Graf 1: Priemerný prírastok (úbytok) obyvateľov na 1000 obyv. v okresoch ŽSK v období 2001 – 2011 (%)

Graph 1: The average increase (decrease) of the population per 1000 inhabitants in ŽSR districts in 2001 – 2011 (%)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov ŠÚ SR

Socio-ekonomická charakteristika Žilinského samosprávneho kraja

Vzdelanostná štruktúra a počítačové znalosti

Vzdelanostná štruktúra obyvateľov Žilinského kraja odráža historický vývoj v dostupnosti vzdelania, možnostiach zamestnania, dopravnú dostupnosť a marginálnu polohu severných okresov. Žilinský kraj dosahuje nadpriemerné hodnoty podielu občanov s učňovským a odborným vzdelaním bez maturity a s maturitou, bakalárskym vzdelaním a bez vzdelania. Podiel obyvateľov bez vzdelania je tiež tretí najvyšší z krajov SR.

Jedným zo spomínaných severných okresov je okres Námestovo. V tomto okrese je zo všetkých okresov najvyšší podiel obyvateľov so základným vzdelaním 18,22% a bez vzdelania 24% a to najmä v poproduktívnej zložke obyvateľstva. Okres dosahuje najnižšie hodnoty v zastúpení vysokoškolského vzdelania druhého a tretieho stupňa a rovnako učňovského s maturitou a stredného s maturitou. Takýto pomer predurčuje okres na vytváranie pracovných miest s nízkou kvalifikáciou. Podobná situácia v kvalite ľudských zdrojov je aj v okresoch Čadca a Tvrdošín. Okresy Čadca, Turčianske Teplice a Bytča s takmer 30% občanov s

učňovským a stredným odborným vzdelaním bez maturity vysoko prevyšujú ostatné okresy ŽSK. Okres Martin vedie s 28% podielom učňovského a stredného odborného vzdelania s maturitou, 5,56% úplného stredného všeobecného, 2,25% vyššieho odborného vzdelania občanov a 3% vysokoškolského bakalárskeho vzdelania. Spolu s okresom Žilina a Liptovský Mikuláš majú najvyšší podiel vysokoškolského vzdelania druhého a tretieho stupňa. Priemerné podiely jednotlivých kategórií vzdelania v ŽSK sú nasledovné. Takmer rovnaké hodnoty dosahuje učňovské a odborné vzdelanie bez maturity 24,77% a s maturitou 24,16%. Bez vzdelania je 16,50% obyvateľov a základné vzdelanie má 13,9%. Takmer 10% obyvateľov ŽSK má vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa. Výsledky SODB 2011 hovoria, že 49,9% občanov Slovenskej republiky má skúsenosti s prácou s elektronickým textom, 38,8% pracuje s tabuľkovým editorom, 46,9% ovláda e-mailovú poštu a 53,8% z nich pracuje v internetovom prostredí. Obyvatelia Žilinského kraja sa ukázali vo všetkých týchto zručnostiach ako nadpriemerní. Vyšší podiel dosahuje už iba Bratislavský kraj. Z okresov ŽSK sú v tejto oblasti najskúsenejší takmer zhodne obyvatelia okresov Žilina, Tvrdošín a Dolný Kubín. Najhoršie sú na tom okresy Čadca a Turčianske Teplice.

Ekonomická aktivita a zamestnanosť

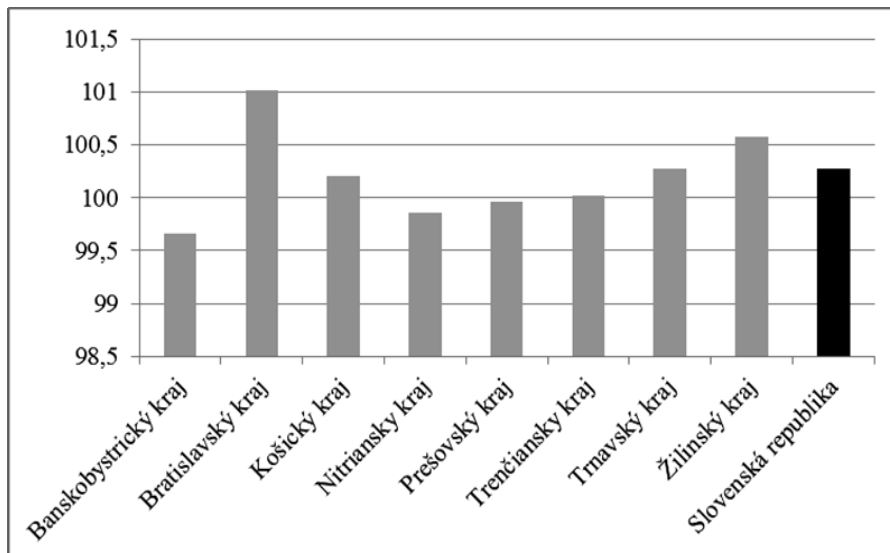
Miera ekonomickej aktivity je ukazovateľom, ktorý vyjadruje počet ekonomicky aktívnych na 100 občanov vo veku vyššom ako 15 rokov. Nadpriemernú hodnotu miery ekonomickej aktivity dosahuje iba Bratislavský a Trnavský kraj. Žilinský kraj je medzi krajinami na piatom mieste. V ŽSK je najmenší podiel ekonomicky aktívnych žien a najvyšší podiel ekonomicky aktívnych mužov.

Dynamika zamestnanosti za posledných päť rokov vyjadruje index rastu zamestnanosti. Najvyšší nárast zamestnanosti v sledovanom období a zo všetkých krajov dosiahol Žilinský kraj medzi rokmi 2007 a 2008. Roky 2009 a 2010 znamenali pokles vo všetkých krajinách okrem Banskobystrického. Rok 2011 už priniesol nárast vo všetkých krajinách, najvyšší v Žilinskom. Priemerná hodnota indexu zamestnanosti za sledované obdobie vyjadruje nárast zamestnanosti bez ohľadu na odchýlky v jednotlivých rokoch. V tomto ukazovateli dosahuje Žilinský kraj druhú najvyššiu hodnotu po Bratislavskom kraji (graf 2). Z hľadiska rozvoja regiónu, jeho ekonomickej situácie a v konečnom dôsledku aj životnej úrovne a kvality života občanov je dôležitá miera ich ekonomickej aktivity. Priemerný podiel ekonomicky aktívnych občanov v ŽSK je na úrovni 47,18% a miera ekonomickej aktivity 56,12%. Zastúpenie ekonomicky aktívnych v okresoch Liptovský Mikuláš, Turčianske Teplice, Martin a Ružomberok je nad priemerom kraja, pričom najväčší podiel ekonomicky aktívnych 52,44% a zároveň najvyššia miera ekonomickej aktivity 60,88% je v okrese Liptovský Mikuláš. Naopak najnižší podiel 39,23% ekonomicky aktívnych a najnižšia miera ekonomickej aktivity 50,83% je v okrese Námestovo. Tento okres má však najvyšší podiel

ekonomicky aktívnych mužov. V okrese Liptovský Mikuláš sú zase ekonomicky aktívnejšie ženy (tab. 3).

Graf 2: Priemerný index rastu zamestnanosti v krajoch SR (2007 – 2011)

Graph 2: The average index of employment growth in the regions of Slovakia (2007 – 2011)

Aj na Slovensku, tak ako v celej Európe, sa svetová kríza prejavila prudkým zvýšením nezamestnanosti medzi rokmi 2008 a 2009. V roku 2010 miera nezamestnanosti v niektorých krajoch poklesla ale o rok neskôr v roku 2011 vo všetkých krajoch znova vzrástla. V Žilinskom kraji na hodnotu 11,91% v Banskobystrickom až na 18,83%. Najnižšiu nezamestnanosť a najmenej prudké výkyvy zaznamenáva Bratislavský kraj. Žilinský kraj bol po celé obdobie 2001 – 2011 v miere nezamestnanosti na štvrtom mieste. Z okresov Žilinského kraja mal po celé sledované obdobie 2001-2011 najnižšiu nezamestnanosť okres Žilina, avšak v tomto okrese ako v jedinom nezamestnanosť aj po roku 2009 naďalej stúpala.

Tab. 3: Miera ekonomickej aktivity v okresoch ŽSK v roku 2011

Table 3: The economic activity rate in the districts of ŽSR in 2011

Okres	Podiel EAO	Podiel EA žien	Podiel EA mužov	Miera ekonomickej aktivity
Bytča	46,82	42,26	57,74	56,46
Čadca	45,98	42,17	57,83	55,03
Dolný Kubín	46,09	42,57	57,43	55,19
Kysucké Nové Mesto	46,59	41,93	58,07	55,33
Liptovský Mikuláš	52,44	44,67	55,33	60,88
Martin	48,73	44,50	55,50	56,56
Námestovo	39,23	38,52	61,48	50,83
Ružomberok	48,39	43,09	56,91	56,94
Turčianske Teplice	49,08	41,80	58,20	56,58
Tvrdošín	44,29	41,75	58,25	54,42
Žilina	47,99	43,48	56,52	56,40
Žilinský kraj	47,18	42,90	57,10	56,12

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov zo SODB 2011 a ÚPSVAR

V ostatných okresoch sa miera nezamestnanosti v roku 2010 mierne znížila alebo aspoň stabilizovala avšak v roku 2011 znova vo všetkých okresoch vzrástla. Graf č. 3 znázorňuje mieru evidovanej nezamestnanosti v okresoch ŽSK.

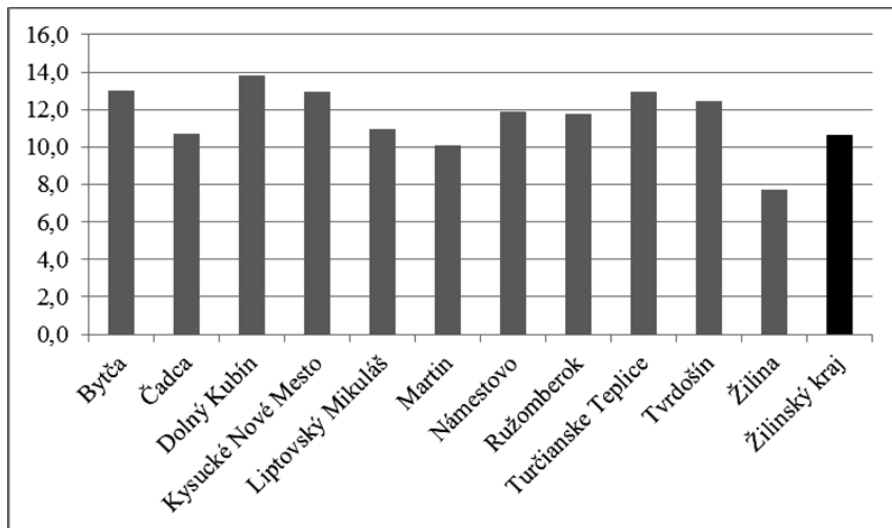
Hospodárska štruktúra a podnikateľská aktivita

Žilinský kraj patrí k významným hospodársky rozvinutým regiónom s dôrazom na priemyselnú aktivitu. Ku koncu roka 2010 malo v kraji sídlo 9,4% všetkých ziskových organizácií a 14,4% fyzických osôb Slovenska. Podľa ŠÚ SR sídlilo ku koncu prvého štvrtroku 2012 v kraji 15006 podnikov. Oproti stavu z konca marca 2011 sa zvýšil o 6,2%. Ku koncu 1. štvrtroku 2012 bolo v kraji registrovaných 57823 fyzických osôb - podnikateľov. Tento počet za rok narástol o 1,5%.

Tržby za vlastné výkony a tovar v priemyselných subjektoch kraja s počtom zamestnancov viac ako 20 dosiahli v roku 2010 hodnotu 8740,4mil.€. Podiel kraja na tržbách v priemysle SR na úrovni 14,2% je po Bratislavskom a Trnavskom kraji tretí najvyšší. Pričom polovicu tržieb tvorili tržby vo výrobe motorových vozidiel. Na druhom mieste bola dodávka elektriny, plynu, pary a studeného vzduchu (15,5%), na treťom výroba papiera a papierových výrobkov (7,5%). V kraji má veľmi silnú pozíciu stavebníctvo. V tržbách za vlastné výkony a tovar v stavebníctve bol ŽSK v roku 2010 na druhom mieste po Bratislavskom kraji.

Graf 3: Priemerná miera evidovanej nezamestnanosti v okresoch ŽSK (2001 – 2011)

Graph 3: Average unemployment rate in ŽSR districts (2001 – 2011)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov ŠÚ SR a ÚPSVAR

Výkonnosť kraja pozitívne ovplyvňujú aj priame zahraničné investície. Podľa pracovnej správy vydanéj Medzinárodným menovým fondom (Banerjee, Jarmuzek, 2009) bol Žilinský samosprávny kraj v roku 1999 v podiely zahraničných investícií ešte na siedmom mieste z krajov SR. V období rokov 2000-2005 a umiestňoval na štvrtom a v roku 2006 bol už po Bratislavskom a Košickom kraji na treťom mieste.

Stav a dynamika podnikateľského sektora v krajine závisí do značnej miery od hospodárskej politiky v krajine. V okresoch vplýva na podnikateľskú aktivitu úroveň infraštruktúry, lokalizácia zdrojov surovín, ľudské zdroje, blízkosť trhu, lokalizácia veľkých investorov, a podobne. Lokalizačné rozhodnutia podnikateľov a úroveň lokálneho ekonomického rozvoja vzájomne úzko súvisia – prosperitu podnikov ovplyvňujú faktory lokálneho ekonomického prostredia a na druhej strane konkurencieschopnosť miestnej ekonomiky je limitovaná podnikateľskou aktivitou na danom území (Šebová, Šebo, 2007). Podnikateľská aktivita v období rokov 2007-2011 mala v jednotlivých okresoch ŽSK rôznu dynamiku. Pomerným ukazovateľom na vyjadrenie dynamiky podnikateľského sektora je index podnikateľskej aktivity (IPA), ktorý vyjadruje počet podnikov v danom roku na 1000 ekonomicky aktívnych občanov okresu. Podniky s rôznym počtom

zamestnancov sa počas výkyvov akým bola hospodárska kríza, ktorá začala v roku 2008 môžu správať rôzne. Preto sme hodnotili IPA každej zo skupín podnikov (do 19, 20-49, 50-249 a viac ako 250 zamestnancov) zvlášť sme vyjadrili priemerný index všetky sledované roky a vo všetkých skupinách podnikov v danom okrese (tab. 4).

Najvyššia priemerná hodnota IPA v Žilinskom kraji v skupine podnikov do 19 zamestnancov v sledovanom období bola v roku 2011 a to 39,68. Na túto hodnotu vzrástol od roku 2007 z hodnoty 27,81 podnikov na 1000 obyvateľov. Najvyššia nadpriemerná hodnota indexu v roku 2011 bola v okrese Žilina (62,78). Nad priemerom kraja boli v tomto roku ale aj za všetky sledované roky ešte okresy Martin a Dolný Kubín. Naopak najnižšiu hodnotu dosiahol okres Bytča. V skupine podnikov od 20 do 49 zamestnancov dosiahol Žilinský kraj najvyššiu priemernú hodnotu IPA v roku 2011 a to hodnotu 1,64, najnižšiu hodnotu v roku 2010 (1,21). Nadpriemerné hodnoty boli v roku 2011 dosiahnuté iba okresoch Žilina a Dolný Kubín. Naopak najnižšiu hodnotu dosiahol okres Turčianske Teplice (0,62). Za celé obdobie dosiahli podpriemerné hodnoty indexu všetky okresy okrem okresov Žilina a Dolný Kubín. Podnikateľská aktivita v podnikoch s počtom zamestnancov 50-249 je v sledovanom období 2007-2011 charakteristická najväčšími výkyvmi. Najvyšší priemerný IPA v Žilinskom kraji v tejto skupine podnikov bol v roku 2008. Nadpriemernú hodnotu v tomto roku dosiahli okresy Žilina, Tvrdošín a Liptovský Mikuláš. Naopak najnižšiu hodnotu dosiahli okresy Kysucké Nové Mesto a Čadca. Najvyššia priemerná hodnota IPA v Žilinskom kraji v skupine podnikov nad 250 zamestnancov v sledovanom období bola v roku 2008 (0,23). Nad priemerom kraja boli v tomto roku ale aj za všetky sledované roky ešte okresy Žilina, Tvrdošín, Martin a Dolný Kubín. Naopak najnižšie hodnoty dosiahli okresy Čadca a Ružomberok. Priemerný index v kraji bol v tejto skupine na úrovni 0,21. Vyjadrili sme aj dynamiku podnikateľskej aktivity v posledných piatich rokoch. V skupine podnikov s počtom zamestnancov 0-19 IPA v období 2007-2011 po celý čas výrazne stúpala s výnimkou okresu Tvrdošín, kde mierne poklesol medzi rokmi 2008 a 2009. Najvýraznejší medziročný nárast IPA zaznamenali okresy Dolný Kubín a Bytča medzi rokmi 2007 a 2008. V kategórii 20-49 zamestnancov bol zaznamenaný mierny pokles v rokoch 2008-10 ale v roku 2011 znova IPA vzrástol. Výnimkou bol okres Kysucké Nové Mesto, kde IPA poklesol až v rokoch 2010 a 2011. V okresoch Martin, Ružomberok, Tvrdošín a Žilina bol pokles oneskorený a bol zaznamenaný iba v rokoch 2009 a 2010. Vo všetkých okresoch bol v podnikoch s počtom zamestnancov 50-249 medzi rokmi 2007 a 2008 nárast IPA, najprudší v okrese Liptovský Mikuláš, ale v rokoch 2008-2010 bol, okrem nárastu v okrese Dolný Kubín medzi rokmi 2009 a 2010, všade pokles IPA. Medzi rokmi 2010 a 2011 bol zaznamenaný nárast iba v okresoch Liptovský Mikuláš, Turčianske Teplice, Kysucké Nové Mesto, Námestovo a Čadca, najvýraznejší v okrese Námestovo.

Tab. 4: Index podnikateľskej aktivity a priemerný počet živnostníkov na 1000 EAO v okresoch ŽSK (2007 – 11)

Table 4: Index of business activity and the average number of self-employed persons per 1000 EAP in ŽSR districts (2007 – 11)

Okres	Index podnikateľskej aktivity podľa počtu zamestnancov v podnikoch s počtom zamestnancov					Počet živnostníkov
	0-19	20-49	50-249	250 a viac	Priem. hodnota	
Bytča	17,37	1,18	0,88	0,07	4,87	178
Čadca	26,42	1,04	0,52	0,09	7,02	180
Dolný Kubín	36,24	1,86	1,09	0,38	9,89	155
Kysucké N. Mesto	26,8	1,1	0,72	0,15	7,2	180
Liptovský Mikuláš	31,57	1,34	1,36	0,22	8,62	141
Martin	37,57	1,4	1,04	0,2	10,05	151
Námestovo	17,71	1,31	0,75	0,16	4,98	270
Ružomberok	27,3	0,97	0,97	0,11	7,34	135
Turčianske Teplice	23,2	0,66	0,86	0,15	6,22	140
Tvrdošín	21,81	1,09	1,08	0,32	6,07	204
Žilina	54,6	2,05	1,52	0,32	14,62	188
Žilinský kraj	34,45	1,42	1,07	0,21	9,29	174

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov ŠÚ SR a ÚPSVAR

Priemerná hodnota IPA za všetky sledované roky a za všetky skupiny podnikov je najvyššia v okresoch Žilina, Martin a Dolný Kubín. Najnižšiu priemernú hodnotu má IPA v okresoch Bytča a Námestovo.

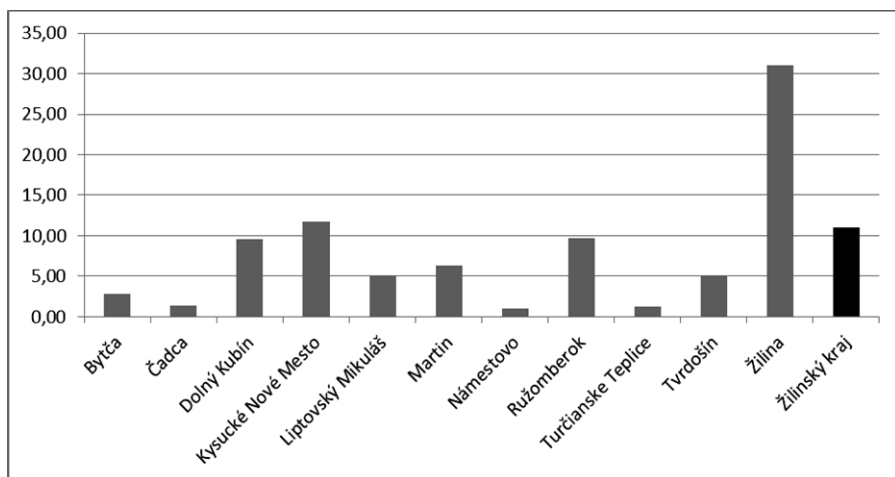
Podnikanie formou živnosti je využívané najmä ako možnosť samozamestnania v oblastiach kde je zlá dostupnosť alebo kde je málo možností zamestnať sa. Priemerný počet držiteľov živnostenského oprávnenia na 1000 EAO v sledovanom období v Žilinskom kraji je 174. Najviac sa počet živnostníkov zvýšil v okrese Námestovo a to oproti roku 2008 o 17 bodov až na 290 na 1000 EAO. Nadpriemernú hodnotu dosiahli aj okresy Žilina, Tvrdošín, Námestovo, Kysucké Nové Mesto a Čadca, pričom okres Námestovo výrazne vyčnieva nad priemernou hodnotou ŽSK. V okrese Ružomberok je najnižšia priemerná hodnota, a to 135 živnostníkov na 1000 EAO (tab. 4).

O výkone ekonomiky svedčí aj priemyselná produkcia, ktorú možno vyjadriť hrubým obratom priemyslu v okresoch. Za sledované obdobie 2008 – 2010 bol priemerný hrubý obrat priemyslu v Žilinskom kraji na úrovni 11,01 tis. € na jedného obyvateľa. Vysoko nad touto priemernou hodnotou je hodnota obratu v okrese Žilina (31,06 tis. €). Nadpriemernú hodnotu dosiahol aj okres Kysucké Nové Mesto. Najnižší obrat priemyslu na obyvateľa bol v okrese Námestovo.

Stavebná produkcia v okrese charakterizuje rozvoj v oblasti infraštruktúry, bytového fondu a iných budov. Od roku 2008 bola priemerná stavebná produkcia na obyvateľa v okrese Žilina trojnásobne vyššia ako priemer kraja a štvornásobne vyššia ako v po ňom nasledujúcom okrese Kysucké Nové Mesto, nasleduje stavebná produkcia v okrese Liptovský Mikuláš. Naopak najmenej sa za posledných 5 rokov stávalo v okresoch Ružomberok, Čadca a Bytča.

Graf 4: Priemerný hrubý obrat priemyslu v okresoch ŽSK na obyvateľa v rokoch 2008 – 2010 (tis. €)

Graph 4: Average gross industry sales in districts ŽSK per capita in 2008 – 2010 (thousands of €)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov ŠÚ SR

Hrubý domáci produkt a mzdy

Na úrovni krajov je jedným z ukazovateľov rozvoja regiónu regionálny HDP. Žilinský kraj patrí z hľadiska tvorby HDP k stredne výkonným regiónom Slovenska. V období 2000-2008 mala tvorba HDP stúpajúci trend. V roku 2009 nastal pokles. V roku 2000 dosiahol hrubý domáci produkt na obyvateľa hodnotu 4729 € v bežných cenách. Do roku 2008 stúpol na 10790€, ale v roku 2009 poklesol na 10038€. Objem v kraji vytvoreného HDP v tomto roku predstavoval 11,12% podiel na HDP vytvorenom v Slovenskej republike. Na obyvateľa je to 86,46% úrovne HDP v SR. Nadpriemernú hodnotu regionálneho HDP v celom sledovanom období dosahoval iba Bratislavský a Trnavský kraj. Žilinský kraj bol v roku 2009 na piatom mieste zo všetkých krajov.

Výška čistej mzdy je ukazovateľ, ktorý priamo ovplyvňuje ekonomickú situáciu domácností. Je teda najbližšie životnej úrovni a kvalite života jednotlivca. Ira a i. (2005) považujú dimenziu materiálneho komfortu a sociálnych istôt za jednu zo šiestich základných dimenzií kvality života. Podľa autorov je Slovensko výrazne priestorovo diferencované z aspektu materiálneho zabezpečenia a sociálnych istôt obyvateľstva. Čoraz viac autorov (Graham, 2010; Kahneman, Deaton, 2010; Easterlin a i., 2010 a ďalší) prináša dôkazy o tom, že materiálny dostatok súvisí s kvalitou života len do tej miery, pokiaľ pomôže zabezpečiť základné potreby a istoty. Pri zvyšovaní príjmu od určitej jeho úrovne už subjektívna kvalita života a pocit šťastia stagnuje alebo klesá.

Tab. 5: Index rastu miezd v krajoch SR v období 2007 – 2011

Table 5: Index of wage growth in the regions of SR in the period 2007 – 2011

Kraj	2007	2008	2009	2010	2011	Priemer
Banskobystrický	107,7	107,2	100,9	105	102,7	104,7
Bratislavský	106,3	107,6	102,8	102,2	101	103,98
Košický	105,3	107,2	101,8	104,7	101,4	104,08
Nitriansky	107,9	110	103	101,8	104,1	105,36
Prešovský	106,5	109,6	105	103,7	102,4	105,44
Trenčiansky	107,1	108,2	100,7	103,5	104,6	104,82
Trnavský	108,8	106,4	101,9	102,3	104,3	104,74
Žilinský	107,9	109,7	101,7	104,4	103,1	105,36
Slovensko	107,2	108,1	103	103,2	102,2	104,74

Zdroj: ŠÚ SR, Pozn.: Rovnaké obdobie predchádzajúceho roka = 100

V krajoch SR sme sledovali čistú nominálnu mzdu v období 2007 – 2011. Žilinský kraj je vo všetkých rokoch tohto obdobia pod priemernou mzdou v SR. V priemernej mzde za sledované obdobie je na štvrtom mieste po Bratislavskom, Košickom a Trnavskom samosprávnom kraji. Nad priemerom SR je iba Bratislavský kraj. Dynamiku nárastu miezd vyjadruje index rastu miezd. Priemerná čistá nominálna mzda rástla vo všetkých rokoch vo všetkých krajoch. Nárast indexu dosiahol Žilinský kraj iba v rokoch 2008 a 2010, tak to bolo aj v priemere za SR. Okrem Banskobystrického a Trnavského samosprávneho kraja dosiahli všetky kraje nárast v roku 2008, okrem Bratislavského, Nitrianskeho a Prešovského v roku 2010. Iba v Nitrianskom, Trnavskom a Trenčianskom samosprávnom kraji vzrástli mzdy aj v roku 2011 (tab. 5).

Priemerný index rastu miezd za obdobie 2007 – 2011 v SR je 104,74. Nad túto hodnotu sa dostal Prešovský, Žilinský, Nitriansky a Trenčiansky samosprávny kraj. Najnižší nárast miezd zaznamenal Bratislavský kraj.

Vo všetkých okresoch Žilinského kraja v rokoch 2001 až 2008 priemerná mzda rástla. V okresoch Žilina, Liptovský Mikuláš a Kysucké Nové Mesto boli mzdy najvyššie a rástli najprudšie. Naopak v okresoch Námestovo, Čadca Turčianske Teplice boli najnižšie a rástli najmenej prudko. V roku 2009 okrem okresov Ružomberok, Čadca a Dolný Kubín všade mzdy poklesli, v nasledujúcom roku však vo všetkých okresoch mierne vzrástli.

Záver

Socio-ekonomická situácia v regióne ovplyvňuje sídelnú kvalitu života. Pre praktický život človeka a jeho kvalitu má význam prístup k týmto faktorom na úrovni sídla a okresu. Cieľom príspevku je zhodnotiť postavenie Žilinského samosprávneho kraja v rámci SR a porovnať rozvoj jeho okresov prostredníctvom vybraných socio-ekonomických ukazovateľov v období 2001 – 2011.

Žilinský kraj je jedným zo štyroch krajov SR, kde je ešte prirodzený prírastok pozitívny. V sledovanom období bol zaznamenaný najvyšší prirodzený prírastok vo všetkých troch okresoch Oravy. Obyvatelia prirodzene odbúdajú v okresoch Liptovský Mikuláš, Ružomberok ale najmä v okrese Turčianske Teplice (-5,3%). Za posledných 10 rokov stúpol vek obyvateľov ŽSK v priemere o 2,46 roka.

Podiel skupín obyvateľov podľa produktívneho veku naznačuje trend v intenzite budúcej ekonomickej aktivity obyvateľov a trend v potrebe sociálnych služieb a podobne. V kraji je v priemere 15,92% obyvateľov v predproduktívnom, 72,13% v produktívnom a 12,87% v poproduktívnom veku. Z okresov má najvyšší podiel produktívnej zložky v súčasnosti okres Martin, okres Námestovo naopak najnižší. Z hľadiska rozvoja regiónu je dôležitá ekonomická aktivita občanov. Miera ekonomickej aktivity v ŽSK je na úrovni 56,12%. Najvyššia je v okrese Liptovský Mikuláš, aj keď v tomto okrese nie je najvyšší podiel produktívnej zložky, najnižšia v okrese Námestovo čo korešponduje s podielom produktívnej zložky. Okres Námestovo má vysoko nadpriemerný podiel predproduktívnej zložky, čo naznačuje, že v priebehu nasledovných 5 rokov by sa mohla začať zvyšovať aj jeho ekonomická aktivita.

Čo sa týka úrovne vzdelania, najviac občanov so základným vzdelaním a bez vzdelania žije v okrese Námestovo. Takýto pomer predurčuje okres na vytváranie pracovných miest s nízkou kvalifikáciou. V okrese Martin je najviac obyvateľov s učňovským vzdelaním a spolu s okresom Žilina a Liptovský Mikuláš majú najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných. V počítačových znalostiach sa obyvatelia Žilinského kraja ukázali ako nadpriemerní. Vyššiu úroveň dosahuje už iba Bratislavský kraj. Z okresov ŽSK sú v tejto oblasti najskúsenejší takmer

zhodne obyvatelia okresov Žilina, Tvrdošín a Dolný Kubín. V okrese Tvrdošín sa to dá zdôvodniť dlhodobým zameraním na elektrotechnické vzdelávanie a priemysel.

Žilinský samosprávny kraj bol po celé obdobie 2001 – 2011 v miere nezamestnanosti zo všetkých krajov na štvrtom mieste. Z okresov Žilinského kraja mal najnižšiu nezamestnanosť okres Žilina. Od roku 2006 tu pôsobia traja veľkí zamestnávateľia v oblasti automobilového priemyslu. To potvrdzuje aj fakt, že polovicu tržieb v priemysle tvorili tržby vo výrobe motorových vozidiel. V kraji má veľmi silnú pozíciu aj stavebníctvo. V tržbách za vlastné výkony a tovar v stavebníctve bol ŽSK v roku 2010 na druhom mieste po Bratislavskom kraji. V priamych zahraničných investíciách je po Bratislavskom a Košickom kraji na treťom mieste. Podnikateľská aktivita, vyjadrená indexom podnikateľskej aktivity v období 2007-2011, je nadpriemerná v okresoch Žilina, Martin a Dolný Kubín. V okrese Námestovo je naopak obrat priemyslu dlhodobo najnižší (30 krát nižší ako v okrese Žilina).

Situácia v zamestnanosti a ekonomickom zabezpečení rodín sa odráža v počte samostatne zárobkových osôb a snahe o samozásobenie. Počet živnostníkov je vysoko nadpriemerný v okresoch Námestovo a Tvrdošín, a to živnostníkov v stavebníctve. Tento fakt poukazuje na to, že pri výraznom nedostatku pracovných príležitostí najmä v severných okresoch je jednou z mála možností zamestnania turnusová práca v stavebníctve na Slovensku a v zahraničí. Okrem toho sa najmä v severných okresoch Žilinského kraja čoraz viac objavuje turnusová práca žien v opatrovateľských službách v Rakúsku a iných krajinách.

Podľa Iru, Micháleka a Podoláka (2005) na Slovensku absentuje regionálna politika a dostatočne citlivý prístup decíznej sféry k špecifickým regionálnym potrebám. Slovensko má pred sebou nové programové obdobie v rámci kohéznej politiky EÚ. Čiastočné riešenie ponúka aj kohézna politika. Nemali by sme však čakať na pomoc „zvonku“. Riešením by bola systematická podpora malého podnikania v odvetviach, ktoré by smerovali k produkcii regionálnych potravinárskych a iných produktov a služieb, ktoré by prispeli ku znovuoživeniu ekonomiky stagnujúcich regiónov a zvýšeniu kvality života .

Literatúra

- Banerjee-Jarmuzek, 2009.** Anatomy of regional disparities in the Slovak Republic, Working paper. On-line
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09145.pdf>.
- Easterlin R.A., Angelescu McVey, L., Switek, M., Sawangfa, O., Smith Zweig, J. 2010.** The happiness–income paradox revisited, Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA, Economic Sciences, Vol. 107, No. 52.
- Graham, C. 2010.** Happiness Around the World: The Paradox of Happy Peasants and Miserable Millionaires, Oxford University, 2010.

Ira, V., Michálek, A., Podolák, P. 2005. Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v Slovenskej republike, In: Životné prostredie, Vol. 39, No.6, s. 290-294, 2005.

Kahneman, D., Deaton, A. 2010. High income improves evaluation of life but not emotional well-being, Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA, Psychological and Cognitive Sciences, vol. 107, No. 38.

Šebová, M.-Šebo, J., 2007. The factors of local economic development with the impact on the business localization. Technical University of Košice, Faculty of Economics 2nd Central European Conference in Regional Science – CERS.

Databáza regionálnej štatistiky – RegDat, Štatistický úrad SR
Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2011, Štatistický úrad SR

SOCIOECONOMIC TRENDS OF DEVELOPMENT IN THE ŽILINA REGION

Summary

Spatial disparities of regional development is influenced by both historical development and physical and geology conditions, on the other hand it is the result of socio-economic situation within the region and in the country. For practical human life and its quality is important to approach these factors at the level of district, micro-region or municipality level. The objective of this paper is to compare development of the Žilina Self-government Region districts by selected socio-economic indicators in the period 2001-2011. Data from the The 2011 Population and Housing Census were used. Human capital, employment, economic activity, revenues from products and services and monthly wages of districts were compared.

The highest proportion of productive population lives in Martin district (73%). Žilina region is one of four Slovak regions, where natural population increase is still positive. The highest natural increase of population recorded Námestovo district. Opposite to this, Turčianske Teplice district recorded the highest decrease. Compared to 2001 age of population increased by 2,46 years. Net migration is mainly influenced by the labor market in the country and the region as well as other factors such as the attractiveness of regions and cities in terms of access to transport, housing options, facilities and services. Regarding to level of education, most people with primary education or no education live in Námestovo district. Žilina and Liptovský Mikuláš districts have the highest proportion of university educated population. In computer knowledge, the inhabitants of Žilina region are highly above average. Higher level achieved only Bratislava region. Most experienced districts in this field are Žilina, Tvrdošín and Dolný Kubín.

In terms of regional development the economic activity of citizens is important. The economic activity rate in the region is at 56.12%. The highest is in the district of Žilina and the lowest in Námestovo. Žilina was the whole period 2001-2011 the unemployment rate in fourth place. The district Žilina had in the whole period 2001-2011 the lowest unemployment. Žilina is one of the major industrialized and economically developed regions. At the end of 2010, the county seat had 9.4% of all profit organizations and 14.4% of individuals in Slovakia. Half of the sales were sales of motor vehicle production. The region has a very strong position in construction. The revenues from own services and products in the building was second highest after Bratislava region in foreign direct investment after the Bratislava and Košice in third place. Entrepreneurial activity, expressed by index of business activity above average in districts Žilina, Martin and Dolný Kubín.

Employment situation and economic security of families is reflected in the number of self-employed and the pursuit of self-supply. The number of self-employed is well above the average in districts and Tvrdošín, and tradesmen in the construction industry. This fact shows that the significant lack of jobs, particularly in the northern districts is one of the few employment opportunities to work weekly out of home in the construction industry in Slovakia and abroad. In addition, particularly in the northern districts of Žilina increasingly appears women's work in social care in Austria.

According to Ira, Michalek and Podolak (2005), regional policy and sufficiently sensitive decision-makers access to specific regional needs absent in Slovakia. Slovakia is facing a new programming period of the EU cohesion policy. Partial solution offers this policy. We should not wait for help from "outside". The solution would be systematic support for small businesses in sectors that would be directed to the regional production of food and other products and services that contribute to the revival of the economy in stagnating regions.

Ing. Marcela Chreneková

Katedra regionalistiky a rozvoja vidieka FEŠRR SPU

Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra

E – mail: marcela.chrenekova@uniag.sk

ROZVOJ CESTOVNÍHO RUCHU V MIKROREGIONU TELČSKO

Eva Janoušková

Abstract

This paper deals with the development of tourism in the Telčsko Microregion as one of the main economic activities of this area. The area has a high localization potential for the development of tourism. Nevertheless, this activity does not develop in such a way all interested subjects would imagine. One of the weaknesses of tourism in the region is a short stay of visitors. Among others, the paper also presents particular steps that are implemented in the microregion to improve the situation.

Keywords: tourist regions, the Telčsko Microregion, the town of Telč, cooperation in tourism

Úvod

Cestovní ruch je faktorem, který hraje a v budoucnu bude hrát v České republice stále větší roli v rozvoji regionů různé hierarchie. V mnoha oblastech republiky není dostatečný potenciál pro rozvoj průmyslu nebo zemědělství. Právě zde je často nedoceněný význam přírodního a kulturního bohatství pro rozvoj cestovního ruchu (podrobněji Měrtlová, Vojáčková, 2012).

Česká republika je administrativně rozdělena do čtrnácti krajů. Pro potřeby cestovního ruchu to však není dělení ideální. Cestovní ruch vychází z jiných kritérií než politické členění. Některé celistvé turisticky atraktivní oblasti se rozkládají na území více krajů (například Krkonoše). Krajské samosprávy by měly rozvíjet přirozené turistické regiony, které leží ve více krajích podle společného plánu. Od 60. let minulého století existuje snaha vymezit na území republiky jednotné turistické celky. V roce 1962 byla provedena Rajonizace cestovního ruchu v tehdejší ČSSR. Vymezené oblasti však nepokrývaly území celé republiky. V roce 1982 po aktualizaci byla vydána Směrnice pro realizaci rajonizace cestovního ruchu v ČSSR, která vymezila 47 oblastí soustředěného cestovního ruchu s podoblastmi (oblasti I. až IV. kategorie). V průběhu let však došlo ke změnám ve využití krajiny, v podílu rekreace, celkově rostl význam služeb a zvýšila se mobilita obyvatel. Stávající rajonizace už byla nevyhovující. V současné době je v ČR nejčastěji používáno členění země na 17 turistických regionů, které vytvořila Česká centrála cestovního ruchu CzechTourism v roce 2010. Jde o území, pro která je typický určitý druh cestovního ruchu, který jednotlivé prvky dané oblasti spojuje a sjednocuje, ale zároveň i odlišuje od ostatních regionů.

Hlavní význam těchto celků spočívá v prezentaci ČR v zahraničí, ale významná je i podpora domácího cestovního ruchu.

Společná prezentace a propagace je bezesporu důležitá věc. Ale aby byl naplněn obsah propagace, aby bylo co nabídnout, je nezbytná iniciativa všech, kteří se podílejí na realizaci cestovního ruchu v dané oblasti. Zde spíše než rozdělení na turistické regiony (a v jejich rámci další dělení na 40 turistických oblastí), hraje roli aktivita v menších územních celcích – tzv. mikroregionech.

Mikroregiony a místní akční skupiny (MAS)

V České republice existuje v současné době více než 500 mikroregionů. Tyto svazky obcí jsou uzavírány podle občanského zákoníku a podle zákona č. 128/2000 Sb. o obcích. Obce regionu menšího rozsahu se z vlastní iniciativy sdružují za účelem dosažení ekonomického, kulturního a sociálního rozvoje. Řada aktivit v mikroregionech je zaměřena na cestovní ruch, který je v mnoha oblastech jednou z mála možností, jak zvýšit ekonomický rozvoj. Právě zde je velký prostor pro spolupráci s dalšími subjekty v regionech.

V mikroregionech působí tzv. místní akční skupiny (MAS). Jsou společenstvím občanů, neziskových organizací, soukromé podnikatelské sféry a veřejné správy (obcí, svazků obcí a institucí veřejné moci), které spolupracují na rozvoji venkova, zemědělství a při získávání finanční podpory pro svůj region z EU a z národních programů.

Mikroregion Telčsko a cestovní ruch

Mikroregion Telčsko byl založen v roce 2003. O rok později vznikla Místní akční skupina Telčsko. Tvoří jej 49 obcí (podrobněji Skálová, 2012), ve kterých žije dohromady asi 15 tisíc obyvatel. Rozkládá se na Českomoravské vrchovině v jihozápadní části Moravy.

Téměř všechny obce mikroregionu náleží do Kraje Vysočina, jedinou výjimkou je obec Červený Hrádek, která administrativně patří do Jihočeského kraje. Charakter krajiny je vrchovinný, s průměrnou nadmořskou výškou 570 m. Nejvyšším vrcholem je Javořice (837 m n. m.), v jejíž blízkosti prochází hlavní evropské rozvodí. V mikroregionu pramení Moravská Dyje, která odvádí vodu z celého Telčska a posléze odtéká do Rakouska. Charakteristickým prvkem krajiny jsou rybníky. Některé byly založeny již v 13. století – např. rybníky chránící vodní pevnost Telč. Nejvíce jich bylo založeno v 16. století za doby Zachariáše z Hradce a dodnes je takřka v každé vesnici jeden nebo více rybníků. Lesy se postupně omezovaly na méně úrodné, kamenitější a výše položené pozemky a tvoří další typický prvek krajiny. Původní smíšené lesy byly nahrazovány smrkovými monokulturami (Skálová, 2012).

Administratívne leží mikroregion v Kraji Vysočina. Väčšina vesníc vznikala od 13. storočia počas kolonizácie susedných oblastí, ktorá postupovala od juhovýchodu stále hlbšie do tehdejších pomezí medzi Čechami a Moravou. Vesnice boli zakladané tak, že sa podľa kvality pôdy a klimatologických podmienok určil počet usedlostí, ktoré sa v danom obvode užívajú. Najmä väčšina z nich nemá viac než 150 obyvateľov (veľkosť obcí sa pohybuje od 35 do 800 obyvateľov). Táto rozdrobenosť, typická pre celý kraj, určuje charakteristické problémy obcí – nízka občianska vybavenosť, malá daňová výťažnosť, nedostatočná dopravná obsluha, vysoké náklady na údržbu miestnych komunikácií alebo nedostatok podnikateľských príležitostí.

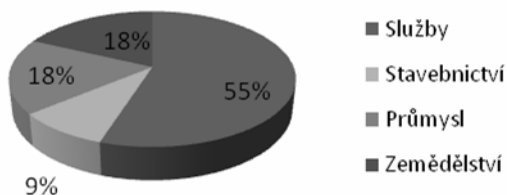
V posledných dvadsiť rokoch dochádza k miernemu poklesu počtu obyvateľov. Tento negatívny vývoj vo vzťahu k populácii mikroregionu, priamo súvisí s mestom Telč, ktoré v danom období zaznamenalo výrazný pokles počtu obyvateľov (o 5 %). I do budúcnosti sa očakáva skôr stagnácia (popr. mierny pokles počtu obyvateľov), a to i v súvislosti s postupujúcimi depopulačnými procesmi vo venkovských oblastiach.

Nepítomnosť veľkého priemyslu v celej oblasti pomohla zachovať čisté životné prostredie. Spolu s malebnou krajinou tejto časti Českomoravskej vrchoviny a množstvom pamiatok (nejen v Telči) disponuje mikroregion veľmi kvalitnými lokalizačnými predpokladmi pre rozvoj cestovného ruchu.

Cestovný ruch je neoddeliteľnou súčasťou ekonomiky a života mikroregionu. Preto sa v oblasti nerozvíja tak, ako by si všetci zainteresovaní predstavovali. Jednou z slabých stránok turizmu v regionu je krátkodobý pobyt návštevníkov.

Graf 1: Štruktúra hospodárstva Mikroregionu Telčsko

Graph 1: Structure of the economy in the Telčsko Microregion

Zdroj: Strategický plán LEADER MAS Telčsko

Hlavnou turistickou atraktivitou medzinárodného významu je historické centrum mesta Telče zapísané na zoznam kultúrneho a prírodného svetového dedičstva UNESCO. K ďalším patrí hrad Roštejn, Premonstrátsky kláštor v Nové Říši, zručenina hradu Štamberk, cirkevné pamiatky v Telči a vo väčšine obcí, prírodné pamiatky a zaujímavosti (dutá lípa v Praskolesích, Míchova skála, kamenné

moře u Lhotky, Velký pařezitý rybník, pramen Moravské Dyje, nejvyšší vrchol Českomoravské vrchoviny Javořice a další).

Návštěvníci kromě přírodních a kulturních zajímavostí využívají možnosti méně náročné pobytové i pohybové letní a zimní turistiky. Velmi rozšířenou formou individuální rekreace je chalupaření a chataření. Pro zimní rekreaci jsou vhodné běžkařské terény kolem vrchu Javořice. V obci Mrákotín jsou v provozu dvě sjezdovky. Informace o celém mikroregionu turistům poskytuje Městské informační středisko v Telči. Cestovní ruch v území je dále umocňován konáním řady významných kulturních akcí. Návštěvníci mohou navštívit řadu expozic, galerií a muzeí. Mezi nejznámější osobnosti kraje patří Otokar Březina. Historický a kulturní význam města a okolí je umocňován také trvalým zájmem tvůrců filmových děl o historické exteriéry Telče či hradu Roštejn.

Jak město Telč, tak i Mikroregion Telčsko vyvíjejí řadu aktivit zaměřených na rozvoj propagace a marketingu (turistický server, propagační materiály, marketingová studie cestovního ruchu, komplexní průzkumy návštěvnosti a názorů návštěvníků apod.). Spolupracují také s partnerskými městy a organizacemi v zahraničí. Vyvrcholením dlouholeté spolupráce s rakouskými partnery se v roce 2009 stala Dolnorakouská zemská výstava, kdy poprvé v historii byla jedna část výstavy umístěna v zahraničí, a to v Telči. Kromě stálých expozic proběhla řada doprovodných akcí a výstava se tak stala významným turistickým magnetem. Podle Strategického plánu rozvoje Mikroregionu Telčsko (2012) je možné návštěvníky rozdělit do dvou skupin:

- Krátkodobí návštěvníci, přijíždějící zejména na prohlídku zámku a náměstí, příp. dalších památek v Telči. Odhaduje se, že jich do Telče zavítá cca **300 tisíc za rok**. Významný podíl tvoří školní výlety (v červnu) a autobusové zájezdy cestovních kanceláří (tuzemských i zahraničních) během celé turistické sezóny.
- Pobytoví návštěvníci (dle názvosloví WTO turisté), využívající služeb hotelů, penzionů, kempů a ubytování v soukromí. Při počtu cca 1000 lůžek v mikroregionu, průměrné obsazenosti 100 nocí na lůžko za rok a průměrné délce pobytu 4 noci je možno uvažovat o počtu cca **25 tisíc turistů za rok**.

Při porovnání výše uvedených odhadů je zřejmé, že problémem cestovního ruchu v Mikroregionu Telčsko je především neschopnost udržet návštěvníka, aby zůstal v oblasti více než jeden den. Lůžkové kapacity bývají plně obsazeny pouze v období vrcholné letní sezóny (přelom července a srpna). K tomu v Telči přispívá velkou měrou konání již tradičního a stále populárního hudebního festivalu „Prázdniny v Telči“. V ostatních obdobích (především mimo hlavní sezónu) není kapacita ubytovacích, ale také stravovacích zařízení dostatečně využita. Největší

nabídka ubytovacích kapacit je k dispozíci v Telči a v Řásné, kde se rovněž nachází atraktivní Camp Velkopařezitý a chatová oblast Řásná. Vysokou kvalitu ubytování a větší počet lůžek pro náročnější klientelu (konferenční a kongresová turistika) nabízí komplex Šiškův mlýn, jehož součástí je golfové hřiště.

Mikroregionem prochází řada tras pěších, cyklistických i jezdeckých. Hustá síť tras, na jejímž vyznačení a koordinaci se z velké části podílel Mikroregion Telčsko, nabízí nejrůznější varianty a možnosti (okruhy) pro milovníky kol, koní i pěší turistiky. Z tohoto pohledu patří mikroregion mezi nejvýznamnější centra cykloturistiky na Vysočině. Problémem je, že většina cyklistických tras je vedena po stávajících dopravních komunikacích nižších tříd. Tzv. cyklostezky, tedy trasy pro cyklisty vedené mimo motorovou dopravu, zatím v území chybí (vyjma několika krátkých úseků v Telči).

Vybavenost území sportovně rekreačním zázemím a celkovou nabídkou pro aktivní trávení volného času je na horší úrovni. Kromě již zmiňovaného golfového hřiště, fotbalových i víceúčelových hřišť a školních tělocvičen, využívaných i veřejností, jsou jedinými sportovními zařízeními v regionu tenisové kurty, bowlingová dráha a nekrytý zimní stadion v Telči. Problémem je rovněž absence dostatečného počtu kvalitních vodních ploch či koupališť pro koupání. Zcela nedostatečná je nabídka volnočasových aktivit zaměřených na děti a rodiny s malými dětmi.

V rámci analýz marketingových strategií byly zpracovány příčiny a důsledky nízké výnosnosti služeb cestovního ruchu. Výsledek připomíná „začarovaný kruh“. K příčinám, které mohou být ovlivněny zvenčí a mohou tak přispět k řešení základního problému patří

- malá nabídka aktivit mimo sezónu
- špatná spolupráce s jinými obory
- chybějící doprovodná infrastruktura
- špatný marketing
- chybějící základní infrastruktura cestovního ruchu vyšší úrovně a kapacity
- nižší úroveň vzdělanosti v regionu – chybí know-how.

Podle Strategického plánu rozvoje Mikroregionu Telčsko je jednou z možností jak tento bludný kruh rozetnout zajištění kapitálu na zlepšení infrastruktury cestovního ruchu. Že toto úsilí přináší pozitivní výsledky, to dokládá vysoká výtěžnost financí z dotačních titulů. V rámci Kraje Vysočina Mikroregion Telčsko dlouhodobě obsazuje první místo v přepočtu získaných dotací na jednoho obyvatele. Také čerpání dotací z fondu EU je nadprůměrné. Tyto skvělé výsledky jsou dosahovány i díky poradenské činnosti kanceláře Mikroregionu Telčsko.

Město Telč

Město Telč, jediné větší sídlo mikroregionu (asi 5 000 obyvatel), je spádovým centrem celé oblasti. Jako město, jehož historické jádro je uvedeno od roku 1992 na Seznamu světového dědictví UNESCO, má ovšem význam turistického centra nejen v regionálním, ale i v celostátním a mezinárodním měřítku. Telč významně ovlivňuje ekonomickou strukturu v mikroregionu (graf 1). V případě, že bychom hodnotili strukturu ekonomiky mikroregionu bez města Telče, měl by sektor služeb pouze 47 % podíl na celkovém počtu subjektů, druhým nejvýznamnějším sektorem by se stala oblast zemědělství (24 % podíl).

První písemná zmínka o Telči pochází z počátku 14. století. Významným datem je rok 1339, kdy Telč dostal do vlastnictví Oldřich z Hradce z rodu Vítkovců. Historické jádro města patří k nejcennějším městským památkovým rezervacím na Moravě. Na památkové hodnotě města se podílí i předměstí Staré Město, jehož historická část (okolí kostela Matky Boží) je městskou památkovou zónou a v neposlední řadě i to, že i nová výstavba 20. století na okrajích města respektovala hodnotné městské panoráma, které není narušeno převýšenou panelovou zástavbou. Dominantou a také nejvýznamnější architektonickou památkou města je renesanční telčský zámek. Tato národní kulturní památka se zachovalými původními interiéry patří mezi klenoty moravské renesanční architektury. Po poklesu ročního počtu návštěvníků telčského zámku v posledních 20 letech se situace pomalu mění k lepšímu (tab. 1).

Tab. 1: Počty návštěvníků zámku Telč ve vybraných letech

Table 1: The numbers of visitors to the castle Telč in selected years

Rok	Počet návštěvníků
1996	90 087
2000	90 000
2004	76 866
2006	64 075
2008	64 628
2010	87 183

Zdroj: Chalupa, Janoušková, 2011

Pro rozvoj cestovního ruchu v Telči je významné členství města ve svazku obcí „Česká inspirace“ nebo ve „Sdružení historických sídel Čech, Moravy

a Slezská“. Od roku 2006 ve městě sídlí Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště pro kraj Vysočina.

Kromě památek lákají turisty do Telče významné pravidelné akce jako například již zmiňované Prázdniny v Telči nebo Balóny nad Telčí, Dny evropského kulturního dědictví, Francouzsko-česká hudební akademie a další. Pro odpočinek a procházky návštěvníci města mohou využít zejména volně přístupný zámecký park a dále např. klidovou oblast Oslednice, popř. Lipky (lipová alej).

Rozvoj cestovního ruchu závisí, kromě kulturně-přírodního potenciálu i na kvalitě a rozsahu poskytovaných služeb. Zde má město ještě četné rezervy. Problém je také v ne vždy ideální komunikaci mezi městem a místními podnikateli. Město si tento problém velmi dobře uvědomuje a snaží se jej řešit. Například zapojením Telče do zajímavého projektu „Města v rozletu“.

„Města v rozletu“

Projekt, z něžž Telč čerpá finanční podporu, byl schválen v roce 2011. Je založen na přeshraniční spolupráci Rakouska a České republiky. Projekt je financován z Evropského fondu regionálního rozvoje prostřednictvím Operačního programu Evropské územní spolupráce Rakousko – Česká republika 2007 – 2013. Partnery projektu „Města v rozletu“ jsou tři rakouská města oblasti Waldviertel – Horn, Zwettl, Schrems a tři partnerská města za Jižní Čechy a Vysočinu – Třeboň, Jindřichův Hradec, Telč. Město Telč vstoupilo do projektu s následujícími cíli:

- Aktualizovat strategii rozvoje města a cestovního ruchu v Telči.
- Zajistit propagování města Telče.
- Zefektivnit vzájemnou spolupráci a komunikaci mezi městem Telč a podnikateli poskytující služby v oblasti cestovního ruchu.

Již v období přípravy projektu probíhaly konzultace zástupců města s vedením katedry cestovního ruchu Vysoké školy polytechnické Jihlava (VŠPJ). V průběhu realizace projektu nabídla VŠPJ provedení a vyhodnocení potřebných průzkumů mezi návštěvníky města a mezi představiteli veřejné správy a podnikateli. Výsledkem bude aktuální marketingová studie turistického regionu Telčsko včetně vypracování závěrečné zprávy a její prezentace. Vznikne pod vedením zkušených odborníků z katedry a za významného přispění studentů oboru Cestovní ruch VŠPJ, kteří své výzkumy zpracují formou bakalářských prací. Výsledky studie budou strukturovány tak, aby je bylo možno porovnat s výstupy Marketingové studie turistického regionu Telčsko (2006). Plánovány jsou také přednášky odborníků katedry cestovního ruchu pro místní podnikatele například na tato témata:

- Základy cestovného ruchu (vymezení pojmů, přehled základních služeb cestovného ruchu)
- Právní minimum (legislativní opatření ovlivňující služby v cestovním ruchu v ČR i v EU)
- Region a cestovní ruch – geografie a historie mikroregionu, udržitelný rozvoj cestovného ruchu
- Základní principy destinačního managementu (strategický rozvoj destinace, tvorba destinačních produktů, marketing destinace)

Nyní probíhá v rámci projektu „Města v rozletu“ aktualizace Strategického plánu města Telče. Jde jak o aktualizaci analytické části, kde již celá řada údajů a různých porovnání je zastaralá, ale především o aktualizaci návrhové části. Tedy aktualizace směřů rozvoje, strategických i dílčích projektů. Speciální důraz v rámci strategického plánu je kladen na rozvoj a podporu podnikání ve městě.

Je třeba připomenout, že projekt „Města v rozletu“ není jedinou mezinárodní projektovou aktivitou Telče zaměřenou na rozvoj cestovného ruchu. Telč jako město UNESCO je také například zařazena do společného projektu Bavorska, Horního Rakouska, Kraje Vysočina a Jihočeského kraje pod názvem „Region Vltava Dunaj“.

Geopark Vysočina

Hovoříme-li o spolupráci VŠPJ s regionem Telčska v cestovním ruchu, je třeba zmínit další zajímavou aktivitu – spolupráci s obecně prospěšnou společností Geopark Vysočina. Geoturistický a ekoturistický potenciál ČR tvoří zajímavou a dosud nedoceněnou alternativu ke standardnímu cestovnímu ruchu v přírodně a krajinně hodnotných územích. Území plánovaného Geoparku Vysočina se z velké části nachází právě v Mikroregionu Telčsko. Cílem projektu „Geopark Vysočina“ není omezení vstupu do přírodně a krajinně hodnotného území, ale naopak rozvoj specifických šetrných forem turismu a také ekonomický přínos obyvatelům daného území. Jde například o vybudování zážitkových a naučných stezek, vlastního infocentra v Telči a také o přípravu zajímavých vzdělávacích programů pro školy, laickou i odbornou veřejnost (Obrdlík, 2012). VŠPJ je jednou z partnerských organizací této společnosti v oblasti propagace a příprav při vzniku geoparku. V říjnu roku 2011 byla jihlavská vysoká škola partnerem konference „Výzva a hrozby ekoturismu a geoturismu pro ochranu biodiverzity a geodiverzity“, kterou společnost pořádala v Telči. Zřízení geoparku na Telčsku se řadí k soudobým trendům v cestovním ruchu a mohlo by významně přispět k přilákání dalších turistů do regionu a hlavně k udržení těchto návštěvníků po více dní.

Spolupráce VŠPJ a společnosti Geopark Vysočina bude dále pokračovat studentskými výzkumy a návrhy, které budou zpracovány formou bakalářských prací a také souvislými odbornými praxemi.

Závěr

Mikroregion Telčsko má bohatý přírodní i kulturně správní potenciál pro rozvoj cestovního ruchu. Bohužel jeho využití má doposud velké rezervy. Hlavním problémem oblasti je výrazná sezónnost a jednoznačná převaha jednodenních návštěvníků. Vzhledem k tomu, že mikroregion leží v oblasti, kde chybí velký průmysl a potýká se s nedostatkem pracovních příležitostí, mohl by být rozvoj cestovního ruchu řešením tohoto problému. Pro představitele města Telče, Mikroregionu Telčsko i MAS Telčsko je rozvoj cestovního ruchu jednou z hlavních priorit. V jejich úsilí se je snaží podpořit řada subjektů – mezi nimi i katedra cestovního ruchu Vysoké školy polytechnické Jihlava.

Literatura

Chalupa, P., Janoušková, E. 2011. Ekonomické problémy, regionální rozvoj a cestovní ruch - spojené nádoby. In: Regionální rozvoj a cestovní ruch. Jihlava: VŠPJ, 2011. s. 60 – 72. ISBN 978-80-87035-44-3

Marketingová studie turistického regionu Telčsko [online]. [cit. 2012-08-20]. Dostupný z <<http://www.telc.eu/fotogalerie/files/marketingova-studie-turistického-regionu-telcsko-zaverecnazprava-06-07-pdf-1.pdf>>

Měrtlová, L., Vojáčková, H. 2012. Rozvojový potenciál krajů z pohledu ekonomických indikátorů. In Veřejná správa jako významný faktor rozvoje regionu. Jihlava: VŠPJ. 2012. s. 219-235. ISBN 978-80-87035-60-3.

Města v rozletu [online]. [cit. 2012-08-25].

Dostupný z <http://www.telc.eu/podnikatel/mesta_v_rozletu>

Obrdlík, V. 2012. Geopark Vysočina aneb rozvoj šetrných forem cestovního ruchu Javořicka. [online]. Jihlava: Vysočina Tourism, 2012 [cit. 2012-08-25]. Dostupný z <http://www.vysocinatourism.cz/index.php?akce=clanek&id_clanek=200>

Skálová, E. O Mikroregionu Telčsko [online]. Telč: Mikroregion Telčsko, [cit. 2012-08-20]. Dostupný z <http://www.telcsko.cz/page.php?mx=122_o-mikroregionu&ax=514_o-mikroregionu-telcsko&lx=cz&ft=>>

Strategický plán LEADER MAS Telčsko, aktualizace leden 2012[online]. [cit. 2012-08-20]. Dostupný z <<http://www.telcsko.cz/mas/download/spl-2008-aktualizace-05.pdf>>

Strategický plán rozvoje města Telče [online]. [cit. 2012-08-25]. Dostupný z <<http://www.telc.eu/fotogalerie/files/akcni-plan-cerven-2006-pdf.pdf>>

THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE TELČSKO MICROREGION

Summary

Tourism is a factor that plays and in the future will play ever greater role in the economic development of the regions in the Czech Republic. In many areas of our country, there is not sufficient potential for industrial or agricultural development. Specifically here, the importance of natural and cultural wealth is often underrated. Such an area is the Telčsko Microregion. The area has high-quality localization prerequisites for the development of tourism. Nevertheless, this activity does not develop in the area as all interested subjects would imagine. Among weaknesses of tourism in the region belong a short stay of visitors, a small range of activities outside the season, poor cooperation with other industries, the lack of basic infrastructure for tourism of higher levels, the lack of complementary infrastructure, poor marketing, but also lower level of education in the region – the lack of know-how. The paper also presents particular steps that are implemented in the region to improve the situation.

RNDr. Eva Janoušková, Ph.D.

Katedra cestovního ruchu

Vysoká škola polytechnická Jihlava

Tolstého 16, 586 01 Jihlava

E – mail: janouskova@vspj.cz

IMPLEMENTÁCIA DESTINAČNÉHO MANAŽMENTU V PODMIENKACH NITRIANSKEHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA

Jana Jarábková, Margaréta Čičová

Abstract

The aim of this paper is to identify the key players in tourism at the regional and micro-regional level in Slovakia, particularly in terms of Nitra region, and analyse their activities, organisational structure and financing. Furthermore, based on the data obtained, the aim is to compare the functions the organisations in question perform in the development of tourism at the respective levels, with the roles of management destination organisations in practice. The chosen research subjects are those that conduct their activities on the territory of Slovakia and Nitra Self-governing Region and can be considered a destination management organisation. The selected entities in Nitra region are predominantly associations, and focus mainly on marketing activities, event preparation and realisation and obtaining resources to support tourism in the territory in question. Their activities are funded by membership fees, grants, donations, 2% share of the income tax and other. As the most prevalent barriers in their work, the associations identified the lack of funding for their activities and the lack of skilled manpower.

Key words: tourism, organisation, destination management, implementation in practice

Destinačný manažment a jeho modely

Destinačný manažment je špecifická forma riadenia, ktorá je založená na kooperácii jednotlivých zainteresovaných aktérov cestovného ruchu a na koordinácii procesov plánovania, organizovania a rozhodovania v destinácii, pričom kľúčovým faktorom úspešnej realizácie destinačného riadenia je vzájomná komunikácia (Holešinská, 2010).

Destinačný manažment, ako vrcholový manažment zodpovedný za riadenie dopytu a ponuky cestovného ruchu v danej oblasti, by mal mať významné postavenie i v benchmarkingu destinácií (čiže v ich vzájomnom porovnávaní). Reprezentuje cieľové miesto, v ktorom sa prejaví priama alebo nepriama interakcia medzi takými prvkami, ako sú ponuka cestovného ruchu (fyzické a ľudské zdroje, produkty a služby cestovného ruchu, legislatíva v oblasti cestovného ruchu a podnikanie v cestovnom ruchu), dopyt po cestovnom ruchu (masový, individuálny, domáce či zahraničné skupiny účastníkov cestovného ruchu) a podniky cestovného ruchu (touroperátori a cestovné agentúry) (Kozak, Baloglu, 2011). Destinačný manažment má kľúčovú úlohu pri riešení mnohých a niekedy i protichodných

problémov, ktoré vznikajú v súčasnom cestovnom ruchu. Destinácia plní zložité úlohy v oblasti riadenia a rozvoja, ktoré musia smerovať k uspokojovaniu potrieb nielen turistov, ale aj podnikateľov, priemyslu a miestneho obyvateľstva. Navyše v destináciách býva zriedkavo len jeden vlastník alebo prevádzkovateľ destinácie a tak, na rozdiel od podmienok manažéra jedného zariadenia, je v takomto prípade menšia šanca dosiahnuť vytvorenie uceleného súboru cieľov a zámerov. Ako vedná disciplína, alebo správnejšie zmes viacerých etablovaných profesií, musí destinačný manažment reagovať na skutočnosť, že destinácia je viac ako iba súčet jej častí a mal by pozitívne prispievať k súčinnosti (synergii), ktorá môže vzniknúť, len ak tieto časti spolupracujú ako harmonický celok (Howie, 2003, s. 1). Modely destinačného manažmentu, prezentované rôznymi autormi (Lebe, Milfelner, 2006), (Šíp, 2010), (Mura, Kozelová, 2012) sa značne líšia, vzhľadom k tomu, že boli vyvinuté pre odlišné typy destinácií (ako napr. pobrežná krajina, alpské oblasti, mestá či vidiecka krajina atď.) a majú za úlohu vyvolať v týchto destináciách rozvoj úplne odlišných druhov cestovného ruchu.

Výsledkom aplikácie destinačného manažmentu majú byť podľa Bábika a i. (2007) udržateľné a konkurencieschopné produkty (a samotná destinácia ako produkt), spoločne zdieľaná identita, informačný (prípadne tiež rezervačný) systém, tvorba cenovej politiky (hoci len v niektorých službách), vykonávanie výskumu, trhových analýz a zberu štatistických dát z oblasti cestovného ruchu. Jednou z najdôležitejších úloh manažmentu destinácie je iniciácia partnerstva súkromného a verejného sektoru, podpora vzniku spoločnosti (organizácie) destinačného manažmentu i podpora prípadného vzniku profesijných spolkov, združení a organizácií (Bábik a i., 2007).

Podľa WTO môžeme niektoré výhody z uplatňovania destinačného manažmentu zhrnúť nasledovne:

- tvorba konkurenčných výhod,
- zabezpečenie udržateľnosti cestovného ruchu,
- šírenie úžitkov z cestovného ruchu,
- zvýšenie výnosov z cestovného ruchu,
- budovanie silnej značky a identity.

Organizácia destinačného manažmentu

Destinačný manažment, ako stratégia pre rozvoj regiónov cestovného ruchu, je predmetom diskusií vedcov a manažérov cestovného ruchu od polovice 90. rokov. Implementácia destinačného manažmentu môže prispieť k rozvoju spolupráce (napr. cezhraničnej) tak, aby bola efektívnejšia, profesionálnejšia, udržateľnejšia, závažnejšia a bližšie k trhu. Na dosiahnutie tohto výsledku musia byť implementované profesionálne organizačné štruktúry (Wachoviak, 2006).

Koncepcia destinačného manažmentu má pôvod v amerických lyžiarskych a golfových strediskách. Mnohé z týchto destinácií sú organizované a riadené jediným dominantným podnikom, ktorý určuje ich stratégiu alebo dokonca vlastní ich infraštruktúru. To si vyžaduje odlišný prístup k plánovaniu, financovaniu a presadzovaniu rozsiahlych destinačných opatrení v menej usporiadaných resp. organizovaných európskych destináciách, ktoré sa vyznačujú decentralizáciou vlastníctva a rozhodovacích štruktúr (Bieger, 2002 in Wachoviak, 2006). Preto tento koncept nemožno použiť v európskych destináciách cestovného ruchu, ale je výzvou k navrhnutiu nového typu destinačného manažmentu, prispôbeného európskym podmienkam. Skutočnosť, že v Európe mnoho rôznych podnikov ponúka svoje služby samostatne, presúva pozornosť na koordináciu a spoluprácu. Tie sú kľúčovými aspektmi každého úspešného destinačného manažmentu (Wachoviak, 2006).

Už sme naznačili, že destináciu je potrebné formulovať, zostaviť a vytvoriť ako produkt. A ako produkt musí byť tiež ďalej riadená. Samotné vytvorenie destinácie (jej vymedzenie, zostavenie stratégie rozvoja a propagácia destinácie) bez ustanovenia „manažmentu destinácie“ by bolo určite fatálnou chybou, ktorá by znehodnotila prácu vynaloženú na jej prípravu. Tu býva najčastejšie kľúčovým aktérom verejná správa, ktorá organizuje založenie inštitúcie manažmentu svojej destinácie. Taká spoločnosť destinačného manažmentu je organizáciou zameranou na manažment destinácie v oblasti vytvárania a presadzovania destinácie a jej produktov cestovného ruchu na trhu, realizuje zámery destinačného manažmentu. Ďalej je zameraná na vývoj a aktívny predaj (alebo na vyhľadanie vhodných predajcov) hlavných produktov, koordinuje a riadi tvorbu produktu cestovného ruchu, ale taktiež i cenovú politiku a aktívny predaj destinácie. Je logické, že účastníkmi takejto inštitúcie sú vedľa verejnej správy hlavní poskytovatelia služieb v destinácii. Na čele destinácie má pracovať spoločnosť, ktorá zodpovedá za riadenie destinácie, za efektívny marketing a propagáciu. Tá nielen koordinuje podnikateľskú a verejnoprávnu sieť, ale často funguje na komerčnom princípe ako spoločný podnik, nech už je jeho forma akákoľvek (Bábík a i., 2007).

Dnes majú mnohé destinácie, predovšetkým v zahraničí, vytvorené organizácie destinačného manažmentu (DMOs). Tradičná zodpovednosť DMOs (niekedy označovaných aj ako turistické centrály) za marketing destinácie sa neustále rozširuje. Dnes by mala DMO viesť nielen marketing, ale taktiež musí byť strategickým vodcom vo vývoji destinácie. Táto úloha vyžaduje riadiť a koordinovať aktivity destinačného manažmentu cez vypracovanie rámca ucelenej stratégie. Propagácia musí v prvom rade vyvolať záujem o návštevu; následne vhodne vytvorené prostredie a kvalitné služby na mieste zabezpečia, že návštevníkove očakávania budú v destinácii splnené a zároveň i to, že následne jednoducho odporučí destináciu svojim známym a sám sa pri najbližšej príležitosti vráti (UNWTO, 2007).

Príručka Hospodárskej komory Českej republiky o destinačných spoločnostiach uvádza, že pred založením DMO je nutné vykonať nasledovné kroky:

- definovať, kto sú iniciátori rozvoja cestovného ruchu v destinácii (keď verejný sektor nie je priamo iniciátorom, je dôležité ho k spolupráci motivovať),
- nájsť spôsob zainteresovania miestnych obyvateľov na rozvoji cestovného ruchu a práci v DMO,
- definovať kľúčových partnerov pre spoluprácu v DMO – výber partnerov by mal byť uskutočnený zodpovedne. Nie všetci potenciálni partneri majú rovnaké vzdelanie v oblasti cestovného ruchu. Tiež je nutné uvážiť ich skúsenosti so strategickým riadením a schopnosťou pochopiť potreby a požiadavky návštevníkov regiónu,
- zabezpečiť, aby partneri spolupracujúci v DMO boli legitímnymi zástupcami destinácie a prezentovali jej záujmy ako celku,
- zabezpečiť, aby DMO bola svojimi partnermi vnímaná ako organizácia schopná zabezpečiť rozvoj cestovného ruchu,
- vybrať reprezentanta DMO, ktorý bude schopný presvedčiť partnerov o výhodnosti a nutnosti spolupráce (s. 12-13).

Palatková (2006) považuje organizácie destinačného manažmentu, ale i marketingu, či už štátne, pološtátne alebo s prevažujúcim súkromným podielom, za základný riadiaci prvok destinácie, ktorý môže pôsobiť na štyroch rôznych úrovniach:

- a) lokálna organizácia cestovného ruchu (local tourist organization) – napr. Verkehrsverein Andermatt, Visit London, Dublin Tourism, Pražská informační služba, Destinační management města Český Krumlov, apod.
- b) regionálna organizácia cestovného ruchu (regional tourist organization) – napr. Valais Tourisme, Balaton Tourism, VisitScotland, Bonjour Quebec, Jihočeská centrála cestovního ruchu, Regionální agentura Beskydy – Valašsko a pod.
- c) národná organizácia cestovného ruchu (national tourist organization) – napr. Hungary Tourism, Fáilte Ireland, Österreich Werbung, CzechTourism...
- d) medzinárodná (kontinentálna) organizácia cestovného ruchu – European Travel Commission.

Označenie „turistická organizácia“, „organizácia destinačného manažmentu alebo marketingu“ či „spoločnosť destinačného manažmentu“ sa v teórii i praxi často prekrýva a nie je možné ich úplne jednoznačne oddeliť. Organizácie destinačného manažmentu stoja síce na vrchole marketingového riadenia

destinácie, avšak s filozofiou a cieľmi destinácie na trhu sa musia stotožniť všetky zúčastnené subjekty (Palatková, 2006).

Hlavné úlohy organizácií destinačného manažmentu

Úloha destinačného manažmentu spočíva v tom, aby sa v destinácii ponúkali zaujímavé a životaschopné produkty, ktoré sa nejakým spôsobom dopĺňujú, konkurujú si, ale pritom sa spoločne snažia o to, aby destinácia pôsobila navonok jednotne pod jednou špecifickou značkou, jedinečne a nezameniteľne s inou destináciou. K tomuto cieľu používa destinačný manažment rôzne techniky a nástroje (napr. spoločný rezervačný systém atď.), ďalej plánovanie, koordináciu, organizovanie a hlavne komunikáciu medzi jednotlivými aktérmi (Kesner a i., 2008).

Organizácie destinačného manažmentu prevzali úlohu zostavovania produktu cestovného ruchu, prezentácie ponuky, lobingu a marketingu s cieľom zabezpečiť dlhodobú konkurencieschopnosť. Niektoré z najdôležitejších funkcií DMOs sa zameriavajú na:

- profil – primerané plánovanie ponuky a rozvoja,
- dopyt – primeraná koordinácia ponuky,
- implementáciu štandardov kvality pre služby,
- prípravu skupiny produktov cestovného ruchu na predaj,
- starostlivosť o imidž a tvorba značky (Měrtlová, 2009),
- dosiahnutie kooperatívnejšieho marketingu,
- vývoj a implementáciu stratégií,
- výchovu obyvateľov k pozitívnemu postojom k cestovnému ruchu (Egger, Buhalis, 2008).

Destináciu riadi ten, kto je schopný účelne a v zhode spájať aktérov služieb cestovného ruchu, verejnú správu daného miesta a atraktivít, na ktorých je destinácia postavená. Destinácia je teda riadená na týchto hlavných úrovniach:

- spolupráca medzi podnikateľskými subjektmi,
- spolupráca verejného a súkromného sektoru,
- spolupráca medzi verejnoprávnymi inštitúciami a obcami (napr. medzi obcami, zväzmi miest a obcí, so zväzkom okolitých obcí, mikroregiónmi a pod.) (Bábík a i., 2007).

Tab. 1: Typické úlohy a povinnosti rôznych úrovní riadenia destinačného manažmentu

Table 1: Typical roles and responsibilities of the various levels of destination management

Úlohy	Úroveň riadenia destinačného manažmentu		
	národná	regionálna	lokálna
Propagácia destinácie, vrátane značky a imidžu	☐	☐	
Kampane k riadeniu podniku, najmä malé a stredné podniky	☐	☐	☐
Nestranné informačné služby	☐	☐	☐
Zabezpečovanie/sprostredkovanie rezervácie			☐
Koordinácia a riadenie destinácie			☐
Informácie a rezervácie pre návštevníkov			☐
Školenia a vzdelávanie		☐	☐
Podnikateľské poradenstvo		☐	☐
Nové produkty (Product „start-up“)		☐	☐
Rozvoj a riadenie podujatí			☐
Rozvoj a riadenie atrakcií			☐
Stratégia, výskum a vývoj	☐	☐	☐

Zdroj: UNWTO, 2007

Cieľ a metodika práce

Cieľom príspevku je identifikovať kľúčových aktérov cestovného ruchu na regionálnej a mikroregionálnej úrovni na Slovensku a osobitne v podmienkach Nitrianskeho samosprávneho kraja a analyzovať ich činnosť, organizačnú štruktúru a financovanie. Na základe získaných údajov porovnať funkcie, ktoré plnia v rozvoji cestovného ruchu na príslušnej úrovni, s úlohami organizácií destinačného manažmentu v praxi. Objektom výskumu boli subjekty pôsobiace na území SR a NSK, ktoré je možné považovať za organizácie destinačného manažmentu, a ktoré sme identifikovali na základe evidencie v registroch Ministerstva vnútra SR (Register záujmových združení právnických osôb, Register združení obcí, Register občianskych združení a Register neziskových organizácií poskytujúcich všeobecne prospešné služby) a Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR (Register oblastných a krajských organizácií cestovného ruchu). Vzhľadom na veľký počet registrovaných subjektov, z ktorých bolo potrebné vybrať tie, ktoré sa venujú cestovnému ruchu a zvlášť destinačnému manažmentu, možno hovoriť o použití metódy hĺbkovej analýzy dát resp. “data mining“. Keďže pre ich výber bolo potrebné porovnať úlohy, ktoré majú organizácie destinačného manažmentu plniť,

podľa teoretických východísk, so skutočnosťou, možno hovoriť aj o uplatnení metódy porovnávania (komparácie). Získané údaje o početnosti, priestorovom rozmiestnení a právnych formách organizácií destinačného manažmentu na území Slovenskej republiky sme syntetizovali. Na základe prieskumu realizovaného dopytovaním predstaviteľov a členov potenciálnych organizácií destinačného manažmentu v Nitrianskom samosprávnom kraji sme vyselektovali štyri subjekty, ktoré spĺňali podmienky vymedzenia organizácií destinačného manažmentu a reálne plnili úlohy charakteristické pre uvedené organizačné štruktúry v praxi.

Pre detailnejšiu analýzu činnosti, spolupráce, organizačnej štruktúry a financovania organizácií destinačného manažmentu sme použili metódu dotazníkového zisťovania. Respondentmi boli predstavitelia štyroch vyselektovaných organizácií destinačného manažmentu, ktoré pôsobia na území Nitrianskeho samosprávneho kraja. Cieľom dotazníka bolo zistiť ich znalosti v oblasti destinačného manažmentu, úlohy, ktoré reálne plnia organizácie destinačného manažmentu v praxi a ako hodnotia organizácie doterajšiu svoju činnosť (plnenie cieľov).

Organizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike

Subjekty v cestovnom ruchu možno zaradiť z hľadiska ich pôsobenia na organizácie na národnej, regionálnej a miestnej úrovni. Vo verejnom sektore predstavuje národnú úroveň Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, regionálnu úrady samosprávnych krajov a lokálnu obecné úrady. V súkromnej sfére zastupujú národnú úroveň rôzne odvetvové a profesijné zväzy, na regionálnej doposiaľ pôsobili hlavne regionálne združenia cestovného ruchu a na lokálnej úrovni miestne združenia cestovného ruchu a samotní podnikatelia v cestovnom ruchu (Balážová, Papcunová, Jarábková, 2007).

Organizácie destinačného manažmentu v tejto štruktúre možno zaradiť na regionálnu či mikroregionálnu úroveň súkromného i verejného sektora, keďže zvyčajne predstavujú ich partnerstvo.

Z hľadiska právnej formy môžu organizácie destinačného manažmentu pôsobiť na regionálnej a miestnej úrovni v podmienkach SR ako:

- a) záujmové združenia právnických osôb,
- b) združenia obcí,
- c) občianske združenia,
- d) neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby,
- e) oblastné a krajské organizácie cestovného ruchu.

Všetky typy združení eviduje na území SR Ministerstvo vnútra SR v osobitných registroch, s výnimkou oblastných a krajských organizácií cestovného

ruchu, ktorých registráciu vykonáva Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR.

Tab. 2: Zastúpenie existujúcich subjektov (zdužení a organizácií) pôsobiach v cestovnom ruchu podľa krajov (2012)

Table 2: Representation of the existing entities (associations and organizations) working in tourism by region (2012)

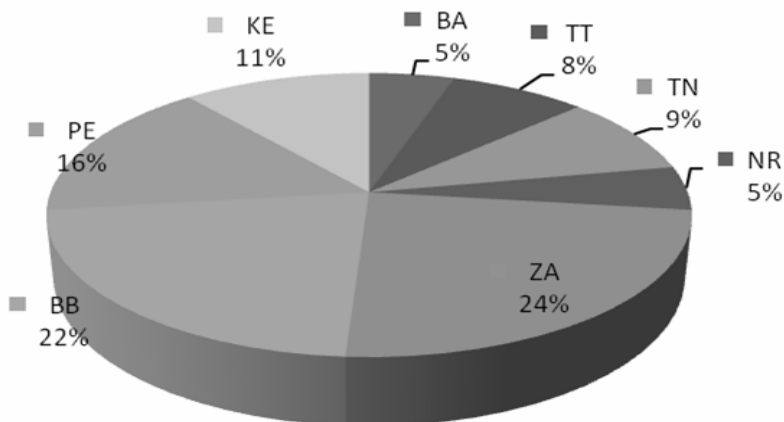
Kraj	Záujmové združenie PO		Združenie obcí		Občianske združenie	Nezisková organizácia		Oblasťná organizácia a CR	Spolu v kraji (okrem OZ)	Spolu DMO* v kraji (okrem OZ)
	Spolu	DMO*	Spolu	DMO*		Spolu	DMO*			
BA	1	0	2	1	347	2	2	2	7	5
TT	13	5	10	0	220	0	0	3	26	8
TN	6	4	17	0	183	7	2	3	33	9
NR	6	2	17	2	323	4	0	1	28	5
ZA	22	12	12	2	266	7	2	8	49	24
BB	16	10	14	6	641	3	1	5	38	22
PE	29	9	21	1	448	7	1	5	62	16
KE	13	5	21	1	412	10	2	3	47	11
SR	106	47	114	13	2840	40	10	30	290	100

Zdroj: vlastné spracovanie podľa registrov Ministerstva vnútra SR a Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2012.

Prehľad zastúpenia jednotlivých združení a organizácií, ktoré pôsobia v cestovnom ruchu na území krajov SR uvádza tab. 2. Z údajov evidovaných k 31. marcu 2012 v registroch Ministerstva vnútra a Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja vyplýva, že na Slovensku pôsobí oficiálne 290 subjektov, ktorých poslaním je podporovať rozvoj cestovného ruchu na danom území. Detailnejšou analýzou predmetu ich činnosti sme zistili, že úlohy, ktoré v súčasnosti plnia, sa zhodujú pri 100 subjektoch s tými, ktoré plnia v zahraničí organizácie destinačného manažmentu. Z uvedenej analýzy sme vylúčili občianske združenia, nakoľko predmet ich činnosti sa v registroch uvádza rámcovo a presná identifikácia ich zamerania je takmer nereálna. Okrem v tabuľke uvedených organizácií vznikli ďalšie dve krajské organizácie cestovného ruchu v Bratislavskom a Žilinskom kraji, ktoré boli zavedené do Registra krajských organizácií cestovného ruchu.

Obr. 1: Zastúpenie existujúcich združení a organizácií cestovného ruchu (DMO) podľa krajov (2012)

Figure 1: Representation of existing associations and tourism organizations (DMO) by region (2012)

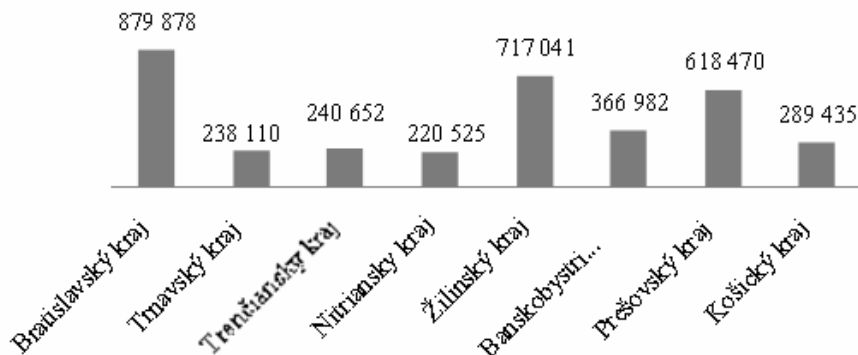
Tieto subjekty považujeme za organizácie destinačného manažmentu pôsobiace na krajskej úrovni. Právna forma organizácií cestovného ruchu ovplyvňuje ich členskú základňu. Za optimálne považujeme, ak predstavuje organizácia destinačného manažmentu verejno-súkromné partnerstvo (záujmové združenie právnických osôb, nezisková organizácia, oblastná a krajská organizácia cestovného ruchu a občianske združenie).

Z priestorového hľadiska takmer $\frac{1}{4}$ organizácií destinačného manažmentu pôsobí v Žilinskom kraji. Domnievame sa, že ich lokalizácia súvisí s atraktivitou územia pre návštevníkov (druhá najvyššia návštevnosť kraja v SR) a koncentráciou a aktivitou subjektov cestovného ruchu na tomto území.

Z hľadiska predmetu ich činnosti uvádzajú v registroch jednotlivé typy združení a organizácií rôzne aktivity korešpondujúce s činnosťou organizácií destinačného manažmentu, ktoré sme zhrnuli v tab. 4. Tieto sa stali východiskom pre detailnejšiu analýzu činnosti vybraných organizácií destinačného manažmentu v Nitrianskom samosprávnom kraji.

Obr. 2: Počet návštevníkov v ubytovacích zariadeniach podľa krajov (2011)

Figure 2: Number of guests in accommodation establishments by region (2011)

Aplikácia destinačného manažmentu v podmienkach Nitrianskeho samosprávneho kraja

Podľa našich zistení pôsobí v Nitrianskom samosprávnom kraji celkom 50 rôznych subjektov (z nich 23 občianskych združení), ktoré plnia rôzny rozsah kompetencií v oblasti rozvoja a spolupráce v cestovnom ruchu. Z uvedeného počtu sme vyselektovali 13 subjektov, ktoré na základe údajov o ich činnosti uvedených v registroch považujeme za organizácie destinačného manažmentu. Tieto organizácie sme kontaktovali a zistili sme, že 3 subjekty nekomunikujú a 3 organizácie reálne ukončili svoju činnosť ale formálne nezanikli. Ďalšie tri subjekty boli založené za účelom získania verejných zdrojov (najmä z fondov EÚ) a ich činnosť je nepravidelná a závislá na verejnom financovaní. Preto sme detailnejšie skúmali len 4 z vytypovaných subjektov (tab. 3): Združenie vidieckeho turizmu „Hron“, Ipeľské kultúrne a turistické združenie, Nitrianska kráľovská vína cesta, Požitavská vína cesta.

Tab. 3: Vybrané združenia a organizácie cestovného ruchu v Nitrianskom samosprávnom kraji

Table 3: Selected associations and tourism organizations in Nitra SGR

Názov organizácie	Právna forma	Sídlo	Založenie organizácie	Zakladatelia	Počet členov organizácie
Združenie vidieckeho turizmu „Hron“	Združenie obcí	Horná Seč	13. december 1999	4 obce	12
Ľpeľské kultúrne a turistické združenie	Občianske združenie	Salka	30. január 2001	6 osôb	6
Nitrianska kráľovská vínná cesta	Občianske združenie	Nitra	17. marec 2003	8 podnikateľských subjektov 1 folklórny súbor 6 obcí	14
Požitavská vínná cesta	Občianske združenie	Vráble	30. apríl 2009	12 občianskych združení 3 obce 6 podnikateľských subjektov 12 občanov	33

Zdroj: Register združení obcí a Register občianskych združení, Ministerstvo vnútra SR, 2012

Činnosť a financovanie organizácií

Hlavným cieľom **Združenia vidieckeho turizmu „Hron“** je rozvoj vidieckeho turizmu, zvyšovanie zamestnanosti a využitie prírodného potenciálu najmä v oblasti vodáckych športov, cykloturistiky a agroturistiky. Združenie zároveň plní úlohu reprezentanta a hovorcu členských obcí vo vzťahu k iným záujmovým združeniam, orgánom štátnej správy a právnickým osobám. Vo vzťahu k svojim členom vykonáva: koordinačnú, iniciatívnu a metodicko-informačnú funkciu (Výpis z Registra združení obcí – ZVT Hron, 2011). Združenie od svojho vzniku zrealizovalo viacero projektov v oblasti cestovného ruchu: turisticko-informačná kancelária v Hornej Seči, komunikačné centrum v Jure nad Hronom, 32 km dlhá cyklotrasa popri rieke Hron od Starého Tekova po Jur nad Hronom a organizovanie pravidelných spoločenských, kultúrnych a športových podujatí,

akými sú: otvorenie a ukončenie cyklosezóny, Strelecké preteky (Kalná nad Hronom), Poľovnícky deň (Jur nad Hronom), Prázdninový karnevalový splav Hrona (Jur nad Hronom), Vystúpenie speváckych skupín (Tekovský Hrádok), Tekovské slávnosti (Starý Tekov), Rybárske preteky (Horná Seč), Výstava králikov a drobnej hydiny (Jurský park), Volejbalový turnaj (Horná Seč), Tekvicová paráda (Jurský park) a Športový deň (Starý Hrádok) (OZ V dlani Hrona, 2011, s. 7). Hoci sa 28. októbra 2011 stalo Združenie vidieckeho turizmu Hron členom Miestnej akčnej skupiny V dlani Hrona, nechystá sa svoju činnosť ukončiť a ďalej sa venuje aktivitám v oblasti cestovného ruchu (OZ V dlani Hrona, 2011)

Združenie financuje svoju činnosť prostredníctvom grantov, z podielu na dani z príjmu FO a PO (2%) a z členských príspevkov. Výška členského príspevku v tomto združení závisí od počtu obyvateľov členských obcí, pričom je stanovená na jedného obyvateľa (0,33 €/obyvateľ). Členské príspevky tvoria prevažnú časť rozpočtu Združenia (85 – 95 %) a granty, ktoré Združenie získava najmä zo zdrojov VÚC vo výške 5 – 10 % rozpočtu. Zvyšná časť rozpočtu (do 5 %) je krytá z podielu na dani z príjmov FO a PO.

Ipeľské kultúrne a turistické združenie uvádza v Registri občianskych združení Ministerstva vnútra SR ako hlavnú činnosť rozvoj obce, regiónu a cestovného ruchu. Ako sme sa dozvedeli z rozhovorov s predstaviteľkou Združenia, pani Zuzanou Dikáčovou, Združenie má v súčasnosti šesť členov a dvoch zamestnancov, je teda malým miestnym združením pôsobiacim v cestovnom ruchu. Združenie vedie Salkanský dom ľudových tradícií, ďalej sa mu podarilo obnoviť chátrajúci amfiteáter v obci Salka a organizuje viaceré pravidelné kultúrno-spoločenské podujatia ako napr. Detský folklórny festival v Salke alebo Mládežnícky letný remeselnícky tábor v Salke, na ktoré prostredníctvom dotácií vo výške 200 € prispel i Nitriansky samosprávny kraj. Projekt obnovy amfiteátra vyšiel v roku 2007 celkovo na 50 000 slovenských korún (Nadácia budúcnosť 2000, 2007). Združenie organizuje výučbu remesiel na školách a v detských táboroch pre deti od 8 do 16 rokov, kde sa deti priučia tradičným i moderným remeselným zručnostiam (tkanie, hrnčiarstvo, výroba ozdôb z korálikov, pečenie chleba a perníkov, servítková technika, maľba na sklo, rezbárstvo a pod.). Svoje aktivity združenie financuje z darov, využíva prácu dobrovoľníkov, získava podiel na dani z príjmu FO a PO (2%) a výnosov z vlastnej činnosti (napr. predajom propagačných predmetov). Podiel zdrojov financovania v Združení je: dary (1 %), vlastná činnosť (28 %), využívanie práce dobrovoľníkov – refundácie z Úradu práce (29 %), granty (30 %), podiel na dani z príjmu FO a PO (2 %) a príjem kultúrnych poukazov Ministerstva kultúry Slovenskej republiky (10 %).

OZ Nitrianska kráľovská vína cesta je registrované medzi občianskymi združeniami so zameraním na životné prostredie, rozvoj obce, regiónu a cestovného ruchu. Oficiálny názov združenia je Združenie ekologického cestovného ruchu Nitrianska kráľovská vína cesta nakoľko združenie propaguje predovšetkým ekologické formy cestovného ruchu, usiluje sa o obnovu starých

slávností, zvykov, remesiel, ľudových krojov, piesní a obradov. Takými sú rôzne podujatia, ako napr. vinobranie, sviatok sv. Urbana, Luciino čarovanie pri vínku alebo degustácie s ohodnotením vín a folklórnym programom, odklíňanie vín, jarmoky atď. Podujatia sa realizujú na rôznych miestach či už priamo vo viniciach a vínnych pivniciach alebo na zámkoch, v divadlách a pod. Cieľom združenia je priblížiť domácim i zahraničným návštevníkom históriu, umenie, prírodu i tradície územia, v ktorom pôsobí na jednej strane a organizácia a usmerňovanie svojich členov pri spolupráci na rozvoji vinohradníctva a pri výmene poznatkov, pre dosahovanie čo najlepšej kvality vín so zabezpečením ich odbytu, na strane druhej. Nitrianska kráľovská vína má štyri vetvy, ktoré sa stretávajú v Nitre: Hornonitrianska vedúca od prameňa rieky Nitry, Tekovská od Topoľčianok a Pukanca, Južnoslovenská od Dunaja a Považská od Vrbového a Serede. Vetvy Nitrianskej kráľovskej vínnej cesty tak spájajú vinohradnícke oblasti Nitriansku, Južnoslovenskú a Malokarpatskú. Rozprestiera sa na území Nitrianskeho, Trnavského, Trenčianskeho a Banskobystrického kraja (Nitrianska kráľovská vína cesta, 2009).

Združenie financuje svoju činnosť prostredníctvom grantov, darov a výnosov z vlastnej činnosti a z členských príspevkov. Výška členského príspevku na rok 2012 závisí od skupiny členov (seniori, zamestnanci, podnikateľské subjekty, obce podľa počtu obyvateľov) a pohybuje sa v rozpätí 10 – 300 EUR (Nitrianska kráľovská vína cesta, 2012). Svoju činnosť financuje OZ Nitrianska kráľovská vína cesta z dotácií a sponzorských darov (54 %), z členských príspevkov (23 %) a príjmov z organizovania podujatí (23%).

OZ Požitavská vína cesta má vo Výpise z Registra občianskych združení Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (2012) uvedenú oblasť činnosti: vinohradníctvo, vinárstvo, rozvoj obce, regiónu a cestovného ruchu. Združenie má 33 členov, zastúpené sú tak fyzické ako aj právnické osoby, ďalšie združenia a obce. Jeho hlavným cieľom činnosti je obnova úcty k práci vinohradníka a vinára, vytváranie podmienok pre zakladanie malých rodinných vinárstiev a priblíženie výroby vína návštevníkom Požitavia, pri súčasnom využití jeho potenciálu v oblasti cestovného ruchu, podpore spolupráce s obyvateľmi, komunitnými organizáciami a samosprávnymi orgánmi. Zároveň má týmito aktivitami prispieť k všestrannému rozvoju regiónu. Združenie sa zameriava na osvetovú, informačnú, vzdelávaciu a publikačnú činnosť so zameraním na vinárstvo, vinohradníctvo a cestovný ruch, organizovanie a spoluorganizovanie kultúrno-spoločenských a vzdelávacích podujatí (školení, seminárov, výstav) v regióne, prípravu a realizáciu aktivít zameraných na vidiecky turizmus, tradičné remeslá, doplnkové služby, propagáciu a marketing, zapája členov združenia do prípravy a realizácie rôznych projektov v oblasti komunitného, regionálneho a ekonomického rozvoja, minigrantových i financovaných z fondov EÚ, zlepšuje informačnú dostupnosť na vidieku, snaží sa o zachovanie prírodných hodnôt a prírodného dedičstva, rozvoj

tradií a kultúrneho dedičstva požitavskej vidieckej krajiny a o presadzovanie zásad ochrany životného prostredia (PZVC o.z., 2010).

Združenie financuje svoju činnosť podobne ako predchádzajúce združenia z darov, výnosov z 2 % podielu na dani z príjmov FO a PO a z členských príspevkov. Výška členského príspevku závisí od typu člena (neziskové organizácie a združenia, občania, podnikateľské subjekty – FO, PO, obce a samosprávne kraje) a pohybuje sa od 20 do 50 EUR na rok (PZVC o.z., 2010).

Riadeným rozhovorom so zástupcami združení sme zistili, že úlohám, ktoré by mala organizácia destinačného manažmentu vykonávať prikladajú rozdielny význam. Najdôležitejšou činnosťou organizácií destinačného manažmentu (za ktorú sa pokladajú), je tvorba koncepcií, stratégií a realizácia prieskumov trhu cestovného ruchu. Za veľmi dôležité považujú získavanie zdrojov financií pre realizáciu spoločných projektov a propagáciu územia a jeho atraktivít. Za najmenej dôležitú aktivitu uvádzali oslovené združenia poradenstvo a konzultačné služby pre svojich členov. Napriek tomu polovica z nich realizuje rôzne vzdelávacie aktivity pre svojich členov.

Úspešnosť činnosti združení hodnotia ich zástupcovia rozdielne. Pani Dikáčková (2012), predsedníčka Ipeľského kultúrneho a turistického združenia, považuje ich organizáciu za úspešnú a to najmä z dôvodu, že *„oslovujú širokú skupinu zákazníkov od najmenších vekových kategórií až po seniorov. Pre návštevníkov pripravujú atraktívny program v podobe remeselníckych dielní, prípravy jedál podľa tradičných miestnych receptúr, čo dopĺňajú možnosťou jazdy na koči, koni a výletmi do okolitej prírody. Všetky menované aktivity sú v súčasnosti návštevníkmi vyhľadávané.“*

Pán Žembery (2012) z OZ Nitrianska kráľovská vína cesta nám odpovedal, že *„z hľadiska počtu organizovaných podujatí, ktoré už majú svoju tradíciu, ako napríklad Podzoborské vinobranie, akcia spojená s ochutnávkou vín “Vinum Zoboriensis“ alebo Luciino čarovanie vínom, možno Združenie považovať istým spôsobom za úspešné. Avšak pre naplnenie všetkých cieľov chýbajú Združeniu predovšetkým financie.“* „Riešením by mohlo byť“, ako dodáva pán Žembery, *„i vypracovanie väčšieho projektu, cez ktorý by sa do Združenia dostalo viac peňazí. Napokon chyba Nitrianskej kráľovskej vinnej ceste taký člen, ktorý by sa na profesionálnej úrovni venoval aktivitám Združenia a bol pre vec zapálený.“*

Pán Gogora (2012) zo Združenia vidieckeho turizmu Hron, člen Komisie pre financie, strategický rozvoj a správu majetku obce Kalná nad Hronom, považuje ich *„Združenie za úspešné, o čom svedčia pravidelné stretnutia starostov, včasná informovanosť verejnosti (najmä občanov) o pripravovaných podujatiach a správny manažment Združenia.“* Za základ úspechu považuje predovšetkým vzájomnú dôveru medzi obcami.

Pán Demeš (2012), predseda OZ Požitavská vína cesta uviedol, že *„Združenie zažíva úspechy aj neúspechy.“* Dôvod alebo skôr potenciál pre úspech vidí *„v dobrej myšlienke, akou je spojenie vinohradníctva, vinárstva a rozvoja*

cestovného ruchu.“ Za hlavnú príčinu neúspechu, prečo sa im nedarí tento potenciál plne využiť, považuje „*chýbajúce financie a taktiež nedostatok času.*“ Zároveň však vyjadril nádej, že v budúcnosti sa možno podarí „*Združenie pretransformovať do atraktívnejšej a turisticky využiteľnej podoby.*“

Záver

Cieľom príspevku bolo získať prehľad o úrovni spolupráce a koordinácie aktivít cestovného ruchu na regionálnej a mikroregionálnej úrovni v Nitrianskom samosprávnom kraji. Zistili sme, že subjekty, ktoré sa v súčasnosti zaoberajú koordináciou rozvoja cestovného ruchu na jednotlivých úrovniach majú rôznu právnu formu, ide predovšetkým o združenia a aktuálne podľa Zákona č.91/2010 o podpore cestovného ruchu (od roku 2011) aj o organizácie cestovného ruchu. Tieto organizačné štruktúry možno z hľadiska ich kompetencií a úloh, ktoré v praxi vykonávajú, prirovnať k organizáciám destinačného manažmentu. Vytýpané subjekty na území Nitrianskeho samosprávneho kraja majú prevažne formu občianskych združení a orientujú sa najmä na marketingové aktivity, prípravu, realizáciu podujatí a získanie zdrojov na podporu cestovného ruchu na dotknutom území. Svoju činnosť združenia financujú z členských príspevkov, grantov, darov, z 2 % podielu na dani z príjmov a ďalších príjmov (napr. z organizovaných podujatí, vlastnej činnosti). Z hľadiska úspešnosti sa považujú subjekty s menším počtom členov za úspešnejšie, pretože sa im lepšie darí naplňať stanovené ciele. Za hlavné bariéry činnosti označili združenia nedostatok finančných zdrojov na svoje aktivity a chýbajúci kvalifikovaný ľudský potenciál. Implementácii princípov destinačného manažmentu do praxe by malo napomôcť zakladanie oblastných organizácií cestovného ruchu, ktoré reprezentujú verejno-súkromné partnerstvá financované z vlastných zdrojov a spolufinancované štátom a v oblasti skvalitňovania ľudských zdrojov, najmä cieľná výchova odborníkov schopných „riadiť rozvoj v destinácii“.

Literatúra

Bábík, J. – Dančo, V. – Tůma, Z. 2007. Propagace destinace z pohledu veřejné správy. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2007. 74 s.

Balážová, E. – Pappunová, V. – Jarábková, J. 2007. Cestovný ruch a samospráva. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2007. 100 s. ISBN: 978-80-8069-862-1.

Egger, R.– Buhalis, D. 2008. Tourism case studies: management and marketing issues. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2008. 463 s. ISBN 978-0-7506-8667-9.

Holešinská, A. 2010. Destinační management jako nástroj regionální politiky cestovního ruchu: dizertačná práca. Brno: Masarykova univerzita, 2010. 150 s.

Hospodárka komora České republiky. 2009. Příručka: Destinační společnosti v České republice [online] [cit. 2011-06-21]. Dostupné na internete:

http://www.socr.cz/assets/aktivity/informacni-misto-pro-podnikatele/44_destinacni-spolecnosti-v-cr.pdf

Howie, F. 2003. Managing the tourist destination. London: Cengage Learning, 2003. 337 s. ISBN 1-84480-097-0.

Kesner, L. – Moravec, I. et al. 2008. Management kulturního cestovního ruchu. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2008. 184 s.

Kozak, M. – Baloglu, S. 2011. Managing and Marketing Tourist Destinations: Strategies to Gain a Competitive Edge. New York: Taylor & Francis, 2011. 242 s. ISBN 978-0-415-99171-1.

Lebe, S.S. – Milfelner, B. 2006. Innovative organisation approach to sustainable tourism development in rural areas. ISSN 0368-492X, roč. 35, č. 7/8, s. 1136 – 1143.

Měrtlová, L. 2009. Značka jako nástroj konkurenceschopnosti. In: Konkurence – Teoretické a praktické aspekty, Novotný Jakub, Vojáčková, Hana. 1. vyd. Jihlava: VŠPJ. 2009.s.p. ISBN 9788087035238

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. 2011. Výpis z Registra združení obcí – ZVT Hron [online] [cit. 2012-03-02]. Dostupné na internete:

<http://portal.ives.sk/registre/detailZZOB.do?action=uplny&formular=nazov&id=152062>

Mura, L. – Kozelová D. 2012. Analýza vybraných ekonomických a manažérskych aspektov malého a stredného podnikania vo vidieckom turizme a v agroturistike. In: Acta regionalia et environmentalica (online), ISSN 1336-9253, roč. 9, 2012, č. 1, s. 17 – 21.

Občianske združenie V dlani Hrona. 2011. Integrovaná stratégia rozvoja územia Občianskeho združenia V dlani Hrona [online] [cit. 2012-03-02]. Dostupné na internete:

http://www.staryhradok.sk/media/download_gallery/ISRU_OZ_V_dlani_Hrona.pdf

OZ Nitrianska kráľovská vína cesta. 2009. Nitrianska kráľovská vína cesta. [online] [cit. 2012-03-02]. Dostupné na internete: http://www.nkvc.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=28.

OZ Požitavská vína cesta. 2010. Členovia [online] [cit. 2012-03-02]. Dostupné na internete: <http://www.pzvc.sk/clenovia.html>.

OZ Požitavská vína cesta. 2010. Stanovy [online] [cit. 2012-03-02]. Dostupné na internete: http://www.pzvc.sk/document/stanovy_pzvc.pdf.

Palatková, M. 2006. Destinační management a vytváření produktů v cestovním ruchu: Prolinání destinací a destinační partnerství. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2006. 95 s.

Palatková, M. 2006. Marketingová stratégia destinácie cestovného ruchu: jak získať viac príjmov z cestovného ruchu. Praha: Grada Publishing, 2006. 342 s. ISBN 80-247-1014-5.

Šíp, J. 2010. Diskuze na téma destinácie cestovného ruchu. In *Studia turistica* (online časopis pro vzdelávanie cestovným ruchom). ISSN 1804-252X, 2010, roč. 1, č. 2, s. 24-29.

United Nations World Tourism Organization. 2007. A practical Guide to Destination Management. United Nations Publications, 2007. 162 s. ISBN: 978-92-844-1243-3.

Wachowiak, H. 2006. Tourism and borders: contemporary issues, policies, and international research: New directions in tourism analysis. Burlington: Ashgate Publishing, 2006. 275 s. ISBN 0-7546-4775-7.

IMPLEMENTATION OF DESTINATION MANAGEMENT IN THE NITRA REGION

Summary

The paper aimed to gain insight into the level of cooperation and coordination of tourism activities at the regional and micro-regional level in the Nitra region. We found that subjects who are currently engaged in coordinating tourism development at different levels have different legal forms, with the predominance of associations, and currently under the Act 91/2010 on promoting tourism (since 2011) the tourism organisations as well. These organisational structures can be, in terms of their responsibilities and tasks performed in practice, compared to destination management organisations. The selected entities in Nitra region are predominantly associations, and focus mainly on marketing activities, event preparation and realisation and obtaining resources to support tourism in the territory in question. Their activities are funded by membership fees, grants, donations, 2% share of the income tax and other (e.g. revenues from organised events, from own activities). In terms of success, entities with fewer members are considered to be more successful, as they are better able to meet their objectives. As the most prevalent barriers in their work, the associations identified the lack of funding for their activities and the lack of skilled manpower. The implementation of the principles of destination management in the practice, could be facilitated by the establishment of regional tourism organisations that represent public-private partnership funded from its own resources and co-financed by the government and engaged in human resources development, particularly a targeted training of professionals able to “manage the development at the destination”.

doc. Ing. Jana Jarábková, PhD.

Katedra regionalistiky a rozvoja vidieka, Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja SPU v Nitre Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra

E – mail: jana.jarabkova@is.uniag.sk

Tab. 4: Organizácie destinačného manažmentu a ich úlohy, ktoré plnia v praxi cestovného ruchu (podľa právnej formy)

Table 4: Destination management organizations and their tasks, which are in practice (by legal status)

Záujmové združenia právnických osôb	Združenia obcí
<ul style="list-style-type: none"> - koordinácia spolupráce v cestovnom ruchu medzi členmi združenia, orgánmi štátnej správy, samosprávy, podnikateľskými subjektmi, subjektmi tretieho sektora a inými združeniami a inštitúciami v cestovnom ruchu, - podpora a účasť na medzinárodnej a cezhraničnej spolupráci v oblasti cestovného ruchu, - účasť na tvorbe koncepcie rozvoja cestovného ruchu v danom regióne, - analýza súčasného stavu cestovného ruchu (vnútorné a vonkajšie zdroje, iniciovanie ich využitia), - aktívne zastupovanie záujmov svojich členov a územia v oblasti cestovného ruchu, - tvorba podmienok pre rozvoj cestovného ruchu a pre podnikanie v tejto oblasti, - zvyšovanie kvality a úrovne poskytovaných služieb cestovného ruchu, - spoločná propagácia, prezentácia územia a PR aktivity v cestovnom ruchu doma i v zahraničí, - informovanie o atrakciách a službách cestovného ruchu domácich i zahraničných účastníkov cestovného ruchu, - spolupráca na tvorbe predpisov, plánov a stratégií rozvoja cestovného ruchu v danom území, - spolupráca na tvorbe a realizácii projektov v oblasti cestovného ruchu, - budovanie spoločných produktov cestovného ruchu, - podpora rozvoja infraštruktúry cestovného ruchu, - poskytovanie poradensko-konzultačných služieb podnikateľom a záujemcom o podnikanie v cestovnom ruchu a pri čerpaní prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ, - organizovanie odbornej školiacej činnosti, kurzov a seminárov zameraných na rozvoj cestovného ruchu ako aj prednáškových a vzdelávacích programov - organizovanie exkurzií, účasti na výstavách, veľtrhoch a iných propagačných podujatiach, - výchova obyvateľstva k pozitívnemu vzťahu k cestovnému ruchu, - výmena poznatkov, skúseností, inovácií a know how v cestovnom ruchu medzi svojimi členmi, - tvorba, ochrana, obnova a prezentácia prírodných, duchovných i kultúrnych hodnôt územia, - organizovanie akcií a podujatí a realizácia predpredaja vstupeniek, - získavanie finančných prostriedkov pre zabezpečenie uvedených činností. 	<ul style="list-style-type: none"> - zabezpečovanie miestnej a regionálnej spolupráce medzi obcami, podnikateľmi, orgánmi štátnej správy a ďalšími orgánmi a organizáciami v oblasti cestovného ruchu, - zvyšovanie atraktivity a návštevnosti územia pôsobnosti, - koordinácia rozvoja cestovného ruchu v území pôsobnosti, - propagácia a rozvoj atraktív, produktov cestovného ruchu a členov daného združenia, - príprava projektov na spolufinancovanie z fondov EÚ, - rozvoj udržateľných foriem cestovného ruchu (napr. ekologický cestovný ruch), - poskytovanie konzultačno-poradenských služieb členom i ďalším subjektom pre všestranný rozvoj, - financovanie záujmov združenia.

Pokračovanie tab. 4:

Neziskové organizácie	Oblasťné organizácie cestovného ruchu
<ul style="list-style-type: none"> - tvorba a realizácia produktov cestovného ruchu, - tvorba platformy pre spoluprácu, - poskytovanie informácií v oblasti cestovného ruchu, - tvorba, technická realizácia a dokonca i financovanie projektov v cestovnom ruchu, - propagácia, prezentácia a marketing cestovného ruchu v území ich pôsobnosti, - rozvoj vidieckeho cestovného ruchu, agroturistiky, - šírenie osvedy o cestovnom ruchu, vzdelávanie dospelých v oblasti CR, - podpora rozvoja cestovného ruchu, - tvorba štúdií, koncepcií a analýz v oblasti cestovného ruchu, - ochrana, prezentácia a rozvoj kultúrnych hodnôt, - poskytovanie poradenstva v podnikaní zameranom na cestovný ruch, - skvalitňovanie služieb cestovného ruchu, - spolupráca s malými a strednými podnikmi, - výskum v oblasti cestovného ruchu. 	<ul style="list-style-type: none"> - podpora svojich členov pri tvorbe a realizácii koncepcie rozvoja cestovného ruchu na území svojej pôsobnosti, - tvorba a realizáciu marketingu a propagáciu cestovného ruchu pre svojich členov doma a v zahraničí, - presadzovanie spoločných záujmov svojich členov pri rozvoji cestovného ruchu, - spolupráca s orgánmi regionálnej samosprávy, SACR a obcami ako aj podnikateľskými subjektmi pri rozvoji územia v rámci svojej pôsobnosti, vrátane spracúvania a realizácie programov jeho podpory a rozvoja s osobitým zreteľom na trvalo udržateľný rozvoj cestovného ruchu, - podpora kultúrneho, spoločenského a športového života a zachovanie prírodného a kultúrneho dedičstva, - spolupráca pri organizovaní podujatí pre obyvateľov a návštevníkov regiónu, - poskytovanie poradensko-konzultačných služieb svojim členom, - spracovanie a predkladanie projektov rozvoja cestovného ruchu a ich realizáciu, - presadzovanie trvalo udržateľného rozvoja cestovného ruchu v regióne, - zostavovanie a realizáciu koncepcie a stratégie rozvoja cestovného ruchu regiónu, - vypracovanie a realizáciu ročného plánu aktivít, monitorovacej a výročnej správy o činnosti organizácie a vývoji cestovného ruchu na svojom území, - tvorba, marketing, manažment a prezentácia produktov cestovného ruchu a poskytovaných služieb cestovného ruchu na svojom území, - tvorba, zabezpečenie, aktualizácia a správa integrovaných informačných systémov vo svojej pôsobnosti, - mapovanie produktov, aktivít a hodnôt cieľového miesta vo svojom území v spolupráci s obcami, členmi oblastnej organizácie a zástupcami odbornej verejnosti, - plnenie funkcie turisticko-informačnej kancelárie, - realizácia marketingového výskumu trhu cestovného ruchu podľa jeho základných zložiek: vývoj potrieb a požiadaviek, dopytu, analýzu ponuky a konkurencie, - tvorba, výroba a distribúcia tlačných, audiovizuálnych a multimediálnych propagačných materiálov destinácie cestovného ruchu, - zaistenie účasti regiónu na domácich a medzinárodných výstavách, veľtrhoch a workshopoch cestovného ruchu, - tvorba databáz domácich a zahraničných subjektov cestovného ruchu pôsobiach na území regiónu, - poskytovanie aktuálnych informácií masmédiám, organizáciu tlačových konferencií, organizáciu študijno-poznávacích ciest po regióne pre zahraničných novinárov a iných relevantných partnerov.

Zdroj: vlastné spracovanie podľa registrov Ministerstva vnútra SR a Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2012, Register záujmových združení právnických osôb, Register združení obcí, Register neziskových organizácií a Register oblastných organizácií cestovného ruchu, 2012.

SOCIÁLNE SLUŽBY PRE SENIOROV – PRÍKLADOVÁ ŠTÚDIA V OBCIACH NITRIANSKEHO KRAJA

Marcela Káčerová, Jana Ondačková

Abstract

The process of aging attracts several disciplines, as it is definitely a significant social phenomenon. Growth in numbers of the aged is reflected particularly in the social field, moreover there are radical changes in social services for seniors. The aim of this paper is to identify two fundamental characteristics of social services: the types and the capacity of the facilities for the elderly in the communes and specific situation in this field in Nitra region in Slovakia.

Keywords: population ageing, social services for seniors, ambulatory, field and residential services

Úvod

Zmeny vekovej štruktúry, procesy starnutia populácie majú nielen relevantné demografické dôsledky, pútajú pozornosť viacerých vedných odborov, ale predstavujú i závažný spoločenský fenomén (Káčerova, Mládek 2012).

Rast početnosti starého obyvateľstva sa odzrkadľuje najmä v sociálnej oblasti. Cieľovou skupinou sa stávajú seniori, ktorých materiálne, finančné podmienky a zdravotný stav si vyžaduje nejakú formu pomoci. Odhaduje sa, že 13% seniorov potrebuje pomoc v domácnosti, 7-8% potrebuje sústavnejšiu domácu starostlivosť a 5% potrebuje ústavnú starostlivosť (Holmerová a i., 2007). V tomto smere dochádza k radikálnym zmenám v sociálnych službách pre seniorov.

Cieľom nášho príspevku je identifikovať dve základné charakteristiky sociálnych služieb: druhové a kapacitné možnosti zariadení pre seniorov v obciach Nitrianskeho kraja a pozíciu kraja v SR.

Demografická situácia v Nitrianskom kraji

Proces populačného starnutia sa stáva významnou črtou aj v populácii Slovenskej republiky. V priebehu 20. storočia sa počet obyvateľov 65 a viac ročných zvýšil 4,2 násobne (zatiaľ čo celkový počet obyvateľov vzrástol iba 1,8 násobne) a jeho podiel vzrástol zo 5,3% na 12,3%. Významným priestorom z hľadiska populačného starnutia bol Nitriansky kraj, ktorý z demografického aspektu charakterizuje viacero osobitostí. Signifikantné je vyššie zastúpenie obyvateľstva s maďarskou národnosťou, ktoré má reprodukčné správanie bližšie k

populácii Maďarska. Jeho dlhodobá nízka pôrodnosť viedla v okrese Levice už v roku 1986 k prirodzenému úbytku (Mládek, Bleha, 2001). V rokoch 1991 a 1992 tento trend nasledovali aj okresy Nové Zámky a Komárno. V dôsledku týchto demografických špecifik patrí Nitriansky kraj (spolu s Trenčianskym a Bratislavským) k intenzívnejšie starnúcim regiónom Slovenskej republiky (mapa 1). Na úrovni obcí disponuje Nitriansky kraj starším obyvateľstvom v obciach okresov Komárno a Nové Zámky. Naopak najpriaznivejšiu vekovú štruktúru (index starnutia nižší ako 100%) majú obce v okrese Šaľa, v ktorej sú s výnimkou Dlhej nad Váhom len obce s viac ako 1000 obyvateľmi. Mladšie obyvateľstvo majú aj obce v severne situovaných okresoch s vyšším zastúpením slovenskej národnosti a vyššou mierou plodnosti - Nitra a Topoľčany. V zázemí krajského sídla možno navyše pozorovať synergický efekt stredne veľkých obcí s dostupnejším bývaním a pracovných príležitostí v meste Nitra.

Sociálne služby

Na Slovensku možno poskytovať sociálnu službu v troch formách – ambulantnej (poskytuje sa fyzickej osobe, ktorá dochádza, je sprevádzaná alebo je dopravovaná do miesta poskytovania sociálnej služby), terénnej (poskytuje sa fyzickej osobe v jej prirodzenom sociálnom prostredí) a pobytovej (poskytuje sa, ak súčasťou sociálnej služby je ubytovanie) (zákon č. 448/2008 o sociálnych službách). Platí pritom, že poskytovanie terénnej alebo ambulantnej služby má prednosť pred pobytovou. Z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku sú poskytované: prevažne pobytovou formou zariadenia podporovaného bývania, zariadenia pre seniorov, zariadenia opatrovateľskej služby, domov sociálnych služieb, špecializované stredisko, ktoré dopĺňujú rehabilitačné stredisko, denný stacionár, opatrovateľská služba, prepravná služba, sprievodcovská a predčitateľská služba a požičiavanie pomôcok. Sociálnu službu môžu poskytovať štátne i súkromné právnické osoby, ale aj fyzické osoby. Štruktúra služieb na Slovensku je 6,2% (A)- 47,0% (T)- 46,8% (P) a teda ambulantný typ služieb je v Slovenskej republike značne poddimenzovaný, a to aj napriek preferencii nepobytových sociálnych služieb.

Špecifiká sociálnych služieb v obciach Nitrianskeho kraja

V Nitrianskom kraji je 195 poskytovateľov služieb pre seniorov. Je to 3. najnižší počet spomedzi všetkých krajov. Na obecnej úrovni (mapa 1) pozorujeme, že všetky mestá Nitrianskeho kraja poskytujú nejakú formu sociálnej služby pre seniorov. Zastúpenie obcí so službou pre seniorov v jednotlivých okresoch variuje od 16,13% v Nitre a 18,18% v Zlatých Moravciach po 36,59% v Komárne a 53,85% v Šali. Podobne ako v celorepublikovom priemere aj v Nitrianskom kraji je až 71% poskytovateľov verejných služieb. Avšak napríklad

kraj Bratislavský má pomer poskytovateľov už takmer vyrovnaný 54% (V) – 46% (N). Zastúpenie jednotlivých typov poskytovaných služieb nevýkazuje výraznejšie odlišnosti medzi verejnými a neverejnými poskytovateľmi.

Zákon o sociálnych službách definuje 3 základné formy poskytovania sociálnej služby seniorom. V praxi sa však stretávame aj s ich kombináciou: ambulantno-terénnymi, ambulantno-pobytovými sociálnymi službami. Ambulantno-terénne typy služieb sme do troch základných skupín služieb zaradili podľa prevahy (absolútnej početnosti služby) t.j. v prípade prevahy ambulantného typu sme ju priradili k ambulantným, v prípade terénneho typu boli zaradené do skupiny terénnych služieb (napríklad opatrovateľskú službu poskytovanú v ambulantne – terénnou formou sme zaradili medzi terénne služby). Ich počet na tisíc 65 a viac ročných obyvateľov je najnižší na Slovensku práve v Nitrianskom kraji - 2,04‰, oproti 2,61‰ v celej Slovenskej republike (mapa 2). Na krajskej úrovni dominujú dve formy poskytovania služieb: pobytová a terénna, ktoré tvoria vo všetkých krajoch viac ako 70%. Tretím typom je ambulantná forma, ktorá je zatiaľ v počiatkovej fáze svojho rozvoja. Tento trend dokazuje aj ich výskyt v jednotlivých obciach Nitrianskeho kraja.

Ambulantná služba v Nitrianskom kraji má podiel 4,62% zo všetkých služieb (mapa 3). Ich výskyt v obciach kraja je veľmi sporadický. Šesť miest a jedna obec disponujú takouto formou sociálnej služby pre seniorov. Zavedenie do obcí sa totiž zatiaľ javí ako neefektívne z hľadiska využívania a financovania. V okresoch Topoľčany a Zlate Moravce táto forma absolútne absentuje. V okrese Topoľčany však registrujeme aspoň ambulantnou-pobytovú sociálnu službu, ktorá však bola zarátaná ako dominantne pobytová služba. Naopak mesto Nitra eviduje najvyšší počet týchto služieb (3). Všeobecne najfrekventovanejším typom je domov sociálnych služieb. Za nedostatočne rozvinuté v porovnaní so zvyškom Slovenska možno považovať najmä rehabilitačné strediská.

Druhým typom s najvyšším zastúpením na Slovensku je terénna sociálna služba. Nitriansky kraj má podpriemerný podiel - 42,05% v porovnaní s ostatnými kraji (mapa 4). Tieto služby ponúka seniorom 19% zo všetkých obcí kraja. Dominantná terénna služba je, podobne ako v iných častiach Slovenskej republiky, opatrovateľská služba. V 45 obciach kraja sa zároveň jedná o jedinú poskytovanú službu. Na okresnej úrovni najvyššou početnosťou disponuje okres Levice, kde tento typ služby poskytuje až 27 obcí, k čomu prispelo zriadenie spoločného obecného úradu pre opatrovateľskú službu.

V dlhodobom vývoji sociálnych služieb, sú pobytové služby dominantnými spomedzi všetkých hodnotených. Nitriansky kraj s podielom 53,3% presahuje Slovenský priemer 46,7 % a má po Banskobystrickom kraji druhé najvyššie zastúpenie v tejto forme poskytovania služieb (mapa 5). Z okresov iba Levice nepresahujú 50% zastúpenie. V porovnaní s terénnymi a ambulantnými službami majú pobytové služby v obciach Nitrianskeho kraja najheterogénnejšiu štruktúru. Z možných šiestich druhov sa v kraji vyskytujú všetky, avšak oproti ostatným krajom

možno za poddimenzované považovať zastúpenie zariadení opatrovateľskej služby. Najčastejšie v obciach Nitrianskeho kraja existuje domov sociálnych služieb a zariadenie pre seniorov, ktoré sa pretransformovali z už existujúcich zariadení domovov dôchodcov a domovov penziónov pre dôchodcov a ich prevádzkovanie je taktiež spojené s najvyššími finančnými príspevkami. Z priestorového hľadiska majú okresy vyrovnané počty poskytovateľov služieb (cca 18), nižšie počty evidujú len najmenšie okresy Zlaté Moravce a Šaľa. Pritom Zlaté Moravce ako jediný okres nedisponuje ani jedným zariadením pre seniorov.

Samotným aspektom je lôžková kapacita pobytových služieb. Priemerne na Slovensku pripadá na 100 65 a viacročných obyvateľov 5 lôžok. S počtom lôžok vyšším ako 5 disponujú kraje Nitriansky, Trnavský a Banskobystrický. Najvyššiu lôžkovú kapacitu v Nitrianskom kraji majú okresy Topoľčany a Komárno s 8 lôžkami. S najvyššou početnosťou lôžok vo všetkých okresoch disponujú domovy sociálnych služieb, druhou formou sú zariadenia pre seniorov.

Vzhľadom na vysokú početnosť obcí s absenciou sociálnych služieb, ukazuje sa potreba zhodnotiť nielen druhovú dostupnosť a lokalizáciu, ale aj ich fyzickú dostupnosť z obcí bez sociálnej služby. Na túto analýzu sme zvolili sieťovú analýzu. Vstupnými dátami boli cestná sieť Nitrianskeho kraja a obce, rozdelené na poskytujúce a neposkytujúce sociálne služby. Územie kraja sme následne rozčlenili na areály so sociálnou službou vo vzdialenosti do 2,5 km, 5 km a 10 km (mapa 6). Najlepšou dostupnosťou sa vyznačujú okresy Šaľa a Topoľčany, v ktorých majú všetky obce do vzdialenosti 10 km dostupnú aspoň jednu sociálnu službu. V prípade okresu Šaľa je tento výsledok očakávaný, keďže až viac ako polovica z 13 obcí disponuje nejakou sociálnou službou. Naopak za nedostatočne vybavené možno považovať okresy s vyšším počtom obcí (Nitra, Nové Zámky, Levice), v rámci ktorých sa v kraji vytvorili tri kompaktné areály so vzdialenosťou nad 10 km od najbližšej sociálnej služby. Problematickou sa javí západná periféria okresu Nitra, kde leží až 7 takýchto obcí. Najbližšia sociálna služba na západe okresu Nitra je totiž až v Ľudovítovej a Nitre. Práve vysoká koncentrácia služieb do krajského sídla sa javí ako problematická pre ostatné obce okresu. Ďalšie 3 obce Nitrianske okresu s obtiažnym prístupom k sociálnym službám nachádzame na východe okresu. Tu na ne plynulo nadväzuje 8 obcí z okresu Zlatých Moraviec. V tomto prípade komplikujú dostupnosť prírodné podmienky zasahujúceho pohoria Trbeč. Jedná sa predovšetkým o menšie podhorské obce, pre ktoré by bolo vhodné rozvíjať najmä terénne formy sociálnych služieb. Tretí areál s podpriemernou dostupnosťou sociálnych služieb nachádzame na juhovýchode kraja, ktorý utvára 8 obcí Novozámockého okresu, 5 obcí Levického okresu a 1 obec okresu Komárno. V celej juhovýchodnej oblasti kraja sa totiž sociálne služby nachádzajú iba v meste Štúrovo a obciach Leľa a Chľaba, ktoré vznikli už v minulosti prestavbou kasární pohraničnej stráže (Sule a i., 2005), resp. sanatória.

Záver

Nitriansky kraj mal k 1.7.2010 95 815 obyvateľov 65 a viac ročných. Má teda najpočetnejšiu skupinu seniorov spomedzi všetkých krajov SR, čo je 14% z celkového počtu seniorov Slovenska. Nitriansky kraj má najnižší počet služieb pre seniorov na tisíc 65 a viac ročných obyvateľov na Slovensku s hodnotou 2,04‰ (2,61‰ priemeru SR). Každá zo sledovaných typov služieb pre seniorov má svoje špecifiká. Ambulantný typ služieb je v kraji výrazne poddimenzovaný (celoslovenská situácia je obdobná). Vyskytujú sa len v 6 mestách a jednej obci južných okresov kraja, najrozšírenejšia je v krajskom meste. Krajská úroveň terénnych služieb je vzhľadom k slovenskému priemeru podpriemerná. Najvýraznejším zastúpením tejto formy poskytovania služieb, konkrétne opatrovateľskou službou, disponuje okres Levice. Z priestorového hľadiska majú okresy vyrovnané počty poskytovateľov pobytových služieb pre seniorov, nižšie počty evidujú len najmenšie okresy Zlaté Moravce a Šaľa. Pritom Zlaté Moravce ako jediný okres nedisponuje ani jedným zariadením pre seniorov. Lôžková kapacita okresov je výrazne nadpriemerná, okresy Topoľčany a Komárno majú viac ako 8 lôžok na 100 seniorov. Priestorový pohľad na rozmiestnenie služieb v jednotlivých okresoch vzhľadom k cestnej sieti identifikujú ako okresy s najlepšou dostupnosťou Šaľa a Topoľčany, v ktorých majú všetky obce do vzdialenosti 10 km dostupnú aspoň jednu sociálnu službu. Nedostatočne vybavené možno považovať okresy s vyšším počtom obcí (Nitra, Nové Zámky, Levice), a vďaka prírodným podmienkam Zlaté Moravce, v rámci ktorých sa v kraji vytvorili tri kompaktné areály so vzdialenosťou nad 10 km od najbližšej sociálnej služby.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0562/12 s názvom „Nové demografické analýzy a prognózy obyvateľstva Slovenska a jeho regiónov s využitím progresívnych geografických aplikácií“ (100%).

Literatúra

Holmerová, I. a i. 2007. Vybrané kapitoly z gerontologie. [online]. Praha: EV public relations. [cit. 28.06.2010]. Dostupné z: <http://www.geriatrie.cz/dokumenty/VybrKapZGerontologie.pdf>.

Káčerová, M., Mládek, J. 2012. Population Ageing as Generation Substitutions: Economic and Social Apects. In: Ekonomický časopis 60, č. 3. Bratislava: Prognostický ústav SAV, Ekonomický ústav SAV, 2012, s. 259-276. ISSN 0013-3035.

Mládek, J., Bleha, B. 2001. Priestorová diferencovanosť prirodzeného prírastku obyvateľstva Slovenska. In: Súčasný populačný vývoj na Slovensku v európskom kontexte. Zborník príspevkov z 8. demografickej konferencie, Bratislava: Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 2001, s. 144 – 147.

MPSVR. 2011. Centrálny register poskytovateľov sociálnych služieb. [online]. [cit. 19.05.2012]. Dostupné z: <http://www.employment.gov.sk/CRP/>.

Sule, P. a i. 2005. Encyklopédia miest a obcí Slovenska. Lučenec: PS-LINE, 2005, 960 s. ISBN 80-969388-8-6.

ŠÚ SR. 2011. Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 2010. Bratislava: ŠÚSR.

Zákon č. 448/2008, o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

SOCIAL SERVICES FOR SENIORS – A CASE STUDY IN THE COMMUNES OF NITRA REGION

Summary

Growing number of the aged is especially reflected in the social field. Nitra region has the most numerous group of seniors among all of the regions of Slovakia, which represents 14 % of all seniors in Slovakia. The value 2.04 ‰ (2.61 ‰ SR average) in this district is the lowest number of services for seniors 65 and over per 1 000 inhabitants in Slovakia. The deployment of ambulatory services is in the region significantly insufficient. Regional level of field services is in comparison with the national average insufficient too. The highest concentration of nursing services is in Levice district. In terms of spatiality, districts have balanced numbers of providers of residential services for seniors, while lower numbers are recorded only in the smallest Zlaté Moravce and Šaľa districts. Bed capacity is in all districts significantly above average, for example facilities in districts Topoľčany and Komárno are equipped with more than 8 per 100 seniors. According to a spatial view of the deployment of services, Šaľa and Topoľčany districts share the best accessibility considering road network.

Mgr. Marcela Káčerová, PhD.

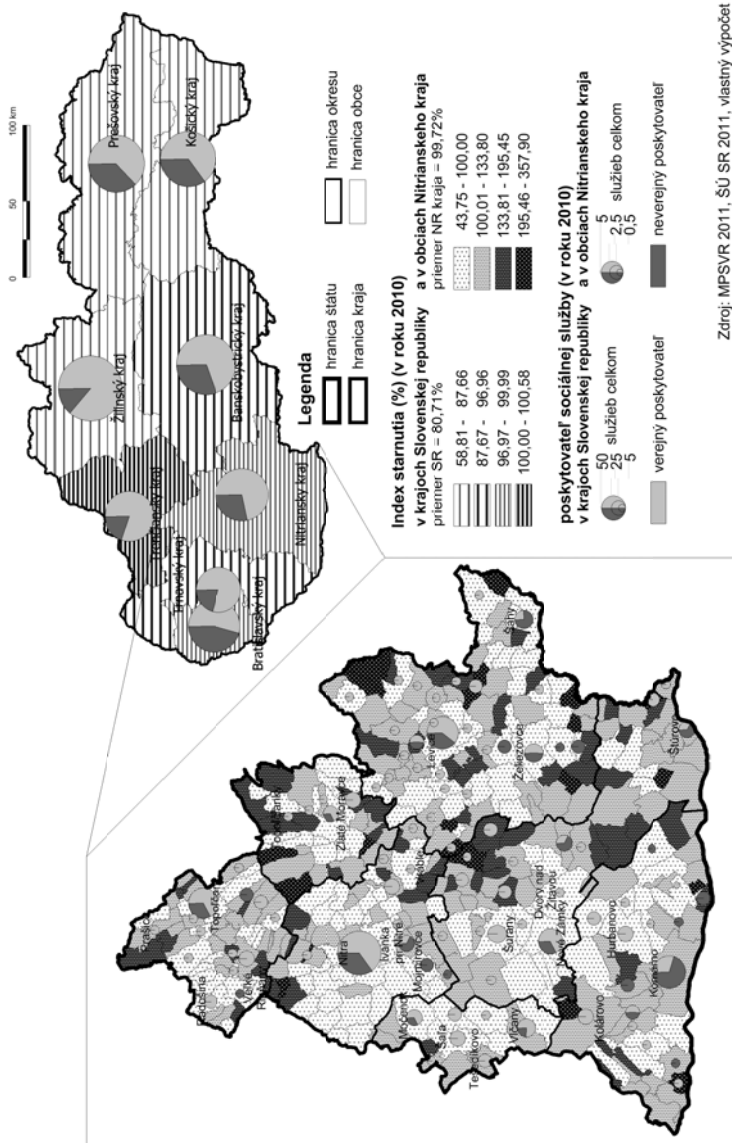
Katedra humánnej geografie a demogeografie
Mlynská dolina 1, 942 02 Bratislava
E – mail: kacerova@fns.uniba.sk

Mgr. Jana Ondačková

Freytag&Berndt, s.r.o.
Hrachova 4, 821 05 Bratislava
E – mail: ondackova@gmail.com

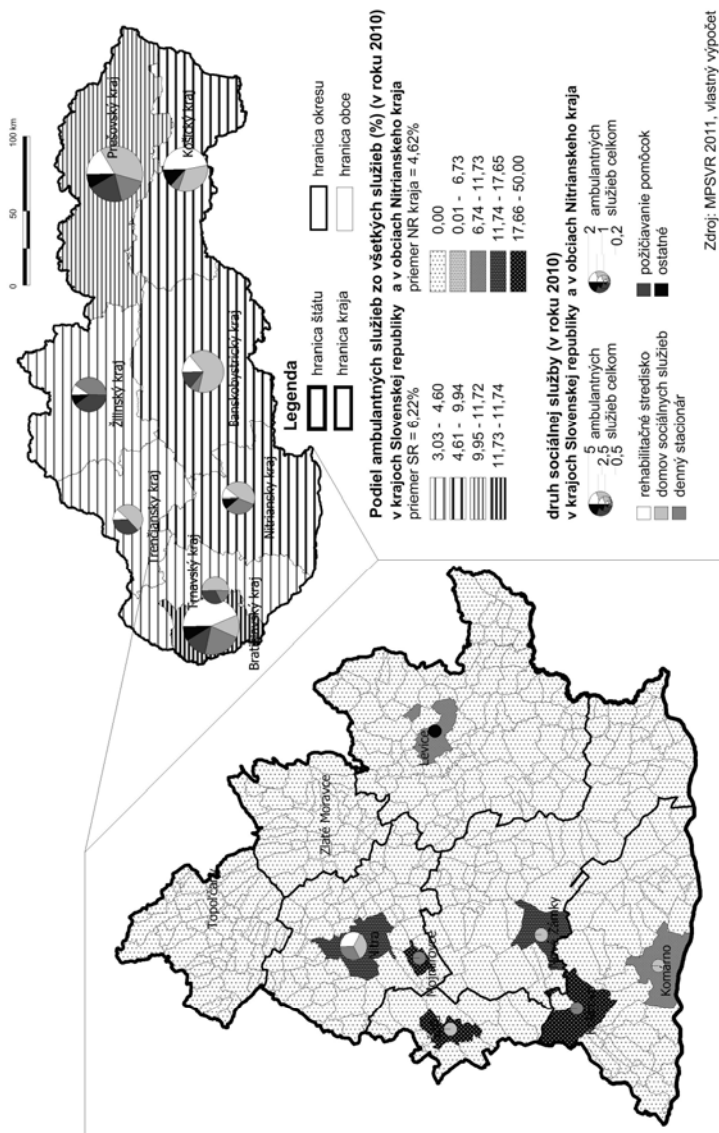
Mapa 1: Početnosť poskytovateľov sociálnych služieb pre seniorov

Map 1: Abundance of social service providers for seniors

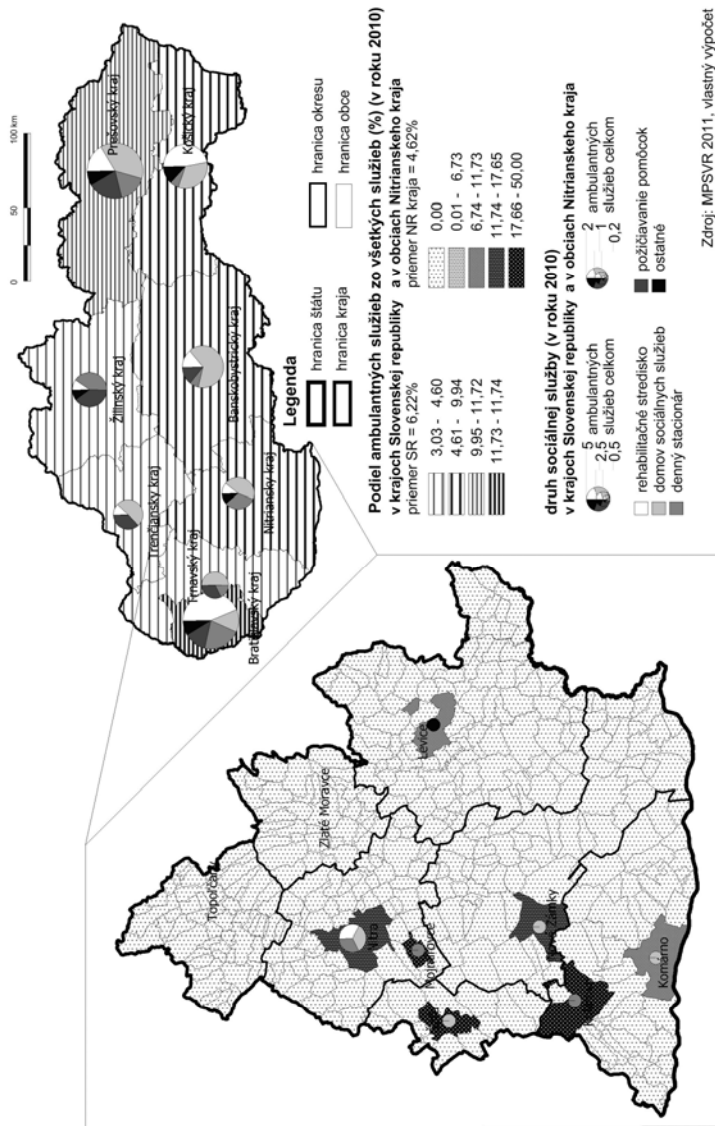
Mapa 2: Sociálne služby pre seniorov podľa formy poskytnutia

Map 2: Social services for seniors by providing forms

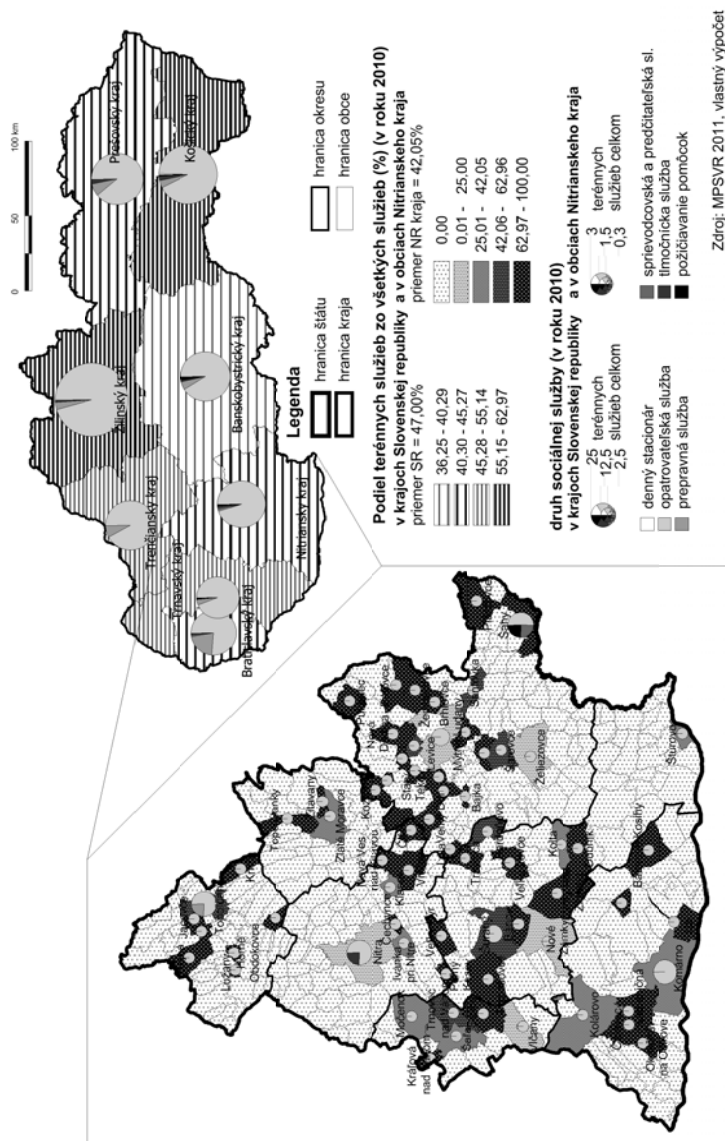
Mapa 3: Štruktúra ambulantných služieb pre seniorov

Map 3: The structure of ambulatory services for seniors

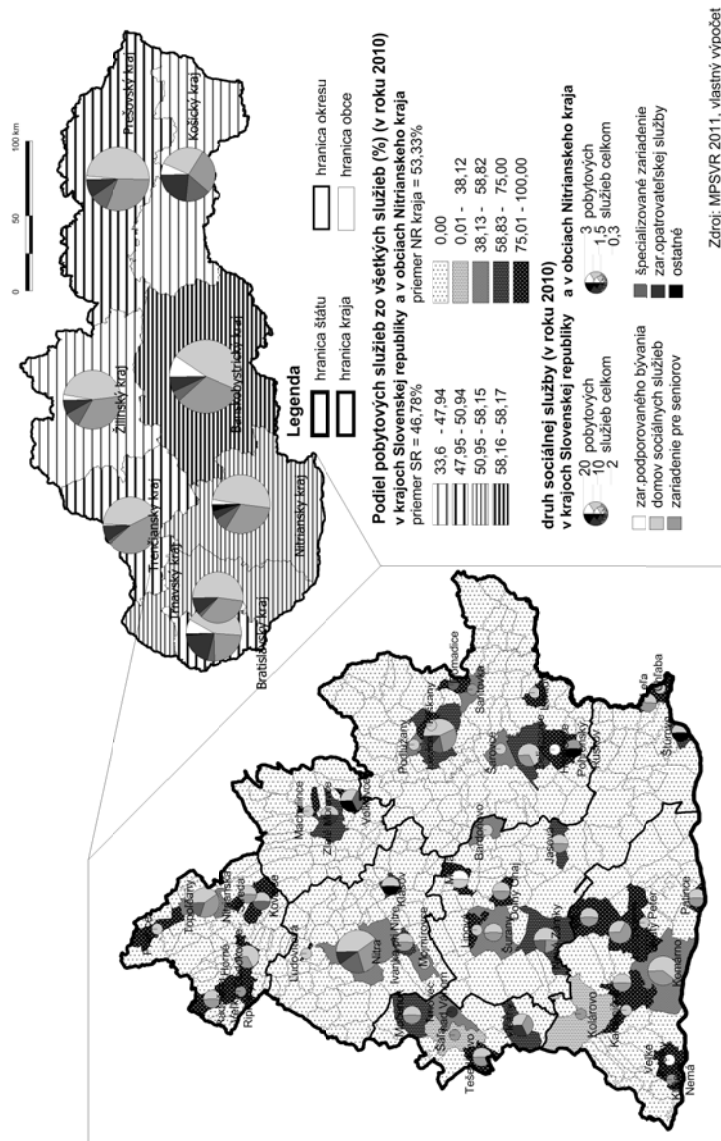
Mapa 4: Štruktúra terénnych služieb pre seniorov

Map 4: The structure of field services for seniors

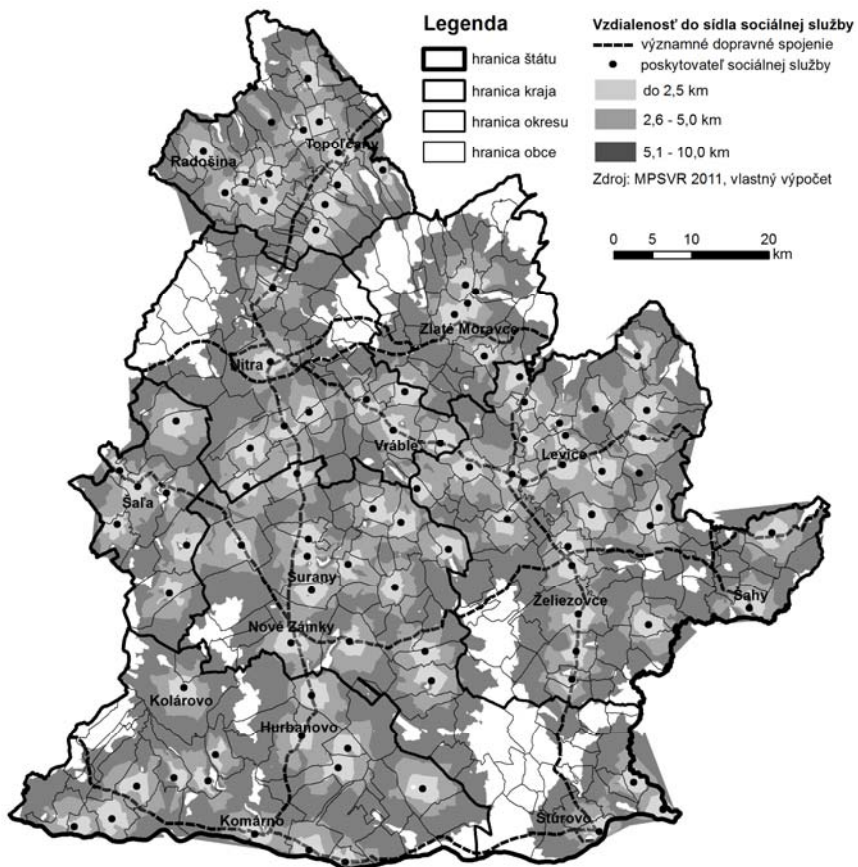
Mapa 5: Štruktúra pobytových služieb pre seniorov

Map 5: The structure of residential services for seniors

Mapa 6: Dostupnosť sociálnych služieb pre seniorov

Map 6: Accessibility of social services for seniors

GEOINFORMAČNÍ ANALÝZA KOMENSKÉHO MAPY MORAVY

Jaromír Kolejka, Lucie Zejdová

Abstract

Comenius' map of Moravia from 1624 astonished then the professional world and enjoyed more than 150 editions. The teacher of nations was also a high quality cartographer. The topographic accuracy of this map is evaluated with the help of GIS tools in this paper.

Keywords: Comenius' map of Moravia, geographic contents, assessment of errors in topographic accuracy

Úvod

V roce 2012 si pedagogická veřejnost připomíná 420. výročí narození Jana Ámose Komenského – učitele národů, jak byl snad pojmenován ještě za svého dramatického a mimořádně plodného života. Vedle didaktických, filozofických, jazykovědných, encyklopedických a náboženských děl je také znám jako autor na svoji dobu mimořádně kvalitní mapy Moravy. Komenský působil jako rektor škol v Přerově a ve Fulneku. Je však málo známo, že učil geometrii a to, čemu se dnes říká geodezie, tehdy umění vyměřovat pozemky. Mapa Moravy, kterou Komenský z vlastní iniciativy vytvořil, je nejen kartografickým dokumentem své doby, ale také souhrnem vybraných geografických poznatků o mapované zemi. Kartografická část dokumentu byla na zadní straně doplňována popisy a výklady situace na Moravě, čili geografickou faktografií, či údaji o politických a hospodářských událostech. Bohatostí údajů je unikátním materiálem pouhajícím pozornost odborníků již kolem dvou století. Edice Komenského mapy Moravy přibližně na jedno století „ovládly“ kartografickou dokumentaci území Moravy od 17. do počátku 18. století. Komenského mapa Moravy vyšla v té době mnoha vydáních v řadě evropských zemí (Nizozemí, Německo, Francie, Itálie, Rakousko a nakonec i Čechy) a v podstatě všechny její edice se odvíjejí od původního rukopisu z roku cca 1624. Podoba rukopisného originálu se však nezachovala, a tak se o její podobě lze dohadovat podle prvotních tisků. Předpokládá se, že originál rukopisu byl dokončen kolem roku 1624. Podobně první tisková mědirytina od Abrahama Goose a vydání z 1624 se rovněž nezachovalo. První mapu vydal roku 1624 vydavatel Nicoalus Johannides Piscator – vydavatel tzv. „novinových map“ ze zemí, kde došlo k významným událostem. Celkem je známo 13 tiskových desek (někdy se uvádí jen 12 desek), z nichž bylo vyhotoveno jako důkaz ohromné popularity mapy cca 150 vydání. Na původní mědirytině od Abrahama Goose byl opakovaně však měněn letopočet a z desky tištěno několikrát. Vytvořeny byly

podle tohoto voru i další rytiny jinými autory. Katalogizaci známých exemplářů Komenského mapy Moravy (včetně padělků) provedl znalec dané problematiky dr. M. V. Drápela z Masarykovy univerzity v Brně a dokumentoval v řadě svých prací na toto téma (Drápela, 1984, 1992).

Geografický obsah Komenského mapy Moravy

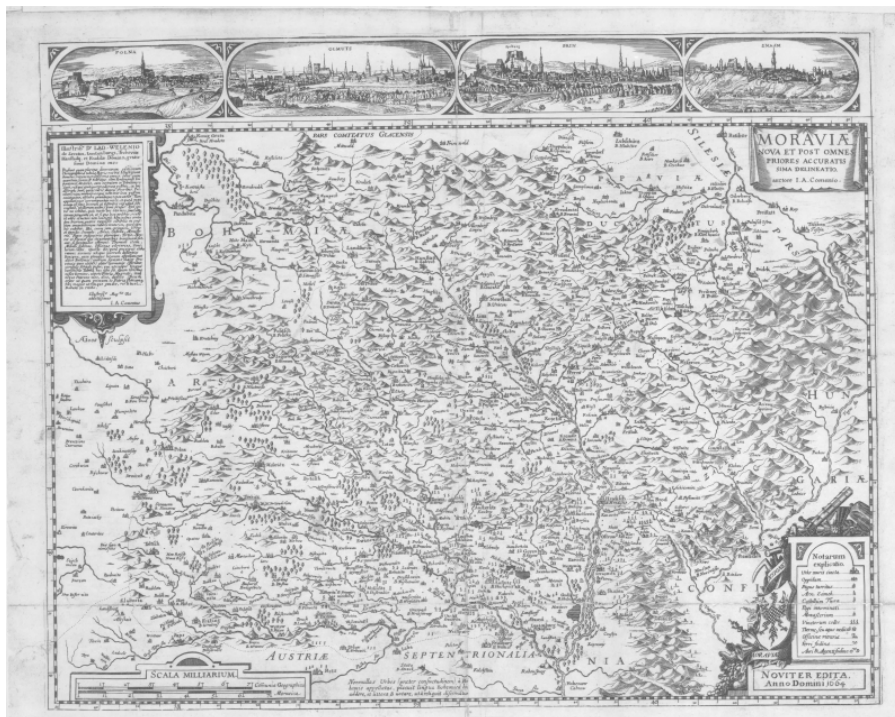
Předmětem „geoinformační analýzy“ byla ze všech edicí Komenského map podrobena vydání z roku 1664 (obr. 1), které je však podle všech údajů produktem pouze předatované druhé Gooseho tiskové desky z roku 1627. Lze předpokládat, že tato deska nejlépe odpovídá Komenského představě o kartografickém ztvárnění Moravy. Pravděpodobně kolem roku 1626 Komenský v původní mapě provedl některé úpravy a doplňky.

Mapa Moravy z tohoto vydání má rozměry 544 x 422 mm. Zachycuje území Moravy a Opavska (byť toto bylo už od roku 1269 postupně z Moravy vyčleňováno z důvodu zřízení vévodství pro nemanželského syna krále Přemysla Otakara II.), přilehlé části území Čech, Slezska, Rakouska a Uher. Měřítko vlastní mapy je cca 1:530 000, geografická síť reprezentovaná údaji v rámu mapy má však měřítko 1:480 000 a má se za to, že byla do mapy vložena dodatečně. Nahoře mapového listu jsou v řádku vedle sebe umístěny veduty moravských měst Polné, Olomouce, Brna a Znojma. Vlevo nahoře pod vedutou Polné je umístěno autorovo věnování svému příznivci a ochránci Ladislavu Velenovi ze Žerotína (latinsky), na jehož statech se v kritických letech po bitvě na Bílé hoře ukrýval. Vpravo nahoře je vlastní název mapy znějící takto: „Nová a ze všech dosavadních nejpřesnější mapa Moravy od Jana Ámose Komenského“ (latinsky). Vpravo dole je umístěna legenda rozlišující 7 typů sídel, několika typů výroben a užitečných ložisek. Pod legendou je vročení dané verze mapy, tj. rok 1664 (avšak podle originálu z roku 1627). Dole uprostřed se nachází vysvětlení k dvojjazyčným jménům sídel (B: česky – lingua Bohemica). Vlevo dole jsou znázorněna grafická měřítka v geografických a moravských mílech. A závěrem vlevo pod věnováním stojí inskript rytce A. Goose z Amsterdamu.

Mapa Moravy z tohoto vydání má rozměry 544 x 422 mm. Zachycuje území Moravy a Opavska (byť toto bylo už od roku 1269 postupně z Moravy vyčleňováno z důvodu zřízení vévodství pro nemanželského syna krále Přemysla Otakara II.), přilehlé části území Čech, Slezska, Rakouska a Uher. Měřítko vlastní mapy je cca 1:530 000, geografická síť reprezentovaná údaji v rámu mapy má však měřítko 1:480 000 a má se za to, že byla do mapy vložena dodatečně.

Obr. 1: Sken faksimile Komenského mapy Moravy z verze datované k roku 1664

Figure 1: Scanned copy of Comenius' map of Moravia, version dated to 1664

Nahoře mapového listu jsou v řádku vedle sebe umístěny veduty moravských měst Polné, Olomouce, Brna a Znojma. Vlevo nahoře pod vedutou Polné je umístěno autorovo věnování svému příznivci a ochránci Ladislavu Velenovi ze Žerotína (latinsky), na jehož stacích se v kritických letech po bitvě na Bílé hoře ukrýval. Vpravo nahoře je vlastní název mapy znějící takto: „Nová a ze všech dosavadních nejpřesnější mapa Moravy od Jana Ámose Komenského“ (latinsky). Vpravo dole je umístěna legenda rozlišující 7 typů sídel, několika typů výroben a užitečných ložisek. Pod legendou je vročení dané verze mapy, tj. rok 1664 (avšak podle originálu z roku 1627). Dole uprostřed se nachází vysvětlení k dvojjazyčným jménům sídel (B: česky – lingua Bohemica). Vlevo dole jsou znázorněna grafická měřítka v geografických a moravských mílech. A závěrem vlevo pod věnováním stojí inskript rytce A. Goose z Amsterodamu.

O motivech, které vedly Komenského k tvorbě mapy, se lze opět jen dohadovat. Sám se k této věci jen náznakově vyjadřuje ve věnování Ladislavu

Velenovi. Faktem dané doby je, že Moravě chyběla spolehlivější mapa. Předchozí a vůbec první mapa Moravy od Pavla Fabricia, dvorního lékaře a matematika císařského dvora ve Vídni, z roku 1569 byla poslední mapou Zemí koruny české (Čechy, 1518 na Klaudyánově mapě, Slezsko, 1561 na Helwigově mapě) byla více jak půl století stará a nacházelo se v ní mnoho chyb. Jan Ámos Komenský v dedikaci Ladislavu Velenovi Fabriciovu mapu kritizuje pro řadu věcných a geometrických nepřesností. Je nepochybné, že území Moravy znal lépe než předchůdce, jak sám uvádí, že ji „mnohokrát prochodil“. Kde osobně nepobýval, opatřil si hodnověrné doklady od tamních znalců. Určitě jistou roli hrály i Komenského odborné „zeměměřické“ ambice. Možná i v tom, že mapou chtěl dokázat užitečnost měřické profese pro široké publikum. Je třeba si rovněž uvědomit, v jaké době mapa vznikala. Probíhala, byť přestávkami třicetiletá válka a byť tato tehdy ještě nedosáhla těch nejničivějších forem, přece jen první náznaky ústupu od dřívější nedokonalé náboženské tolerance k religioznímu apartheidu se již konstituovaly, aby je zakrátko přehlušily mocenské spory, s ideologiemi již nic společného nemající. Stále ještě rozkvétalo pozdně renesanční kavalírství spojené s „cestami na zkušenou“, které podnikali zpravidla mladí šlechtici či potomci bohatých měšťanských rodů do ciziny bez ohledu na náboženské poměry v té či oné zemi, avšak vždy stále ještě v rámci relativně bezpečné křesťanské Evropy. Mapa mohla tedy sloužit jak cestovatelským, tak vojenským účelům. V tomto směru totiž dílo ledacos naznačuje: uvádí významné mosty přes řeky a horské průchody, zejména přes Karpaty. Komenský v té době se již ukrýval před nepřáteli, ať již na severní Moravě na žerotínském panství v povodí Desné, anebo později v Brandýse nad Orlicí v sousedních východních Čechách. Komenský měl patrně také v úmyslu upoutat zájem o Moravu také její prezentací, jako bohaté země oplývající nerostným bohatstvím, úrodnou půdou a dobrým vínem (viz vinohrady, doly v legendě). Tento úmysl byl zřejmě adresován členům protihabsburské koalice a snad měl u nich povzbudit snahu o aktivnější vstup do dění na Moravě, především ve prospěch protestantů a exulantů.

Příprava Komenského mapy Moravy ke geoinformační analýze

Geoinformační analýza je v tomto případě poněkud nadnesený výraz pro takové vyhodnocení některých částí obsahu této mapy, pro které byly použity nástroje geoinformačních technologií (GIT). Z odvětví GIT byly použity nástroje GIS (geoinformačních systémů). Cílem nasazení takových nástrojů bylo získání základních vstupních údajů zejména pro hodnocení topografické přesnosti a porovnání s jinými mapovými díly daného období.

Pro rámcové posouzení polohové přesnosti Komenského mapy Moravy bylo pouto georeferencování. To probíhalo v SW ESRI ArcGIS v.10 použitím nástrojů z lišty Georeferencing. Jako referenční vrstva byla použita říční síť ČR ve vektorovém formátu a souřadnicovém systému S-42 (Pulkovo 1942) z produkce

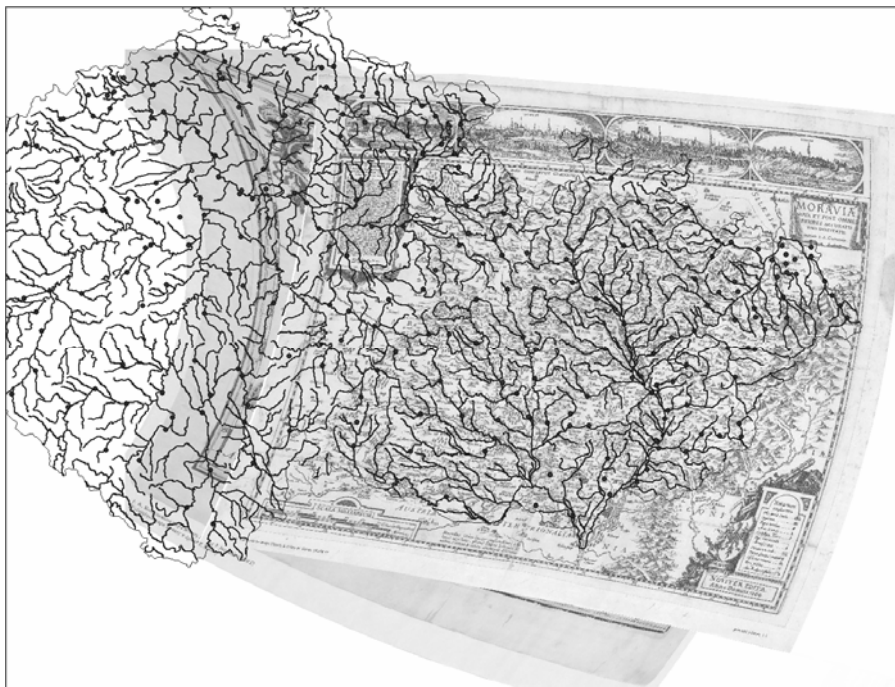
ČÚZaK Praha. Pro orientaci sloužila také bodová vektorová vrstva větších sídel České republiky. Vlíčovací body, které byly rozmístěny rovnoměrně na mapové ploše území Moravy – skenu faksimile 1:1 vydané na katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně (Drápela, 1984), byly sbírány digitalizací z obrazovky především na soutocích řek, výjimečně pak jako sídla. Pro srovnání byl analogický postup zvolen i pro dřívější Fabriciovu mapu Moravy, která byla k dispozici v padětku od Pavla Kaeria, cca z roku 1671 (ze stejné publikace). Pro každou mapu byly vlíčovací body sbírány zvlášť. Bylo provedeno několik experimentů k otestování a výběru nejhodnější formy georeferencování. Relativně nejlepší výsledky poskytly shodné procedury pro obě porovnávané mapy. Pro georeferencování mapy Komenského bylo použito 15 vlíčovacích bodů a polynomická transformace druhého řádu, pro mapu Fabriciovu bylo použito 42 vlíčovacích bodů a rovněž polynomická transformace druhého řádu. Přesnost georeferencování u obou starých map samozřejmě nespĺňuje současná obecně daná „profesionální“ kritéria. Celková střední kvadratická odchylka (Total RMS Error) u Fabriciovu mapy činí 5047,07 m a u Komenského mapy 4510,44 m. To rámcově hovoří ve prospěch vyšší přesnosti Komenského mapy. Výsledné georeferencování obou map bylo v podstatě spíše hodnoceno vizuálně, byť se opíralo o výsledky pořízené nástroji GIS. Transformace souřadnic byla zvolena tak, aby výsledek co nejlépe pasoval na současný stav, resp. referenční podklad.

Poznatky z analýzy Komenského mapy Moravy

Georeferencování obou porovnávaných starých map a jejich vzájemné sličování ukazuje (obr. 2), že obě mapy byly postiženy rozmanitými deformacemi. Celkový dojem ukazuje na menší deformace mapovaného prostoru u Komenského mapy. Obě mapy však striktně nedodrží severojižní umístění na mapovém listu. Zda odchylky u obou map souvisejí s odchylkami geografického a magnetického severu dané doby může být předmětem dalšího zkoumání. Také číselný údaj o celkové střední kvadratické odchylce (Total RMS Error) hovoří ve prospěch Komenského mapy. Komenskému se tedy podařilo snížit geometrické chyby mapy jeho předchůdce. Komenský nepopírá, že tvorbě své mapy použil mapu Fabriciovu. Pravděpodobně se však o Fabriciovu mapu opíral důkladněji je v některých místech Moravy. Na většině jejího území však byly závady Fabriciovu mapy již natolik závažné, že se pro novou mapu prakticky použít nedala. K takovému stanovisku lze dojít při vzájemném porovnávání kresby obou georeferencovaných map na obrazovce přístroje. Vzhledem k tomu, že přesnost Komenského mapy se zdála vyšší, je její poloprůhledná vrstva „naložena“ na kresbu mapy Fabriciovu.

Obr. 2: Georeferencovaná a sličená Komenského mapa Moravy s Fabriciovou mapou

Fig. 2: Overlaid georeferenced old maps of Moravia by Comenius and Fabricius

Zdroj: ČÚZaK – říční síť a sídla

Zvlášť markantní jsou rozdíly v míře souladu obou porovnávaných map v prostoru Poodří a Pobečví na severu zájmového území Moravy a pak na jižním okraji Moravy v dolním Pomoraví (obr. 3). Zatímco v případě severní Moravy (obr. 3 – vlevo) je zcela zřejmé, že např. Fabriciův zakres říční sítě se diametrálně rozchází s realitou. Je rovněž patrné, že Komenský v tomto regionu použil jiné informace, řádově spolehlivější na Fabriciovy, Avšak ani on zde nedocílil výrazně vyšší přesnosti zakresu říční sítě, především v prostoru oderské části Moravské brány. Lépe se dařilo oběma autorům v bečevské části Moravské brány, kde vizuální soulad tehdejších a současného zakresu říční sítě jsou si výrazně bližší. V případě dolního Pomoraví (obr. 3 – vpravo) sice zakresy říční sítě od obou autorů příliš nelicují se současným stavem, až na posun jsou mu alespoň podobné, avšak pozoruhodná je vzájemná podobnost kresby toku Moravy od Ostrova dolů po toku. Zde se lze domnívat, že Komenský se silně o Fabriciovu mapu opíral.

Obr. 3: Detailní porovnání kresby situace ve Fabriciově a Komenského mapě Moravy se současnou kresbou říční sítě (vlevo – severní Morava, vpravo – jižní Morava)

Figure 3: Detail mutual comparison both of the Fabricius' and Comenius' maps of Moravia and overlaid with present drainage network (Northern Moravia – left, Southern Moravia – right)

Jiným pohledem na topografickou přesnost Komenského mapy Moravy je rozbor závad v georeferencování této mapy s ohledem na použité referenční podklady. Z nesouladu Komenského mapy a referenčním materiálem lze totiž rámcově soudit na přesnost Komenského znalostí o jednotlivých regionech Moravy, což se nepochybně muselo nějak promítnout do kvality výsledné mapy. Proto se lze domnívat, že Komenského znalosti nebyly teritoriálně kvalitativně homogenní. Sám to ve věnování zčásti potvrzuje odkazem na jiné zdroje, které musel použít v regionech, které neznal z vlastní autopsie.

Dobře je to patrné na příkladu dolního Pomoraví a zvláště v podhůří Bílých Karpat, odkud J. Á. Komenský pravděpodobně pocházel (obr. 4 – vlevo). Tam mapa dosahuje vysoké polohové přesnosti (odhadem kolem 1 km). Na západní Moravě v okolí Jihlavy (obr. 4 – vpravo) Komenský patrně nepobýval, s výjimkou patrně Ivančic, případně Velkého Meziříčí. Tam se chyba pohybuje opět odhadem kolem 1 km. Od Třebíče k Jihlavě pak roste až na odhadem více než snad až 15-20 km. I přes tyto závady je toto mapové dílo J. Á. Komenského dokladem jeho vysokého zeměměřického umění.

Závěr

Prezentované výsledky využití vybraného nástroje GIS nad podkladem staré mapy jsou prozatím primárním, relativně jednoduchým nastíněním možností, které analýzy starých map moderními technologiemi mohou přinést. V jistém směru

výsledky slouží ke chvále nejen pelagického, ale i technického ducha J. Á. Komenského v nelehké době jeho života.

Obr. 4: Bílými elipsami jsou zvýrazněny lokality, kde bylo možné porovnávat polohou přesnost údajů v Komenského mapě se současností (vlevo – jihovýchodní Morava, vpravo – západní Morava)

Figure 4: White ellipses highlight locations where the topographic accuracy was possible to compare with present situation South-Eastern Moravia – left, Western Moravia – right)

Príspevek vznikl v rámci řešení výzkumného záměru Ústavu geoniky AV ČR, v.v.i., Ostrava.

Literatúra

Drápela, M. V. 1984. Monumenta Delineationum Moraviae Auctore I.A.Comenio. J.A.Komenského mapa Moravy a její odvozeniny. Brno : Katedra geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity J.E.Purkyně, 20 s. + přílohy

Drápela, M. V. 1992. Mapa Moravy od Jana Amose Komenského. Delineatio Moraviae Auctore I.A.Comenio. Brno : Masarykova univerzita pro Okresní vlastivědné Muzeum J.A.Komenského , 8 s. + přílohy

GEOINFORMATIONAL ANALYSIS OF COMENIUS' MAP OF MORAVIA

Summary

The 420th J A Comenius' birth anniversary on 2012 is a good opportunity to reflect on his work. The map of Moravia, originally dated to 1624, represents one product of his active life. The map was subjected to "geoinformational analysis", i.e. such GIS tools implementation in order to assess its topographical accuracy, to

compare it with the analogous parameters of the older Fabricius' map of Moravia and to get an idea about the regional differences in the accuracy of the Comenius' map. The data obtained are then the starting point for formulating hypotheses about possible causes of regional differences in accuracy of the Comenius' map of Moravia.

doc. RNDr. Jaromír Kolejka, CSc., Ing. Lucie Zejdová, PhD.

Katedra geografie MU, Poříčí 7, 60300 Brno, Ústav geoinformačních technologií
LDF Mendelovy univerzity, 61300 Brno

E – mail: kolejka@kerio.ped.muni.cz; xmisako0@node.mendelu.cz

HODNOTENIE NEPRIEPUSTNÉHO PREKRYTIA PÔDY (SOIL- SEALING) NA ÚZEMÍ MESTA TRNAVA

Monika Kopecká, Konštantín Rosina

Abstract

The extent of soil sealing or impervious surface area is one of the key indicators of environmental quality. In this study soil sealing assessment has focused on impervious surface coverage within land cover classes using very high resolution satellite data WorldView 2 and updated database of reference spatial data on national level -ZB GIS. The study area covers 40 km² surrounding the town Trnava, Slovakia. It includes various land cover classes that provide a good test site for soil sealing assessment. Results of the soil sealing assessment provide useful inputs to planning and management activities at local scale.

Keywords: soil sealing, impervious surface area, land cover class, VHR satellite data

Úvod

V súvislosti s rastom počtu obyvateľstva na svete a rozširovaním plochy sídiel sa pozornosť geografov, ekológov, pedológov (napr. Yuan a Bauer, 2006, 2012, Kampouraki a i., 2006), ako aj politických inštitúcií (European Commission 2006, 2012) sústreďuje na problém prekrytia a zničenia pôdy budovaním obytných domov, hospodárskych, priemyselných a energetických stavieb, diaľnic, ciest a parkovísk. Dramaticky sa rozširujúca zástavba v najúrodnejších lokalitách Slovenska vyvoláva aj u nás zvýšený záujem nielen o sledovanie úbytku poľnohospodárskeho pôdneho fondu, ale aj dôsledkov zástavby na sídelný ekosystém a kvalitu života miestnych obyvateľov (Juráni a i., 2008, 2011, Kronauerová a i., 2011). Transformácia poľnohospodárskej alebo poloprírodnej pôdy na obytné, priemyselné územia alebo kvôli budovaniu infraštruktúry počas určitej doby sa považuje za záber pôdy. Tento proces zahŕňa vývoj roztrúseného vidieckeho osídlenia, rozširovanie urbánnych zón okolo urbánnych jadier (urbánna expanzia), ako aj premenu zelených plôch vo vnútri mestských zón. Zábery pôdy majú za následok nepriepustné pokrytie pôdy väčšej alebo menšej časti zabraného územia, čo znamená na danom mieste trvalú stratu funkčnosti pôdy.

Podľa Jurániho a i. (2011) termín „prekrytie pôdy“ najlepšie vyjadruje pôsobenie zastavania územia nepriepustným materiálom pre vzduch a vodu na okolitú biotu nakoľko prekrytá pôda dlhodobo stráca akýkoľvek kontakt s atmosférou. Podľa týchto autorov uvedený výraz najlepšie vystihuje preklad anglického výrazu „soil sealing“, pod ktorým sa rozumie uzatvorenie, utesnenie

pôdy jej prekrytím. Vo vzťahu k termínu „soil sealing“ autori spomínajú aj výraz „zabetónovanie pôdy“, ktorý však pojem „soil sealing“ vystihuje len čiastočne, nakoľko ide len o použitie betónu ako izolačného materiálu na realizovanie prekrytia pôdnej pokrývky určitého územia, resp. termín „pokrytie pôdy“, z ktorého nemusí byť zrejماً dlhodobá izolácia od prízemnej vrstvy atmosféry a biosféry. V oficiálnych dokumentoch EÚ býva pojem „soil sealing“ preložený aj ako „zástavba pôdy“. Vzhľadom na charakter niektorých mapovaných prekrytých povrchov (napr. volejbalové ihriská, otvorené priestranstvá hospodárskych dvorov so spevnenými plochami), na ktorých je možná výstavba ďalších objektov, tento termín považujeme za diskutabilný.

Mieru nepriepustného prekrytia v rámci urbánnych pôd je možné považovať za jeden z regulátorov kvality životného prostredia v sídlach, napríklad v súvislosti so zmenami teplotných pomerov (Zhou, Wang 2011, Grimmond, 2007), suchosti vzduchu, infiltrácie dažďovej vody a podobne.

Z vyššie uvedených dôvodov je vhodné venovať pozornosť intenzite nepriepustného pokrytia pôdy v rámci rôznych tried krajinej pokrývky urbanizovaného priestoru, ktoré sú dobrým indikátorom využívania priestoru konkrétneho sídla. Cieľom príspevku je identifikácia miery prekrytých pôd na území mesta Trnava, určenie ich podielu v rámci jednotlivých tried rozšírenej legendy CORINE Land Cover (CLC), ako aj zhodnotenie aktuálnych trendov procesu urbanizácie z hľadiska zmien kompaktnosti zástavby a fragmentácie otvoreného priestoru.

Metodika

Pre hodnotenie miery prekrytia pôdy na území mesta Trnava boli použité nasledovné vstupné dáta: satelitné snímky WorldView2 (WV2) z augusta 2011, mapa krajinej pokrývky 5. hierarchickej úrovne CLC a vybrané vrstvy Základnej bázy údajov pre geografický informačný systém (ZB GIS) z r. 2007. Družicové dáta WV2 sú dáta s veľmi vysokým rozlíšením (VHR – Very High Resoliton) získané pomocou panchromatického a multispektrálneho senzora (1 PAN a 4 MS), ktoré charakterizuje priestorové rozlíšenie 0,5 m. Z tohto dôvodu sú vhodné pre podrobné mapovanie alebo aktualizáciu máp veľkých mierok 1:5000 - 25 000, takže umožňujú detailné mapovanie sídiel, priemyselných zón a iných prejavov urbanizácie. Podrobná mapa krajinej pokrývky (Kopecká a i., 2012) je výsledkom lokálneho mapovania s využitím rozšírených tried CLC s minimálnym mapovacím areálom 0,25 ha a minimálnou šírkou 10m. Použitý prístup umožňuje detailnú interpretáciu zmien krajiny s osobitným dôrazom na charakter a účel využitia zastavaných plôch, ako aj prejavy prirodzenej sukcesie na nevyužívaných plochách.

Databáza ZB GIS je priestorovou objektovo orientovanou bázou údajov, ktorá je referenčným základom národnej infraštruktúry priestorových informácií a je súčasťou informačného systému geodézie, kartografie a katastra. Ako vstupné dáta o prekrytej pôde boli použité dátové vrstvy „Budova“, „Zakrytý sklad“, „Chatrč“, Parkovisko“, „Ihrisko“, „Obilné silo“, „Veža“, „Komín“ a „Plocha línií (cestu a železnice), ktoré reprezentujú objekty so spevneným povrchom. Tieto dátové vrstvy boli následne aktualizované podľa WV2, pričom boli z databázy odstránené neexistujúce stavby a ihriská s trávnatým povrchom, ktoré nie je možné považovať za areály s prekrytou pôdou. Zároveň boli domapované novšie stavby, modifikované viaceré areály ciest a iných objektov. Posledným krokom tvorby databázy prekrytých povrchov bolo vytvorenie vrstvy „Ostatné prekryté areály“, ktorá zahŕňala všetky zvyšné prekryté povrchy, najmä vyasfaltované a vybetónované plochy v priemyselných a obchodných objektoch, bazény, amfiteáter. Binárna mapa prekrytých povrchov bola konvertovaná na rastrový formát a naložená na mapu krajinnnej pokrývky. Následne bol stanovený podiel prekrytých plôch v jednotlivých triedach CLC. Výsledky tohto hodnotenia sú prezentované v tab. 1 a na mape 1.

Prehľad tried rozšírenej legendy CORINE Land Cover (Feranec, O’ahel’ 2004, Kopecká a i. 2012), vyskytujúcich sa na záujmovom území:

111 Súvislá sídelná zástavba

- 1112 Areály historického jadra miest (11121)

112 Nesúvislá sídelná zástavba

- 1121 Nesúvislá sídelná zástavba s viacbytovými domami prevažne bez záhrad
 - 11211 Nesúvislá sídelná zástavba s viacbytovými domami s výrazným podielom drevinovej vegetácie
 - 11212 Nesúvislá sídelná zástavba s viacbytovými domami s výrazným podielom trávinatej vegetácie
 - 11213 Nesúvislá sídelná zástavba s viacbytovými domami so záhradami
- 1122 Nesúvislá zástavba s rodinnými domami so záhradami (11221)
- 1123 Nesúvislá zástavba obytných budov v stromovej (sídelnej) zeleni (11231)

121 Priemyselné a obchodné areály

- 1211 Priemyselné a obchodné areály
 - 12111 Areály služieb
 - 12112 Výrobné a skladovacie priestory
- 1212 Areály špeciálnych zariadení (12121)

122 Cestná a železničná sieť a príľahlé areály

- 1221 Cestná sieť a príľahlé areály
 - 12211 Cesty a príľahlé areály bez súvislej sprievodnej drevinovej vegetácie
 - 12212 Cesty a príľahlé areály lemované stromoradiami

- 12213 Diaľnica
- 12214 Cestná sieť v sídlach
- 12215 Sprievodná drevinová vegetácia cestných komunikácií
- 12216 Sprievodná trávnatá vegetácia cestných komunikácií
- 1221 Železničná sieť a príľahlé areály
 - 12221 Železničná sieť a príľahlé areály
 - 12222 Sprievodná drevinová vegetácia železničných komunikácií
 - 12223 Sprievodná trávnatá vegetácia železničných komunikácií

132 Areály skládok

- 1321 Areály skládok pevných odpadov (13211)
- 1322 Areály skládok tekutých odpadov (13221)

133 Areály výstavby

- 1331 Areály výstavby
 - 13311 Výstavba areálov bývania
 - 13312 Výstavba areálov výroby a areálov služieb
 - 13314 Výstavba komunikácií

141 Areály sídelnej zelene

- 1411 Parky (14111)
- 1412 Cintoríny (14121)
- 1413 Ostatná sídelná zeleň
 - 14131 Ostatná sídelná zeleň
 - 14132 Zeleň v strediskách výroby a služieb

142 Areály športu a zariadení voľného času

- 1421 Športoviská (14211)
- 1422 Areály voľného času (14221)

211 Nezavlažovaná orná pôda

- 2111 Orná pôda prevažne bez rozptýlenej zelene
 - 21111 Maloplošne obrábaná orná pôda
 - 21112 Veľkoplošne obrábaná orná pôda so stredne veľkými parcelami
 - 21113 Veľkoplošne obrábaná orná pôda s veľkými parcelami

221 Vinice

- 2211 Vinice
 - 22112 Veľkoplošne obrábané vinice

231 Trávne porasty

- 2311 Trávne porasty prevažne bez rozptýlených stromov a krov (23111)

242 Mozaika polí, lúk a trvalých kultúr

- 2421 Mozaika polí, lúk a trvalých kultúr bez rozptýlených domov
 - 24211 Záhrady v intraviláne
- 2422 Mozaika polí, lúk a trvalých kultúr s rozptýlenými domami -chatami (24221)

243 Prevažne poľnohospodárske areály s výrazným podielom prirodzenej vegetácie

- 2431 Poľnohospodárske areály s výrazným podielom prirodzenej vegetácie a s prevahou ornej pôdy (24311)
- 2433 Poľnohospodárske areály s výrazným podielom prirodzenej vegetácie a s prevahou rozptýlenej vegetácie

- 24332 Remízky a vetrolamy

311 Listnaté lesy

- 3111 Listnaté lesy so súvislým zápojom
 - 31112 Brehové porasty

411 Močiare

- 4111 Sladkovodné močiare s tŕstím (41111)

511 Vodné toky

- 5112 Kanály (51121)

512 Vodné plochy

- 5122 Umelé vodné plochy
 - 51221 Rybníky

Výsledky

Na záujmovom území sme zaznamenali výskyt 41 tried krajinnej pokrývky, pričom urbanizované areály reprezentuje celkovo 28 tried. Trnava si v rámci svojho rozvoja až do súčasnosti zachovala charakter kompaktného mesta s pomerne jednoznačne rozmiestnenými funkciami. Najstaršie kráľovské mesto na Slovensku má zachované svoje historické jadro vymedzené hradbami na jeho východnej a západnej strane s rozlohou približne 2,3 ha (trieda 11121). Podiel prekrytej pôdy v historickom jadre je relatívne vysoký, predstavuje 65 %. Napriek tomu v posledných rokoch došlo k zástavbe ojedinelých fragmentov zelene v historickom centre kvôli novým hotelom, bytovým domom a obchodným komplexom. Bezprostredne na historické jadro nadväzujú obytné zóny. Napriek tomu, že prevažná časť obyvateľov mesta žije na sídliskách vo viacbytových domoch, z hľadiska priestorovej štruktúry bytovej výstavby vo všetkých častiach mesta prevažujú lokality s rodinnými domami – trieda 11221 pokrýva 322 ha a súčasne je na mape krajinnej pokrývky zastúpená najvyšším počtom polygónov. Podiel prekrytých plôch v rámci tejto triedy je necelých 30% (v rámci hodnotenia rozsiahlejšie súvislé záhrady za rodinnými domami nie sú zahrnuté, nakoľko sú mapované v rámci triedy 24211 Záhrady v intraviláne). Podstatne vyššie prekrytie pôdy vykazujú sídliská s viacbytovými domami bez výraznej prítomnosti drevín – v priemere vyše 43%. Treba však poznamenať, že medzi jednotlivými sídliskami sú značné rozdiely, napríklad na sídlisku Linčianska v južnej časti mesta miera prekrytia pôdy presahuje 75%. Podobne ako v iných mestách, aj v Trnave sme zaznamenali v posledných rokoch zahusťovanie niektorých sídlisk na úkor zelenej plochy.

Tab. 1: Podiel prekrytých pôd v rámci tried CLC na území mesta Trnava

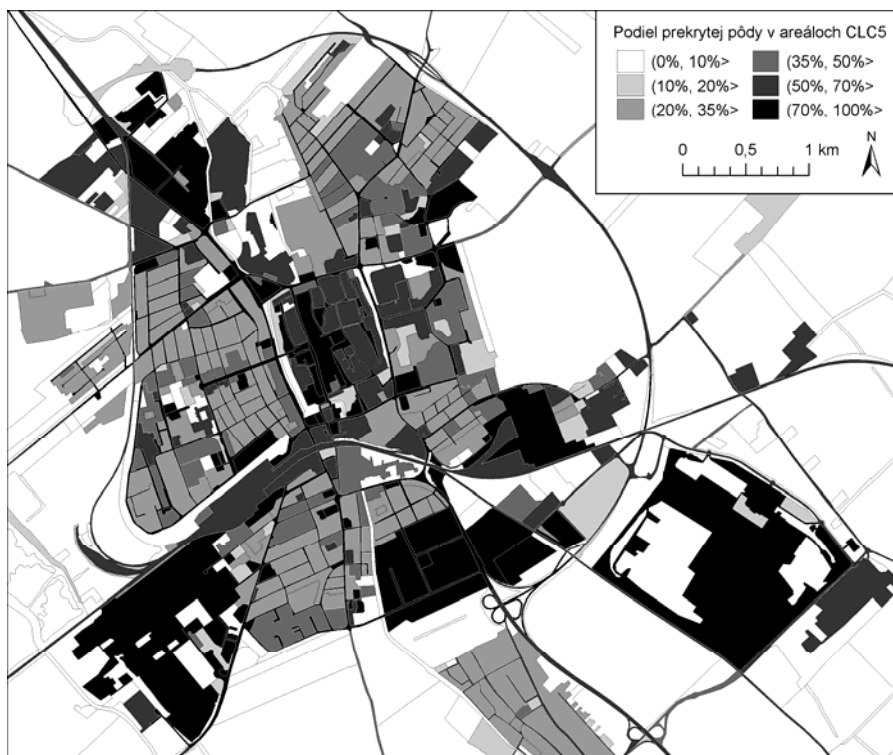
Table 1: Share of soil sealing within CLC classes in the town Trnava

Trieda CLC	Rozloha (m ²)	Podiel rozlohy	Prekrytá pôda (m2)	Prekrytá pôda (%)
11121	486282	1,14%	316051	64,99
11211	647090	1,51%	219557	33,93
11212	1103167	2,58%	476031	43,15
11213	69370	0,16%	18454	26,60
11221	3218893	7,52%	935869	29,07
11231	3123	0,01%	1011	32,37
12111	1728994	4,04%	1002442	57,98
12112	4977214	11,54%	3510240	70,53
12121	91350	0,21%	31713	34,72
12211	409915	0,96%	247460	60,37
12212	159686	0,37%	66120	41,41
12213	68395	0,16%	38595	56,43
12214	1562574	3,65%	1223934	78,33
12215	173607	0,41%	4325	2,49
12216	166781	0,73%	5106	3,06
12221	652171	1,52%	443357	67,98
12222	96535	0,23%	6341	6,57
12223	23181	0,05%	754	3,25
13211	166231	0,39%	31008	18,65
13311	251959	0,59%	25622	10,17
13312	507153	1,18%	35664	7,03
13314	104823	0,24%	10965	10,46
14111	633280	1,48%	26092	4,12
14121	133733	0,31%	15868	11,87
14131	437195	0,68%	26999	6,18
14132	1396818	3,26%	37760	2,70
14211	484072	1,13%	128958	26,64
14221	135572	0,32%	12652	9,33
21111	126871	0,30%	1641	1,29
21112	8387339	19,59%	20005	0,24
21113	13215155	30,87%	6726	0,05
22112	27534	0,06%	0	0
23111	14967	0,03%	48	0,32
24211	105913	0,25%	6190	5,84
24221	256569	0,60%	11805	4,60
24311	15698	0,04%	1161	7,39
24332	203519	0,48%	2073	1,02
31112	129134	0,30%	579	0,45
41111	90301	0,21%	0	0
51121	198537	0,46%	1641	0,83
51221	151783	0,35%	0	0
Spolu	42812484	100,00%	8950817	

V rámci urbanizovaných areálov najväčšiu rozlohu zaberajú výrobné a skladovacie priestory (trieda 12112 – celkovo 494 ha). Na tejto výmere sa značnou mierou podieľajú nové priemyselné podniky (napr. PSA Peugeot Citroen), podniky vybudované v období socializmu, ktoré zmenili svoje pôvodné výrobné zameranie (napr. SACHS, Johns Manville), ako aj areály podnikov, ktoré v dôsledku výrazných spoločensko-ekonomických zmien natrvalo ukončili svoju výrobu (napr. cukrovar). Podiel prekrytej pôdy v tejto triede je viac ako 70%. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že relatívne veľké plochy v nových areáloch výroby zaberá súvislá zeleň (14132) s podielom prekrytých plôch necelých 3%, ktorá predstavuje priestory pre budúce rozširovanie priemyselných podnikov, alebo je dôsledkom prirodzenej sukcesie v areáloch starších podnikov s redukovanou, resp. skončenou výrobnou činnosťou.

Mapa 1: Podiel prekrytej pôdy v areáloch tried krajiny pokrývky

Map 1: Share of soil sealing in land cover classes

Z hľadiska vybavenosti sídla dôležitú úlohu zohrávajú areály služieb – okrem škôl a zdravotníckych objektov najmä sú reprezentované najmä pribúdajúcimi nákupnými centrami s rozľahlými parkoviskami s mierou prekrytia približne 58%. Ďalších 50 ha areálov výroby a služieb vo výstavbe (13312) dokumentuje trend zahusťovania zástavby v jadre mesta, ako aj rozširovanie mesta v periférnych oblastiach. Ďalšie zábery pôdy sú spôsobené prebiehajúcou výstavbou rodinných domov (13311) a pokračujúcou výstavbou cestnej infraštruktúry – severného obchvatu mesta (13314). Miera prekrytia pôdy areálov vo výstavbe sa v súčasnosti pohybuje okolo 10%.

Často kritizovaným fenoménom je skutočnosť, že na Slovensku sa urbanizované územia rozrastajú na úkor poľnohospodársky najproduktívnejších pôd, pretože výstavba na nich je z ekonomického pohľadu najmenej náročná. Trnava je situovaná v intenzívne využívanvej poľnohospodárskej krajine, takže v okolí mesta prevažujú poľnohospodárske areály s veľkoblukovými poliami (triedy 21112 a 21113), ktoré spolu pokrývajú viac ako 50% záujmového územia. Záujem zahraničných investorov o výstavbu na „zelených lúkach“ (greenfields) v uplynulom desaťročí viedol k trvalému úbytku a fragmentácii najkvalitnejšej poľnohospodárskej pôdy- na černozeiach a čierniciach, čoho dôkazom sú stovky hektárov trvale zabrané pre už spomínaný automobilový závod, rozsiahle obchodné centrá, ako aj priemyselný komplex neďalekého závodu firmy Samsung pri Voderadoch (situované za hranicou záujmového územia).

V ekologicky významných areáloch s prirodzenou vegetáciou v juhozápadnej časti územia - v chránenom areáli Trnavské rybníky (triedy 41111 a 51221) – výskyt prekrytých pôd nebol zaznamenaný.

Diskusia

Pôda svojím prekrytím stráca charakter ekosystému a stáva sa pochovanou pôdou. Pri výstavbe často dochádza k skrývke ornice až po horninu, pričom dochádza k úplnému zničeniu pôdy. Tento problém zatiaľ nie je odborne doriešený. Ako upozorňuje Juráni a i. (2011), na mapách zastavania pôdy sa neodlišuje zastavané územie s pochovanými pôdami a zastavané územie len s podložnými horninami. V niektorých vedeckých článkoch sa za prekrytú zastavanú pôdu považuje aj zastavaná plocha, na ktorej už pochovaná pôda neexistuje. Z tohto dôvodu citovaní autori navrhujú, že v tejto súvislosti by bolo možno správnejšie používať namiesto slovného spojenia „prekrytá pôda zastavaného územia“ termín „prekrytý zemský povrch (pevnín)“, ktorý tvoria nielen pôdy, ale aj horniny.

Záver

Súčasnú snahu zvýšenie opatrení na ochranu pôdneho fondu, napríklad sprísnenie poplatkov za stavbu na najkvalitnejších pôdach, majú za cieľ motivovať investorov, aby sa na nutnú výstavbu v extravilánoch zaberala najhoršia, alebo menej úrodná pôda. Aj v rámci územného plánovania rozvoja intravilánov miest by mali byť zohľadňované viaceré opatrenia limitujúce a obmedzujúce prekrytie pôdy. Ako uvádza Juráni a i. (2011), za nevhodné životné prostredie v sídlach treba považovať viac ako 50 % prekrytej pôdy. Kvalita životného prostredia v sídlach môže byť ovplyvnená najmä zamedzením znižovania podielu voľnej „zelenej“ plochy na úkor zastavanej prekrytej plochy, cieľným uprednostňovaním výstavby na asanovaných plochách opustených stavieb (brownfields) či elimináciou súvisle vydláždených plôch. Príslušné opatrenia by mohli byť legislatívne podporené spolu so zadefinovaním minimálnej výmery „zelenej plochy“ na obyvateľa sídla. K aktuálnym trendom pri eliminácii negatívnych efektov prekrytia pôdy v západnej Európe patrí aj podpora výstavby zelených striech (greenroofs) a aplikácie reflexných farieb na budovách, cestách a chodníkoch.

Príspevok je jedným z výstupov dosiahnutých riešením vedeckého projektu č. 2/0018/10 „Časovo-priestorová analýza využívania krajiny: hodnotenie dynamiky zmien, fragmentácie a stability aplikáciou dátových vrstiev CORINE land cover“ na Geografickom ústave SAV za podpory grantovej agentúry VEGA.

Literatúra

European Commission, 2006. Tematická stratégia na ochranu pôdy. COM(2006) 231 Dostupné na: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0231:FIN:SK:PDF>

European Commission, 2012. Guidelines on best practice to limit, mitigate or compensate soil sealing. SWD (2012) Dostupné na: http://ec.europa.eu/environment/soil/pdf/soil_sealing_guidelines_en.pdf

Feranec J. Oťahel', J. 2004. The 4th level CORINE land cover nomenclature for Phare Countries. In Groom, G. (ed.): Developments in strategic landscape monitoring for Nordic countries. Copenhagen: Nordic Council of Ministers s. 54 - 63

Grimmond, S. 2007. Urbanization and global environmental change: local effects of urban warming. Geographical Journal, Vol. 173, Issue 1, s. 83-88

Juráni, B., Krížová, L. 2008. Antropizačný fenomén „soil sealing“ v podmienkach Slovenska. In Sobocká, J. (ed): Antropizácia pôd IX. Zborník príspevkov., Bratislava: Výskumný ústav pôdoznanectva a ochrany pôdy, s. 39-45, ISBN 978-80-89128-48-8

Juráni, B., Dlapa, P. Bedrna, Z., Šteruská, A. 2011. Prekrytie pôdy (soil sealing) na Slovensku. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, 79 s. ISBN 978-80-223-3169-2

Kampouraki, M., Wood, G. A., Brewer, T. 2006. The application of the Remote Sensing to Identify and Measure Sealed Areas in Urban Environments. Dostupné na: http://www.isprs.org/proceedings/XXXVI/4C42/Papers/16_Automated%20classification%20IC%20II%20%20Settlements%20Infrastructure/ÖBIA2006_Kampouraki_Wood_Brewer.pdf

Kopecká, M., Rosina, K., Rábeková, A. 2012. Urban Expansion Mapping Based on VHR Satellite Imagery. In 4th International Conference on Cartography and GIS : proceedings. Vol. 1. Editors T. Bandrova, M. Konecny, G. Zhelezov. - Sofia: Bulgarian Cartographic Association, 2012, s. 237-246, ISSN 1314-0604

Kronauerová, S., Krížová, L., Juráni, B., Vykouková, I. 2011. Fenomén „soil sealing“ a jeho prejavy v urbanizovanom prostredí mesta Malacky. Phytopedon (Bratislava) 10, 2, s. 19 – 25.

Yuan F, Bauer M. E. 2012. Comparison of impervious surface area and normalized difference vegetation index as indicators of surface urban heat island effects in Landsat imagery. Remote Sensing of Environment, 106, 3, s. 375-386

Yuan F, Bauer. M. E. 2006. Mapping impervious surface area using high resolution imagery: A comparison of object-based and per pixel classification. ASPRS 2006 Annual Conference, Reno, Nevada. Dostupné na: <ftp://ftp.ecn.purdue.edu/jshan/proceedings/asprs2006/files/0178.pdf>

Zhou, X. and Wang, Y-C. 2011. Dynamics of Land Surface Temperature in Response to Land-Use/Cover Change. Geographical Research. 49, 1, s.23-36

SOIL SEALING ASSESSMENT IN THE TOWN TRNAVA

Summary

Soil sealing is generally understood as permanent covering of an area of land and its soil by any impermeable artificial material, such as asphalt and concrete, that prevents the infiltration of surface water to the underlying strata. As a result, impervious surfaces not only indicate urbanization but are also major contributors to the environmental impacts of urbanization. Soil sealing was identified as one of the main soil degradation processes (European Commission 2006, 2012). The reduction in evapo-transpiration in urban areas due to the loss of vegetation because of soil sealing and the increased absorption of energy from the sun caused by dark asphalted or concrete surfaces, roofs and stones are significant factors contributing to the ‘urban heat island’ effect (Zhou, Wang, 2011, Grimmond, 2007).

The study area is situated in the surroundings of the town of Trnava, in central part of the Trnavska tabula Loess Plain which is the region of most fertile

chernozems of Slovakia. The area consists of urban and agricultural types of land use, including residential areas with different density and socio-economic structure, industrial factories with various urban built-up cover types like buildings, roads, parking lots, footways, and large arable fields.

In the territory of interest, occurrence of 41 land cover classes was recognized while urbanized areas represent in total 28 classes (Fig. 1, Tab.1). In the course of development, Trnava maintained the character of a compact town with comparatively definitely distributed functions until the present. The oldest royal borough in Slovakia preserved its historic core delimited by the town walls in the east and the west with an area of about 2.3 ha (class 11121) with the share of sealed soil 65%. The prevailing part of population live in housing estates in tenement houses (soil sealing 43%), but regarding the spatial structure of residential constructions, localities with individual family houses with soil sealing up to 30% prevail. Production and warehouses as part of urbanized areas occupy the largest area (class 12112- in total 494 ha). A significant part corresponds to the new industrial companies (such as PSA Peugeot Citroen); companies built in the socialist era while their original business activities changed (such as SACHS, Johns Manville) and areas of businesses that have closed in the consequence of social and economic transition (sugar mill). The share of sealed soil in this class is over 70%. On the other hand, compact greenery in production areas (14132), occupies relatively large areas. It stands for spaces available for the possible future expansion of industrial companies or it is the result of natural succession in areas of older businesses with reduced activity or closed. As far as the amenities of the settlement are considered, the extent of soil sealing within service areas is almost 58%. Apart from schools and health care structures, shopping centres and malls with large parking lots represent them. Other 50 ha areas of production and services under construction (13312) demonstrate the trend of the increasing density of urban fabric in the core of the town and expansion of the periphery. Additional arable land is taken by the ongoing construction of family houses (13311) and road infrastructure, particularly the northern bypass of the town (13314). The current state of sealed soil in the construction sites is about 10%.

The ongoing urbanization and conversion of our landscape is rightly perceived as one of the main challenges facing us. Once the role and distribution of impervious coverage are understood, a wide range of strategies to reduce impervious surfaces and their impacts on water resources can be applied to community planning, site-level planning and design, and land use regulation. Impervious surface coverage can be limited by restricting land use density (such as number of homes per acre in a subdivision) and utilization of brownfields to avoid chernozem soil land consumption. Alternatively, urban structures can be built differently to make them function more like naturally pervious soils; examples of such alternative structures are porous parking places, green roofs and infiltration basins.

RNDr. Monika Kopecká, PhD., Mgr. Konštantín Rosina

Geografický ústav SAV

Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

E – mail: monika.kopecka@savba.sk

Názov diela / Title: Geografické informácie 16, 1/2011

Vydavateľ / Editor: Fakulta prírodných vied UKF v Nitre

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Výkonný redaktor / Executive editor: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Redakčná rada / Editorial board:

doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

doc. RNDr. Eduard Hofmann, CSc.

prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

doc. RNDr. Jaromír Kolečka, CSc.

RNDr. Hilda Kramáreková

prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

PhDr. Mgr. Hana Svatoňová, PhD.

Technický redaktor / Computer typesetting: Mgr. Martin Valach, PhD.

Rok vydania / Year of publishing: 2012

Poradie vydania / Order of edition: 1.

Počet strán titulu / Pages: 203

Počet výtlačkov / Number of copies: 200

Kategória publikačnej činnosti / Category of publication:

ADF – vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch

ADF – Scientific works in national noncurrent journals

© UKF v Nitre 2012

ISSN: 1337-9453

ĎAKUJEME SPONZOROM:

Mesto Nitra

ENERMONT spol. s r.o. Bratislava

TAURIS Nitria, spol. s r.o. Mojmírovce

ALFARENT, spol. s r.o. Nitra

TEKMAR SLOVENSKO, spol. s r.o. Lužianky